GUIA DEL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC DE CASTELLDEFELS II

Les masies

Josep Campmany i Guillot, Albert López i Mullor, Josep Puigdemont i Vinyals, Montserrat Sanz i Borràs

Primera edició: 2002
©2002, per aquesta edició: Ajuntament de Castelldefels
©2002, J.Campmany i Guillot; A.López i Mullor;
J.Puigdemont i Vinyals; M. Sanz i Borràs.
Director col·lecció: Joan Lluis Amigó.
Text: J.Campmany i Guillot; A.López i Mullor;
J.Puigdemont i Vinyals; M. Sanz i Borràs.
Il·lustracions: Ramon Josa i Campoamor; Servei Local Patrimoni Arquitectònic Diputació de Barcelona; Centre Excursionista de Catalunya; Arxiu Gràfic Grup de Recerques Històriques de Castelldefels; Arxiu Municipal de Castelldefels; Arxiu Parroquial de Castelldefels; diversos autors.
Assessorament lingüístic: Sara Ginabreda.
Disseny i maquetació: Javier Clemente.
Fotomecànica: Cromolit S.A. Esplugues de Llobregat.
Impressió: Gràfiques Delfos 2000, S.L. Esplugues de Llobregat.
ISBN: 84-920013-9-9.
Dipòsit legal: B-41803-2002.

GUIA DEL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC DE CASTELLDEFELS II

LES MASIES

Josep Campmany i Guillot
Albert López i Mullor
Josep Puigdemont i Vinyals
Montserrat Sanz i Borràs

ÍNDEX

Presentacions 7

MASIES DE CASTELLDEFELS.

Primera part:
APROXIMACIÓ DOCUMENTAL

Què és un mas? 11
Els capbreus de Castelldefels 13
Masos i propietat 20
L'origen del mas medieval 26
Els primers masos a Castelldefels i al terme d'Eramprunyà 28
Els masos abans de ser masos 30
Assaig d'ubicació al territori 34
Els masos als segles XVIII i XIX 40

Segona part:
L'ARQUITECTURA

L'arquitectura de les masies 43
Alguns apunts cronològics 44
Del mas-torre a la masia de tipus consolidat 49
Els elements característics: obertures i decoració 56

Tercera part:
ESTUDIS MONOGRÀFICS

1. Can Vinyes 65
2. Can Jover 74
3. Cal Patxoca 86
4. Cal Maties 96
5. Ca n'Orbat 102
6. Can Roca de Dalt 110
7. Cal Tiesso 124
8. Cal Ganxo 132
9. Can Vinader 138
10. Can Roca de Baix 144
11. La Goma 152
12. Cal Garrofer 164
13. Ca n'Eimeric (ruïnes) 174
14. Cal Gall(ruïnes) 180
15. Ca n'Armand (desapareguda) 186
16. Can Valls de la Muntanyeta (desapareguda) 196
17. Cal Moliner (desapareguda) 202
18. Cal Queco (desapareguda) 210
19. Cal Tivalla (desapareguda) 218
20. Can Llopart (desaparegut) 226
21. Cal Mersó (desapareguda) 230
22. Ca la Seca (desapareguda) 236

Quarta part:
LES BOTIGUES

Aproximació documental 243
Arquitectura de les botigues 251
Ca la Rossa i can Canyelles 254
Cal Pinxo 262

Glossari 264
Plànol d'ubicació de les masies 266

Agraïm la col·laboració dispensada per a fer possible aquest llibre a:

- Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona
- Centre Excursionista de Catalunya
- Arxiu Municipal de Castelldefels
- Arxiu Municipal de Gavà - Museu de Gavà
- Grup de Recerques Històriques de Castelldefels «El Torreó»
- Les famílies propietàries de les masies de can Vinyes, cal Patxoca, can Maties, mas Jover, ca n'Orbat i cal Garrofer, de Castelldefels, i can Rosés, de Gavà
- Dolors Sanahuja
- Família de Josep Soler i Vidal
- Alfons Gibert
- Família Ribó Pañell
- Jordi Navarro, Javier Clemente, Barbara Schwarz i Agustí Bachs
- Marta Jiménez
- Maria Antònia Savall
- Anna Gutiérrez García-Moreno
- Josep Maria Vila Carabasa
- Rosa Maria Vallespi, Pastora Alameda i família, Rosa Lluís, Josefina Borràs i família

El passat de Castelldefels està indefectiblement lligat als masos que acollien la població del territori des de l'Edat Mitjana fins al segle XIX. Aquests masos van gaudir de la màxima esplendor entre els segles XVI i XVII. De manera que, com diuen els autors d'aquest llibre, «hom pot referir-se a aquests segles tot parlant d'un món de masies».
Aquestes dades denoten la importància que per a la vida social i econòmica del nostre municipi han tingut les masies i les botigues, petites construccions relacionades amb els pescadors i llurs activitats, de les quals tenim notícia des del segle XVI.
Llegint aquest llibre tenim davant nostre tot un compendi d'història local extraordinàriament viu, que ens acosta a la forma de vida dels ciutadans de! Castelldefels de l'època.
Aquests masos s'han conservat en una bona part gràcies a l'interès dels propietaris i també de l'Ajuntament, que n'ha adquirit i restaurat uns quants, com ara cal Ganxo, can Vinader, La Goma (actual Casa de Cultura).
Precisament, en aquests moments, l'Ajuntament amb la col·laboració d'altres institucions supramunicipals, està rehabilitant el Castell, el símbol per excel·lència del nostre municipi i la seva construcció arquitectònica més rellevant.
El llibre que aquí presentem, l'acurada documentació del qual volem destacar, també serà, a partir d'ara, una part fonamental del nostre patrimoni.
Sense tenir en compte aquestes arrels no es pot construir el futur.

Antonio Padilla Reche
Alcalde

Amb la publicació que teniu a les mans, que és una continuació del llibre *El Castell i les torres de defensa*, se'ns presenten dos elements del patrimoni arquitectònic de Castelldefels, potser els més desconeguts: les masies i les botigues.

Els orígens de Castelldefels, com els de molts altres pobles del nostre entorn, estan vinculats a l'agricultura. Les masies eren les explotacions agrícoles i ramaderes a partir de les quals s'estructurava l'explotació del territori i, en el nostre cas, van ser l'origen de Castelldefels.

Aquest magnífic treball de Josep Campmany, Albert López Mullor, Josep Puigdemont i Montserrat Sanz ens permet de veure com, durant prop de mil anys, des del segle X fins al XVIII, Castelldefels ha estat format per una trentena de masies que han estat habitades ininterrompudament. El treball que ara presentem ens aporta la informació necessària per entendre el procés de transformació de les relacions socials, així com l'evolució històrica de vint-i-dues masies.

Però també el mar i, en menor mesura, la seva explotació han estat presents en la història de la ciutat. Les botigues, de les quals tenim les primeres notícies a partir de 1560, eren les cases dels pescadors.

Des de la Regiduria de Cultura tenim la responsabilitat d'investigar i difondre el patrimoni cultural, històric i arquitectònic de la Ciutat. Les masies i les botigues, avui atrapades en la xarxa urbana, són el testimoni de la nostra història. La lectura del llibre *Les masies. Guia del patrimoni arquitectònic de Castelldefels II* ens permetrà descòbrir el seu significat originari i ens farà entendre la necessitat de preservar-les.

Pilar Abascal Herreros
Regidora de Cultura i Joventut

Josep Campmany i Guillot

APROXIMACIÓ DOCUMENTAL

Arxiu gràfic GREHIC

Pàgina anterior: vista general de la masia de can Roca de Baix i el Castell.

Què és un mas?

Un mas és quelcom de diferent a una «casa de camp», que és el que ens diu el diccionari. Més endavant anirem veient que, de vegades, els masos que estudiarem no eren ben bé una «casa», sinó un conjunt d'edificacions (corrals, torre, etc.) amb multitud d'altres funcions, i que fins i tot de vegades no eren al «camp», sinó en l'incipient nucli de població originari del Castelldefels actual.

Al llarg d'aquest treball ens referirem al «mas» o a la «masia» tal com s'entenia en les edats convencionalment denominades mitjana i moderna; més precisament, al llarg de vuit segles que s'estenen des d'aproximadament l'any 1000 fins al 1800: un conjunt de terres (aglevades o disperses en petites parcel·les, tant és) propietat d'una família (la institució de l'hereu hi és fonamental), que hi resideix, i que paga unes determinades prestacions senyorials. Una masia, doncs, per a nosaltres, és una explotació agrícola i ramadera formada per un conjunt indissociable de famílies, edificis i terres vinculades invariablement a un règim socioeconòmic de tipus senyorial.[1]

1 Jordi de Bolós, *El mas, el pagès i el senyor*, Curial 1995, p. 40-47. Josep M. Salrach, *Tres mots polèmics: «villa», mas i alou en època carolingia*, «Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Actes del col·loqui de tardor. El mas medieval a Catalunya», núm. 19, 1998, p. 9-28.

Arxiu Municipal de Castelldefels

Panoràmica des del castell de les masies del Llopart, ara barri de Vista Alegre, a començament del segle XX.

Així doncs, la documentació dels masos de Castelldefels comprendrà també l'aspecte familiar, per la qual cosa intentarem aproximar-nos tant com sigui possible a la gent i les nissagues que les habitaren. Per fer-ho, és clar, necessitem identificar-les, esclarir les nissagues de propietaris a través d'intrincades vicissituds successòries; heus aquí el nostre objectiu. Coneixent aquestes famílies, coneixerem també el Castelldefels dels segles pretèrits, ja que eren ells, i només ells –llevat d'alguns pocs pescadors i comerciants que vivien en barraques– els veïns del terme municipal.

De quines fonts documentals disposem per intentar assolir aquest objectiu tan simple i tan difícil alhora? El mateix règim senyorial indissolublement vinculat al mas ens hi dóna la resposta: els anomenats *capbreus*, una espècie de declaracions del patrimoni que, de temps en temps, els vassalls havien de fer davant el senyor feudal.

Arxiu gràfic GREHIC: cessió Fernando Gil

Els capbreus de Castelldefels

Aquestes declaracions o capbreus es feien per ordre senyorial, i tots els que tenien terres o masos pel senyor les havien de declarar, amb especificació dels impostos i prestacions que havien de satisfer, la localització i confrontacions de les peces de terra, i, de vegades, l'extensió i els justificants pels quals els pagesos tenien aquestes terres i masos en propietat. De les declaracions, enregistrades per un notari, se'n feien diverses còpies. Usualment, una se la quedava el senyor, una altra el notari, i una tercera el declarant. Era habitual que, acabat el capbreu, que podia durar molts anys, notari i senyor enquadernessin el conjunt de declaracions d'un mateix senyoriu, conformant gruixuts llibres manuscrits que es conservaven (i es conserven) curosament als arxius.

Disposem de capbreus de Castelldefels des d'inicis del segle XV i fins a inicis del segle XIX. El més antic és l'ordenat pel senyor Gispert de Guimerà

l'any 1426, realitzat just abans de vendre's el sots-senyoriu de Castelldefels als Marc d'Eramprunyà. S'entén que el senyor ordenés la confecció d'aquest document, ja que per posar preu a allò que es venia (els drets i ingressos procedents dels impostos i prestacions pageses) calia de primer clarificar i fixar per escrit quines eren les terres de cada pagès i què devia al senyor. El capbreu es pot consultar, bellament restaurat, a la Biblioteca de Catalunya.[2]

El segon capbreu conservat és del 1460. En aquell any, el senyor Jaume Marc d'Eramprunyà decidí tornar a fer declarar els seus vassalls de Castelldefels. En aquest cas, a més de les còpies rutinàries, el monestir de Sant Cugat del Vallès, senyor feudal situat per sobre dels Marc en tot allò referent a Castelldefels, en va fer fer una còpia uns cent anys després. Els Marc tenien el sots-senyoriu de Castelldefels en dependència del monestir, i cada any li havien de pagar una part dels ingressos que rebien dels vassalls. Probablement, els monjos, en copiar el capbreu de 1460, volien assegurar-se que els Marc pagaven el que els pertocava. Dissolta la congregació de Sant Cugat per la desamortització del segle XIX, els seus papers passaren a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, on avui es pot consultar aquesta còpia del capbreu de 1460.[3]

El tercer capbreu que coneixem es va realitzar conjuntament amb Gavà i Viladecans l'any 1587. El va ordenar el darrer membre de la família Fiveller, que des de mitjan segle XVI senyorejava Castelldefels i Eramprunyà. En aquest cas s'han conservat dues de les còpies realitzades coetàniament. La del notari Nadal Castelló, que es conserva a l'Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona, i la del senyor, Hug Joan Fiveller de Palou, que es conservava a l'Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà fins a l'any 2000,[4] quan aquest

2 Arxiu de la Biblioteca de Catalunya, manuscrit 1137.

3Arxiu de la Corona d'Aragó, Monacals-Hisenda, 3510. N'hi ha còpia a l'Arxiu Municipal de Castelldefels, Arxiu històric, armari 1, caixa 11. Aquest capbreu va ser utilitzar per Neus Lorenzo en la seva tesi doctoral, *Historia de Castelldefels: desde sus orígenes hasta el siglo XVI*, Universitat de Barcelona, 1989 (inèdita).

4 Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona, notari Nadal Castelló, 488/28. Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, llibre 1/A-116. La informació continguda en aquest i d'altres capbreus va servir de base documental per a la tesi de Dolors Sanahuja, *El castell d'Eramprunyà i el seu territori (segles X a XV)*, Universitat de Barcelona, 1995.

Arxiu Municipal de Gavà - Museu de Gavà

Casa dels Delmes, a Gavà, bastida al segle XVIII i seu de l'Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà fins a l'any 2000. L'aproximació feta per Josep Campmany als continguts de l'arxiu els publicà Javier Clemente: Una exposició amb molt de profit. *«La Voz de Castelldefels», núms. 10 (octubre 2000), p.23, i 11 (novembre 2000), p.23.*

arxiu privat i inaccessible fou desmantellat pels propietaris (l'arxiu fou sostret sense permís de les autoritats culturals, just quan començaven el procés d'inventariar-lo al catàleg de béns culturals, i actualment està en parador desconegut). Per sort, l'estudiosa Dolors Sanahuja, a través de l'Ajuntament de Castelldefels, aconseguí fa uns deu anys d'accedir-hi limitadament, i va poder buidar part del contingut del capbreu de 1587.

Aquesta capbrevació quedà interrompuda arran de la mort del darrer dels Fiveller, el 1590. La baronia romangué aleshores en una situació jurídicament confusa, enmig de plets entre els hereus, que se saldaren el 1596 amb una sentència que dividia el senyoriu entre diverses famílies. Aquests nous propietaris contractaren amb el notari Antoni Seriol, l'any següent,[5] la realització d'un altre capbreu general del terme, còpia del qual només es conservava a l'Arxiu de la Baronia, i que sortosament Dolors Sanahuja va poder buidar.[6] Aquest capbreu finalitzà el 1611. Altres

5 El contracte amb el notari Antoni Seriol per realitzar-lo es conserva a l'Arxiu de la Ciutat de Barcelona, Arxiu Notarial, VIII-1, carpeta Eramprunyà

6 Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, llibre 13/A-127.

estudiosos de Gavà i Viladecans també l'han treballat, si bé parcialment.[7]

Al segle XVII tenim notícies indirectes que els barons ordenaren nous capbreus: un al notari Soler Ferran, entre 1618 i 1623, i un altre al notari Onofre Personada, entre 1632 i 1633. Cap dels dos, que probablement eren a l'Arxiu de la Baronia, no ha pogut ser buidat ni estudiat, que sapiguem. Un tercer capbreu de tota la baronia es va realitzar entre 1699 i 1708,[8] de la mà del notari Ignasi Teixidor. Aquest capbreu, que també era a l'Arxiu de la Baronia, va ser parcialment buidat per l'estudiós gavanenc Josep Soler i Vidal, que a la segona meitat dels darrers anys seixanta va rebre autorització per consultar-lo.

Per acabar, dels dos últims capbreus que coneixem referents a Castelldefels, un fou començat pel notari Bernat Cavallol l'any 1783 i un altre pel notari Josep Maria Òdena l'any 1817. D'aquests dos, per sort, en disposem de còpies parcials, elaborades coetàniament, a l'Arxiu Municipal de Castelldefels.[9]

Aquests són sumàriament els materials que hem treballat. Ara passarem a descriure les dificultats que ofereixen.

En primer lloc, la dificultat de situar geogràficament les masies recollides als textos, a causa del lamentable estat d'oblit en què ha caigut la toponímia local. Normalment, els capbreus indiquen la situació dels masos: «al Racó», «als Pujols», «al Coll de Bertigues», «a la Penyella», «al puig de la Guàrdia», «al puig Tinell», «al puig Sedal», «al puig Pendiu», «a la coma del Guimerà»; localitzacions plenes de significat per als contemporanis, però que actualment no ens diuen res; i l'intent de reconstrucció del *puzzle* de peces de terra i gleves de masos (com vam poder fer per a les masies de la vall de la Sentiu de Gavà),[10] esdevé una tasca pràcticament impossible perquè tots els capbreus

7 Arxiu de Josep Soler i Vidal, *Apunts de l'arxiu de la baronia, primera època* i Josep Eixarch, *Les arrels històriques de Viladecans. Segles XII-XVIII*, Viladecans 1989, p. 44.

8 Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà. Nota a l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, *Apunts de la baronia, primera època*, full 9.

9 Arxiu Municipal de Castelldefels, Arxiu Històric, Armari 1, caixa 11.

10 Josep Campmany, Manel Alonso, *La masia de can Llong, abans mas Sbert, a la vall de la Sentiu de Gavà. Aproximació documental a un edifici històric en procés de restauració*, «Ires. Jornades d'Estudi del Patrimoni del Baix Llobregat», Cornellà (2000), p. 221-240.

Arxiu Parroquial de Castelldefels

Vista aèria on es poden observar, d'esquerra a dreta, can Vinyes amb l'ermita de Sant Salvador, l'anomenada torre Moruna, les restes de ca n'Eimeric i la torre Barona.

esmentats són incomplets, i no recullen la totalitat de terres ni de masies del terme: falten massa peces del *puzzle*! El més ampli, de 1587, recull 28 masos i 183 peces de terra, però se'n deixa fora les que aleshores no depenien del senyor feudal, sinó directament del rector de Castelldefels o d'altres, o les peces que eren «alous», és a dir, propietat total i plena dels pagesos, independents de cap senyor. En segon lloc, i aquesta és una dificultat força insalvable, els noms dels masos canviaven, sovint, quan canviava el propietari. De vegades trobem dades addicionals que ens permeten de reprendre el fil de la propietat, però de vegades ha resultat impossible lligar noms de masos i famílies de l'edat moderna amb els seus antecessors medievals. Tot i això, essent positius, hem pogut remuntar tres de les masies estudiades al segle XII, i una altra al segle XIII. De la resta, en comencem a tenir notícies als segles XIV, XV o XVI. Només dues de les masies que hem estudiat semblen ser de nova planta, del XVII. I, per acabar, l'extraordinària endogàmia practicada en els

Aproximació a la toponímia antiga de Castelldefels, amb les dades obtingudes a partir de l'estudi dels capbreus.

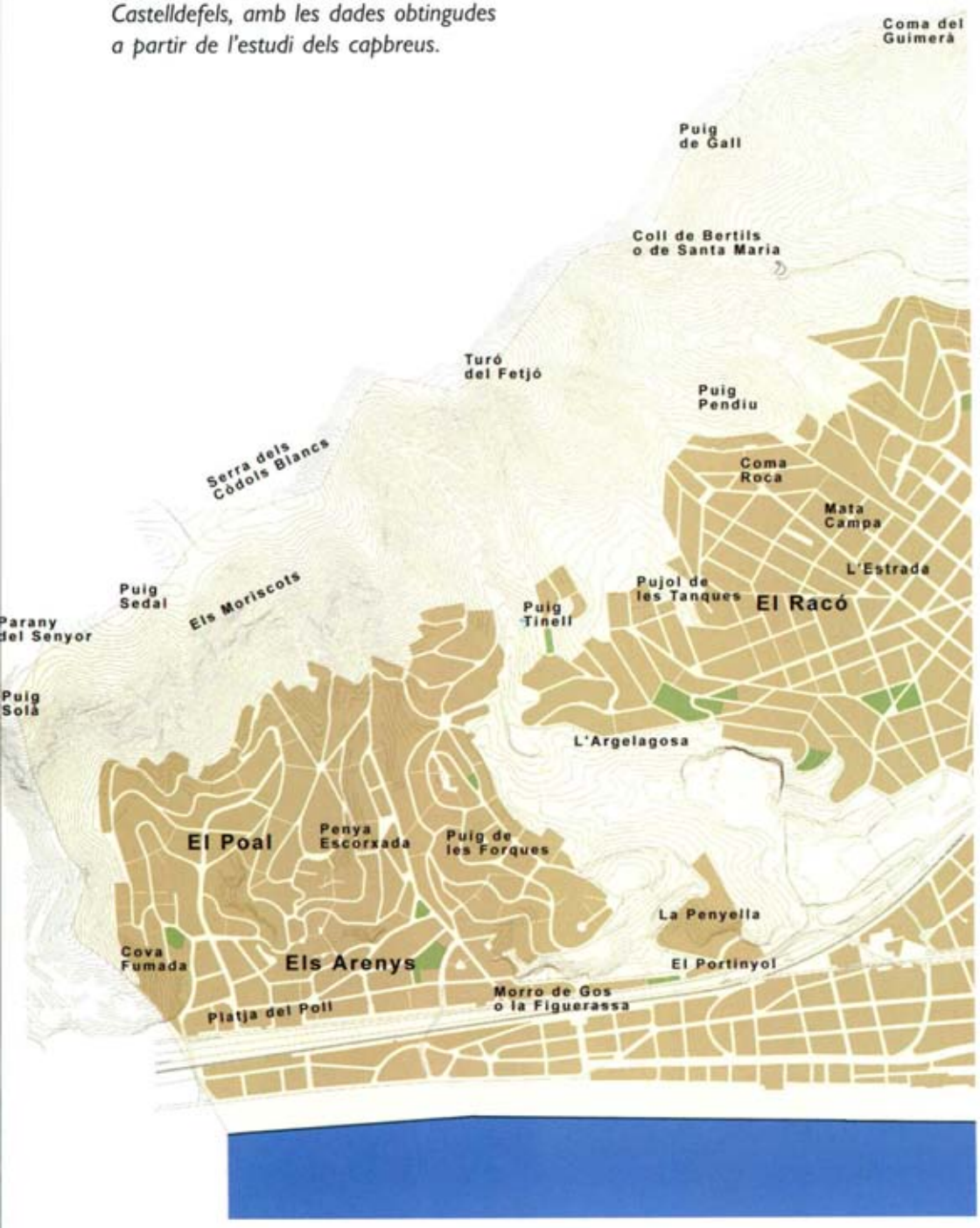

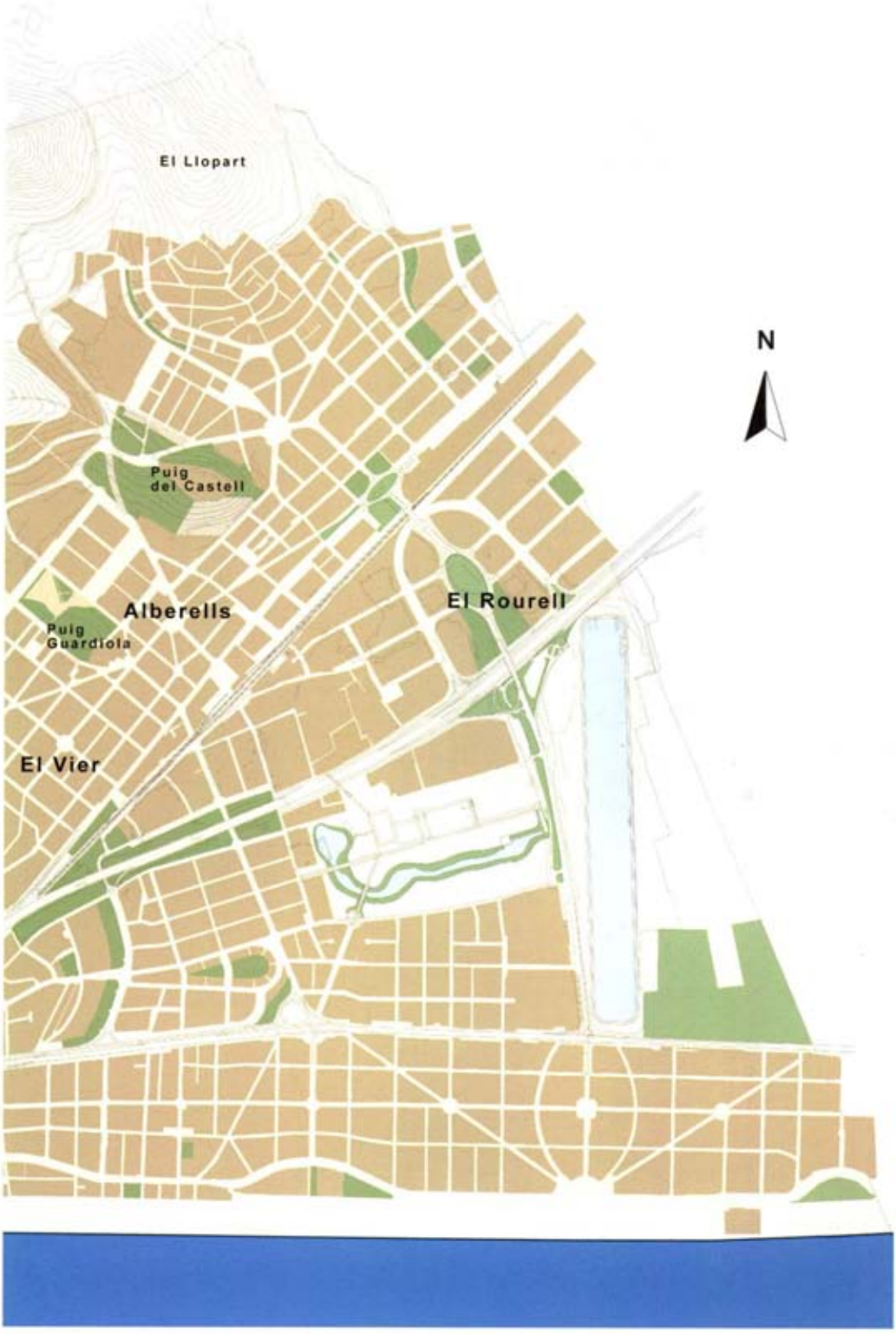
El Llopart
N
Puig
del Castell
Alberells
El Rourell
Puig
Guardiola
El Vier

matrimonis dels pagesos castelldefelencs porta a una repetició abundantíssima d'alguns cognoms, de forma que ens trobem amb tres, quatre o fins i tot cinc persones amb el mateix cognom propietàries de masos diferents, que difícilment podem discernir. Al segle XV són els Costa (cinc el 1427), al XVI els Ferrer (també cinc), i al XVII els Valls i Arús (amb tres línies diferents cadascun) i Esteve, Savall o Gomar (amb dues). És aleshores quan els cognoms es complementen amb els sobrenoms, tot i que no sempre: Costa del Llopart, del Castell, del Pou ca l'Hort, de l'Estrada... Ferrer de Sant Salvador, dels Pujols, de la Creu, del Torrent, de la Riera... Arús del Racó, de la Vila i de la Torre; Valls del Racó, de la Creu i de la Pallissa; Esteve de Puigdegall i de l'Horta; Savall de la Vila i dels Àlbers; Gomar del Llopart i de la Marina... Les nissagues i els cognoms es difonen, s'entrelliguen, passen d'un mas a un altre, d'una propietat a una altra, i conformen una teranyina confusa i enganyívola ben difícil d'escatir.

Masos i propietat

Hem dit que un mas era un conjunt de propietats que una determinada persona posseïa, generalment per herència familiar. Però la propietat, en aquesta època de referència, no tenia el mateix significat que per a nosaltres. Els pagesos de Castelldefels, els propietaris de les masies, solien ser només «propietaris útils». El senyor feudal es reservava (i, de fet, en alguns casos encara es reserva) la «propietat eminent».

El «propietari útil» era instituït pel «propietari eminent» mitjançant un acte jurídic anomenat «precari» o «establiment emfitèutic». L'emfiteusi, acord mercantil específic del dret català, encara actualment està regulada pel dret civil propi, tot i que ja no s'utilitza pràcticament mai. L'establiment o cessió emfitèutica d'un mas, d'unes terres, o de

Dreta: document de l'Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, que recull la descripció de les terres de can Valls del Racó al segle XVIII.

Joseph Valls del Raco Cap.-26-226.

Mas Vally del Raco antes Lujada

Llexxar à Ysbaua
Morn tiny ella Sleva

Anton dela Marina Mos.
Magdalena Ventura Mos.
Paul Rymarich 2. Mos. 219.
Paul Borrell 1. Mos. 218. } Cap.
Paul Borrell 1. Mos. 217.
Joseph Rumirall Mos.

Sia Manifest y relació Com lo Jorge Vally del Raco Pages del lloc de Sylar de la Ma. Maria de Vallbona del Bisbat de Barcelona de Mon Regalado y Carmecuncia confrontes.

Primo Lota Siquella casa, ò Mas anomenat dos Vally del Raco antes dos Lujada ab los corrals y demy officinas en aquell construhits mort ab la Sleva de llexxa ahonse trobaba los construhits, y edificat de longuda de 18. Mos. de terra poch may, ò menos segons los Peccaris, y Mons. Sabbini que de dit May, y Sleva de terra fou y firmà dos loans Hugo Riuallier Marsh March, y de Milon qt. Baro de Sira Barronia à favor de Gaspar Vally ab acte en poder de Madal castello qt. Nos. publ. de Barna. ab. 2. de Juny 1587. y segons la Dimanació, ò Canaccio que de dita Sleva de terra ha fet Matheus Puig Geometra per la Magt. en lo any passat de 1760. es de longuda de 42. Mos. menos dos tiniquatrens de Mojadas, que per los tirafs a vall es xix y tinch, y pera hech en lo dit terme y Sar. de Vallbona del Vy partida anomenada del Raco, la qual Sleva de llexxar en part es terra campa, en part de Vina plantada, en part de Olivers, y altres arbres fruiters, y en part herma y de Boscha, y Montanonda, y Tenmena de Sol hivers part ab honors de Joseph Roca Mayquer de Bar. que foren dos loans Estex de Quirdgall pages de dita par. ij

Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona

Mapa fet per Nicolau de Credença el 1586 corresponent a la costa de Castelldefels. Noteu que l'aspecte del Castell és força realista i ajustat al que devia ser coetàniament.

qualsevol bé, a una determinada persona, generalment a canvi d'un petit pagament o entrada, li donava uns importants drets sobre la propietat; el «propietari útil» podia fer amb la propietat pràcticament el que volgués: conrear-la d'una o altra manera, construir-hi, edificar-hi, arrendar-la, heretar-la o cedir-la en herència. Eren seus els fruits de la terra i d'ells vivia. Però hi havia una sèrie d'accions que tenia restringides: no podia vendre-la, ni donar-la, ni dividir-la, ni hipotecar-la sense el permís del senyor, del «propietari eminent». El permís senyorial era automàticament concedit a canvi d'un suculent impost: el «lluïsme», que a la baronia equivalia al 25% del valor de la transacció efectuada. Una transacció que no era jurídicament vàlida sense la signatura del senyor. És clar, doncs, que l'existència del lluïsme frenava la disgregació de les terres assignades a cada mas. De fet, el «mercat de la terra», d'existència

constatable a través de múltiples documents de compra, venda o donació, era d'una migradesa considerable. A cada generació, només unes poques parcel·les canviaven de mans, de forma que la fesomia agrícola i l'estructura de poblament a Castelldefels romangueren força invariables al llarg dels vuit-cents anys de vigència del règim senyorial, exceptuat el rellevant procés d'agrupació de masos portat a terme després de la crisi demogràfica dels segles XIV i XV.

A més del lluïsme, el «propietari útil» tenia l'obligació, anualment, de satisfer al «propietari eminent» una sèrie d'impostos sobre les collites realitzades. En el cas de Castelldefels, aquests impostos eren de dos tipus: els censos (quantitats fixes de diners, blat, ordi, ous, gallines, capons o fins i tot jornals), i el delme (equivalent aquí a la desena part de la collita anual de tots els productes). D'aquest delme, la tercera part (un trentè) era lliurada al rector de l'església de Santa Maria, i s'anomenava la *primícia*. En total, cap al 1600 (que és quan tenim prou dades per fer càlculs estimatius -i només estimatius!-), aquesta «exacció senyorial», tal com se la denomina, assolia a Castelldefels el 17% dels ingressos familiars.[11] Una semblança sorprenent amb el tipus majoritari de l'actual impost sobre la renda, tot sigui dit.

En una primera època, a aquestes exaccions senyorials se n'afegien d'altres, com el *lloçol*, o impost pagat per tots els propietaris a canvi de poder esmolar les eines de metall a les fargues de Gavà, Castelldefels o el Sitjar (actual ermita de Bruguers), o el *redelme*, onzena part del delme, que el pagesos havien de pagar als agents senyorials encarregats de taxar i recollir el delme. També la tasca i el braçatge, *agrers* (impostos agrícoles) que algunes terres i masos pagaven encara el 1460.[12] I encara una sèrie de prestacions anomenades *mals usos*, que consistien en pagaments al senyor a canvi

11 L'estimació correspon al periode posterior al 1486. Josep Campmany. *Castelldefels a l'edat moderna*, dins Dolors Sanahuja (coord.), *Castelldefels, temps d'història*, Ajuntament de Castelldefels, en procés d'elaboració.

12 La tasca era un onzè de la collita i el braçatge un vintidosè, que s'havien d'afegir al delme, la primícia, i les altres exaccions. Pel detall sobre aquestes prestacions, i el recapte del lloçol i redelme, Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, *Llibre de la baronia*, f. 106v-110v, *Custums del dit castel de Alaprunya*, 1282, publicat per Eduard d'Hinojosa, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid, 1905, apèndix X, p. 307-308.

del permís per abandonar el mas (*remença*), casar-se (*firma per esponsalici*, el «dret de cuixa» de les contalles), multes en cas d'incendi (*arsina*), adulteri (*cugúcia*), mancança de fills per heretar (*eixorquia*), o mancança de testament (*intèstia*).[13] I algunes prestacions addicionals agrupades sota el nom genèric de *toltas*, mot que planerament es pot traduir com a «robatoris», ressò d'uns orígens, entorn l'any 1000, plens de violències i opressions dels que aleshores començaven a forjar la «senyoria» contra els pagesos del terme:[14] impostos per matar o vendre porcs, cistelles d'ous per mantenir el culte a l'altar major, etc.[15]

Els mals usos anteriorment citats havien quedat eliminats, previ pagaments substanciosos per part dels vassalls,[16] mitjançant la sentència de Guadalupe, dictada el 1486 després d'una cruenta guerra civil. Així, comparant els capbreus del segle XV amb els del segle XVI s'observa que desapareix la subjecció a la «residència continuada al mas» (remença), «firma per esponsalici», i els «altres serveis usuals» dels catorze masos que l'any 1460 els declaren. Significativament, en el trànsit del segle XV al XVI desapareixen també, a Castelldefels, les prestacions proporcionals més gravoses, com ara la tasca i el braçatge. En canvi, subsisteixen la resta de prestacions en treball personal, qüèsties, cistella d'ous, etc.

Pel que fa al lloçol i el redelme, foren redimits a canvi de 800 lliures l'any 1502, després d'un judici i una concòrdia entre els Marc i els vassalls d'Eramprunyà. Les prestacions per vendre porcs van desapareixent progressivament al segle XVII, i tota la resta, censos, delme, primícia, etc, amb l'abolició del règim senyorial a mitjan segle XIX.

Els propietaris eminents, tot sigui dit, i malgrat l'abolició oficial del règim senyorial, segueixen conservant encara alguns dels drets feudals, com ara el lluïsme: els actuals registres de la propietat,

13 Un resum de totes aquestes prestacions medievals a: Josep Campmany, *Senyors i pagesos a Eramprunyà, 1323-1460*, dins «Materials del Baix Llobregat», núm. 5 (1999) p. 105-121.

14 Guy Bois, *La revolución del año mil*, Ed. Crítica, Barcelona 1991.

15 Els capbreus de Castelldefels solen recollir les dues prestacions esmentades: «un sou per cos si s'occeix o es ven un porc, i en la festa de la Pascua de Resurrecció del Senyor, deu ous per a la cistella (donatiu a l'església)». Les administradores parroquials de la «cistella d'ous» apareixen esmentades en alguna visita pastoral: Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, vol. 50, f. 25.

16 Es documenten pagaments dels castelldefelencs Llàtzer Savall, Berenguer Caldes i Mateu Pineda, els anys 1490 i 1491, a compte dels 14 masos remences del terme.

Arxiu gràfic GREHIC: cessió Manel Franquesa

Masia de can Vinyes cap al 1950.

al segle XXI, encara recullen escrupolosament quines són les finques de Castelldefles que no poden ser hipotecades, per exemple, sense pagar puntualment el lluïsme o «redempció de censos» als hereus dels antics senyors feudals: la família Girona... Una família que es beneficia -encara ara- de les violències que, fa mil anys, imposà el feudalisme.

Són aquestes pervivències, aquests ressons del passat, aquesta extraordinària capacitat de resistència als canvis de tot tipus, el que potser caracteritza més i millor aquell món de masies que fou Castelldefels durant més de vuit-cents anys.

Arxiu Municipal de Castelldefels

Pàgina següent: als peus del Castell, vista del poble de Castelldefels on fàcilment es poden reconèixer, en primer pla, les torres de defensa de l'actual carrer Arcadi Balaguer i, més allunyades, les masies de cal Garrofer, La Goma i Can Roca de Baix, amb les seves torres corresponents.

L'origen del mas medieval

El naixement dels masos, tal com els hem definit al començament, està indissociablement lligat al naixement del món feudal. I aquest difícil part es produeix al tombant de l'any 1000. En aquesta època, el poder imperial carolingi s'esmicola, a través de la privatització de les antigues fortaleses públiques i llurs funcions.[17] Determinades personalitats, que en un futur originaran els llinatges feudals i aristocràtics mitjançant una complexa política matrimonial,[18] o determinades institucions eclesiàstiques -en el cas de Castelldefels, el monestir de Sant Cugat- s'apropiaren funcions i prestacions antigues i n'imposaren de noves als indefensos pagesos i habitants del territori.[19] Les darreres investigacions semblen corroborar que és en aquest darrer procés, el d'estructuració territorial per afavorir

17 Guy Bois, *La revolución del año mil*, Ed. Crítica, Barcelona 1991. Carolina Batet, *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal.La marca de Barcelona als segles X-XI*. Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès, 1991.

18 José Enrique Ruiz-Doménec, *La primera estructura feudal. Consideraciones sobre la producción, el poder y el parentesco en Cataluña durante el siglo XI (c. 980-c.1060)*, «Quaderni Catanensi di Studi Classici e Medievali», vol. IV (1982) p. 301-368. Blanca Garí, *El linaje de los Castellvell en los siglos XI y XII*, «Medievalia, monografías», núm 5 (1985).

19 Pierre Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera*, Edicions 62, Barcelona, 1981, vol. II, p. 41-72.

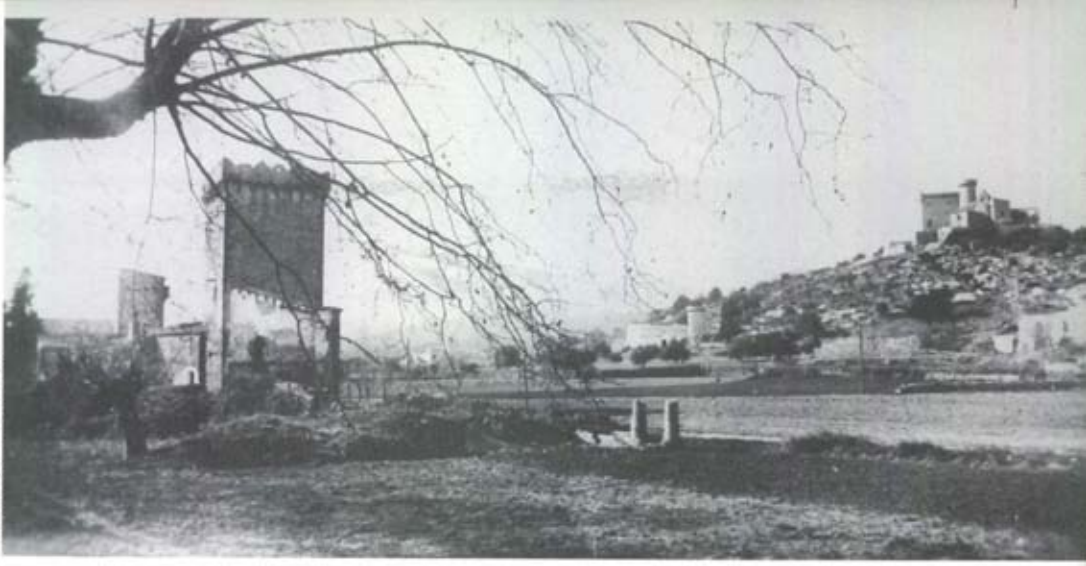

Arxiu Municipal de Castelldefels

la imposició de noves càrregues senyorials, on hem de cercar l'origen de les masies.[20]

A finals del segle XV tenim constància d'una sèrie de prestacions extraordinàriament uniformes sobre una quinzena de masies de Castelldefels:[21] 10 ous per cadascuna, a pagar per Pasqua (prestació que, per cert, originaria amb el temps la tradició dels ous -i les mones- de Pasqua), un sou per porc venut o sacrificat, i una mitjana de sis jornals anuals a realitzar quan volgués el senyor: joves (arades amb bous), tragines (transports), podades a les vinyes senyorials, femades (adob dels camps senyorials) i batudes a l'era del senyor. El fet que aquestes prestacions fossin iguals per a masos que a finals del XV ja eren molt diversos (uns havien clarament perdut terres en favor d'altres, dins d'un «mercat de la terra» relativament actiu després de la crisi demogràfica provocada per les pestes del segle anterior) sembla confirmar aquest origen reculat i amb finalitats eminentment fiscals.[22] Una cosa podem assegurar: els masos subjectes a aquestes prestacions estaven situats a l'actual barri vell de Castelldefels, a la plana suaument inclinada dominada pel puig del Castell. I això també és significatiu, perquè aquest era precisament el territori jurisdiccional de l'antic monestir de Sant Cugat, tal com queda fixat en l'acta de consagració de la parròquia de

20 Thomas N. Bisson, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, Berkeley-Los Angeles-Londres, University of California Press, 1984, vol. I, p. 32. Mercè Aventin, *Vilamajor 872-1299. De la fi del sistema antic a la consolidació del feudalisme*, Sabadell 1990,p. 68 i 100. Elvis Mallorquí, *El mas com a unitat d'explotació agrària. Repàs dels seus orígens*, «Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Actes del col·loqui de tardor. El mas medieval a Catalunya», núm. 19(1998), p. 45-64.

21 Exactament, catorze masies el 1460 i catorze també el 1587, sense que puguem confirmar que siguin les mateixes: Capbreu de 1460, confessions de Jaume Costa, Gaspar Montmany, Bartomeu Miramar, Joan Forquer, Bernat Savall, Joan Gomar, Joan Pineda, Pere Terrades, Pere Erme, Pere Costa, Bartomeu Costa, Ferrer Gener, Joan Colomer i Maria Vidal. Capbreu de 1587, confessions de Joan Esteve de Puigdegall, Vicenç Vinader, Ferrer de la Riera, Gabriel Folquer, Lleonard Bosch, Aldúncia Magí, Jaume Savall, Domingo Folquer, Ferrer de la Creu, Joan Figueres, Joana Durana, Joan Gomar, Ferrer del Torrent i Elisabet Savall dels Àlbers.

22 Jordi de Bolós, *El mas, el pagès i el senyor*, Curial 1995, p.162-163, especialment la nota 136.

Castelldefels, entorn l'any 1100.[23] La resta de masies, disperses pels actuals barris del Poal, Bellamar, i part alta de Montemar, no s'incloïen dins d'aquest domini monacal, i en tots els capbreus estan exemptes d'aquestes particulars prestacions d'ous, porcs i jornals. Ans al contrari, estan subjectes a la prestació de la *qüestia*, d'origen igualment reculat, però amb un caràcter de pirateria senyorial que els vincula més al castell d'Eramprunyà.[24]

Els primers masos a Castelldefels i al terme d'Eramprunyà

Per tal de fer més plausible la hipòtesi enunciada sobre l'origen dels masos, hem fet un estudi exhaustiu dels 140 documents coneguts relacionats amb l'antic terme d'Eramprunyà datats entre els anys 957 i 1100, la major part continguts al cartulari de Sant Cugat del Vallès.[25]

Excepte un cas especial al qual dedicarem l'atenció més endavant, la paraula «mas» no apareix fins l'any 1058, data en què en un únic document n'apareixen tres: «el mas que tinc a la vall de Sant Climent, a l'Areny, amb totes les seves pertinències», «el mas òptim que tinc a la vall de Sant Climent» i «l'altre mas que vaig comprar al meu germà Berenguer».[26] Es tracta del testament de Bardina, un petit senyor feudal amb les propietats repartides entre Sant Climent de Llobregat i Viladecans.

Dos anys després hom fa referència a «la mansió de Sales»,[27] i l'any 1065, el testament d'un altre petit cavaller del terme, Bernat Bernat, amb les propietats concentrades a la part muntanyenca de Sant Boi de Llobregat, esmenta de cop sis masos: «el mas de Boca Derila amb la seva pertinència», els «meus masos de Guillem i de Bertran amb llurs pertinències», el «mas que fou de Sendred Guifré», i «el mas d'Ermemir i el mas de Mir Guillem amb llurs pertinències».[28]

23 Arxiu Capitular de Barcelona, Diversorum C (c), carp. 2, núm. 1, publicat per R. Ordeig, *Inventari de les Actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes V. Anys 1101-1125*, dins «Revista catalana de teologia», núm. XIII/2 (1988) p. 399. Per a una interpretació geogràfica: Josep Campmany, *El terme parroquial de Castelldefels al segle XII. Castelldefels: el terme municipal*, «Mar i muntanya», núm. 61 (agost 2000), p. 5.

24 Pierre Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera*, Edicions 62, Barcelona, 1981, vol. II, p. 54-55.

25 Un cartulari és una col·lecció de còpies de documents oficials confegida per institucions poderoses -monestirs, catedrals, la corona- amb l'objectiu de preservar les proves documentals dels seus drets de propietat. El cartulari de Sant Cugat del Vallès, dipositat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, conté documents des del segle X fins al segle XIII. Fou editat entre 1945 i 1947 per J. Rius.

26 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 258, núm. 793, Ed. Josep Rius, vol. II (1946) p. 276-277, doc. 611.

27 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 264, núm. 819, Ed. Josep Rius, vol. II (1946) p. 290, doc. 624.

28 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 271, núm. 836, Ed. Josep Rius, vol. II (1946) p. 309-310, doc. 642.

Col·lecció particular Josep Campmany

Castell d'Eramprunyà a començament del segle XX.

Finalment, el 13 de febrer de l'any 1071, apareixen documentats els primers masos de Castelldefels. Concretament, Ramon Aguiló feia una permuta amb l'abat de Sant Cugat del Vallès, li donava «un mas que Ramon tenia a Castelldefels», i a canvi rebia de l'abat vàries vinyes i un altre «mas que fou de Guadamir Cameta amb la seva pertinència».[29] A partir de llavors, els esments de «masos» són freqüents: a l'acta de consagració de l'església de Santa Maria com a parròquia, per exemple, el bisbe esmenta el «mas que fou d'Oliba Adalbert amb les seves pertinències», i un altre «mas amb les seves pertinències al coll que anomenen Guarraf».[30]

Remarquem que en gairebé tots aquests esments hi ha els tres elements que inicialment definíem com a essencialment constitutius del mas: l'edifici o masia, les terres i els fruits que produïen (això és el que denota la referència invariablement repetida a «les seves pertinences») i els tinents o

29 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 271, doc. 837, Ed. J. Rius, vol II (1946), p. 335-336, doc. 673.

30 Arxiu Capitular de Barcelona, Diversorum C (c), carp. 2, núm. 1, publicat per R. Ordeig, *Inventari de les Actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes V. Anys 1101-1125*, dins «Revista catalana de teologia», núm. XIII/2 (1988) p. 399.

propietaris útils dels masos (Oliba Adalbert, Ramon Aguiló o Guadamir Cameta, per exemple).

Tres característiques rellevants sorgeixen d'aquestes dades. La primera és que en tots els casos la paraula «mas» apareix en boca d'un petit senyor feudal, que en posseeix més d'un, senyal que el mas és una unitat constitutiva del seu senyoriu, o «propietat eminent». Segon, que cadascun dels masos s'identifica amb el nom del propietari útil o tinent, senyal que aquest darrer hi fa residència. I, tercer, que l'aparició documental dels masos a Eramprunyà coincideix cronològicament amb la creació formal de la senyoria d'Eramprunyà, l'oficialització de la privatització de les antigues funcions públiques castelleres, que foren concedides en feu pel comte de Barcelona a la família de Mir Geribert el dia 2 de juliol de 1058.[31]

Abans d'aquestes dates, només es documenten «cases», o «edificis», mai «masos». Ens trobem per tant, al 1058, amb la primera aparició, en els documents relatius a Eramprunyà, d'una paraula nova i, per tant, d'un concepte econòmic i social nou.

31 Arxiu de la Corona d'Aragó, *Cancelleria, pergamins de Ramon Berenguer I*, núm. 241. Ed. per G. Feliu, J.M. Salrach, M.J. Aragall, P. Benito i I.J. Baiges: «Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona».

Els masos abans de ser masos

Ara bé, la nova paraula «mas» designa una realitat fiscal, social i material forjada lentament al llarg de les dècades anteriors. Sense sortir del terme d'Eramprunyà, hi ha deu documents que esmenten transaccions de cases o edificis, abans de l'any 1058. Algunes d'elles són especialment significatives: veurem tot seguit com la paraula «casa» es va complementant i adjectivant fins a perfilar un camp semàntic que, poc després, es designarà amb el nou mot «mas».

El primer document que esmenta una transacció d'edificis a Eramprunyà és de l'any 974. El 20 de març d'aquell any, Vicenç dóna al monestir de

Castelldefels una «casa amb corral i hort amb arbres i terra conreada i erma i vinya», situada a la Sentiu.[32] Dos anys després, Joan dóna al mateix monestir les «meves cases, amb sòls i sostres, i corral, i hort, i la meva terra i la meva vinya», situada al mateix indret. Quinze dies més tard, el monestir rep unes altres «cases amb sòls i sostres, els seus horts i pomeres, i les seves edificacions» al mateix lloc. I quatre anys més tard aquestes donacions es complementen amb la donació testamentària del veguer Galí, l'any 980, d'un «hort amb la casa i les pomeres, i el molí amb la presa que hi ha, a la Sentiu».[33] Doncs bé, a partir de les confrontacions explicitades als documents podem concloure que aquestes quatre edificacions, amb els seus horts, terres i molí, eren contígües, i estaven situades exactament a l'indret que actualment ocupa la masia denominada «el molí de la Sentiu», que al llarg de vuit segles fou propietat eminent del monestir de Santa Maria de Castelldefels, de primer, i de la parròquia de Sant Pere de Gavà, després (no oblidem que aquesta darrera església s'originà probablement com una petita cel·la depenent del monestir de Castelldefels). La propietat útil del molí estigué sempre en mans de famílies de Castelldefels: els Pineda, els Valls de la Pallissa, i els Alaió.

Així doncs, sembla prou plausible pensar que, en una data desconeguda després de l'any 980, el monestir procedí a una restructuració de les quatre propietats, ajuntant-les i convertint-les en un mas. El tomb es produí després d'aquesta data. Un nou senyal interessant d'aquesta evolució és del 987: el 17 de gener d'aquell any, el prevere Guadamir permuta amb el monestir «les cases amb les seves pertinències» que tenia al Sitjar (indret on actualment hi ha l'ermita de Bruguers).[34] És el primer cop que l'expressió «amb les seves pertinències», indefectiblement aplicada als futurs

32 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 275, doc. 850, Ed. J. Rius, vol I (1945), p. 84, doc. 103.Cal advertir que moltes d'aquestes donacions podrien haver estat, en realitat, devolucions de cases i terres tingudes en «domini útil» per part de colons al servei del monestir de Santa Maria de Castelldefels.

33 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 274, doc. 847, Ed. J. Rius, vol I (1945), p. 114-115, doc. 137. En el cas de la donació de Galí, sí que es diu explícitament que la casa i molí es tenien en «alou», és a dir, en plena propietat.

34 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 242, doc. 756, Ed. J. Rius, vol I (1945), p. 168-169, doc. 201

masos, apareix per escrit a Eramprunyà. Cal indicar que, amb posterioritat, al Sitjar només s'han documentat masies, una casa forta, i un colomer senyorial; mai més «cases» individuals. De nou, doncs, trobem indicis d'una restructuració de l'espai agrícola, aquest cop lligats a una innovació en l'escriptura. Si bé l'explotació agrícola familiar sembla remuntar-se a l'antiguitat (observem que ja el 974 es parla de casa i terres com una unitat),[35] sembla creïble que a les acaballes del segle X es produïa una restructuració important del territori agrícola, d'una banda, i d'altra que s'assajaven noves fórmules escrites per designar aquesta nova realitat que s'imposava. Una indicació preciosa en aquest sentit ens la dóna un altre esment, aquest de l'any 1002: el guerrer Recosind deixa a Santa Maria de Castelldefels, en testament, «cases i terres i vinyes, cultes i ermes, amb llurs arbres i pomeres (... de forma que) als seus precaris no els fossin extingits els drets que hi tenen».[36] És el primer cop que els documents ens parlen, a més de les cases i llurs pertinències, dels «precaris», és a dir, dels pagesos establerts en emfiteusi en un mas. Recosind, en llegar les seves propietats al monestir, demana explícitament que els drets adquirits pels emfiteutes no siguin extingits.

El tomb lèxic es produeix a casa nostra, com hem vist, a partir del 1058. A partir d'aleshores, aquesta realitat física que ja era identificable l'any 987 (quan ja s'esmenta la «casa» amb «les seves pertinències») o l'any 1002 (quan s'esmenten els «precaris») rebrà el nom de «mas».

Tot plegat fa pensar, doncs, que els amos de la situació, el monestir de Sant Cugat, a l'hora de plantejar-se la imposició de nous tributs després del desballestament que representà l'atac d'Al-Mansur l'any 985, van racionalitzar les propietats adquirides treballosament els anys anteriors, i van repartir-les i estructurar-les en una sèrie de

35 Guy Bois, *La revolución del año mil*, Ed. Crítica, Barcelona 1991, p. 140-157.

36 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 270, doc. 834, Ed. J. Rius, vol II (1946), p. 18-19, doc. 372.

conglomerats més o menys homogenis, al capdavant de cadascun dels quals van posar una família, a la qual van carregar amb determinades imposicions fiscals. Aquesta acció fiscal, juntament als condicionants geogràfics, acabaran dispersant un originari poblament en petits agregats (vilars) herència de l'època romana (al voltant del castell, i potser a tocar de les costes de Garraf, al nebulós vilar d'Esperan),[37] fent quallar l'explotació del territori i el poblament en masies.

Per acabar, només queda per dir que la paraula «mas», que a partir del 987 designa una realitat física de nova planta, té unes arrels molt més antigues. Els «masos» apareixen a la França carolíngia designant unitats o districtes fiscals.[38] I al terme d'Eramprunyà, aquest mot i aquest significat no hi són del tot desconeguts: l'1 de juny del 970 (abans, doncs, que l'activitat restructuradora de monjos i senyors feudals es faci patent) Llobet i Juliana, i els fills Recosind i Sunyer donen a Sant Cugat la tasca del «mas que és casal, amb el ferraginal i els arbres, íntegrament». Aquest «mas que és casal» se'ns defineix amb uns termes amplíssims, que van des del puig de Montbaig (actual muntanya de Sant Ramon, entre Sant Boi i Viladecans) a llevant, fins a la riera de Sant Climent, a ponent, i des de la carretera de Sant Boi a Sant Climent, pel nord, fins a l'actual carretera c-245, pel sud. Aquest «mas que és casal» no és una masia; és, clarament, un domini senyorial amb el seu terme. Probablement, ateses les confrontacions, és el terme que més endavant es designaria com a «quadra Burgesa», i que en aquesta data fou posat sota domini del monestir de Castelldefels (la «tasca» és una prestació típica de domini senyorial). Per tant, el mot «mas», aquí, indica ben bé un petit districte senyorial (i per tant, un marc fiscal), dins del terme d'Eramprunyà. Ens trobem amb el significat

37 Josep Campmany, *Castelldefels i la mar*, Ajuntament de Castelldefels, 1998, p. 31-32.

38 Josep M. Salrach, *Tres mots polèmics: «villa», mas i alou en època carolíngia*, «Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Actes del col·loqui de tardor. El mas medieval a Catalunya», núm. 19 (1998), p. 13-14 i 21-26.

carolingi de la paraula «mas». Una paraula que, noranta anys després, els escribes del terme reconvertirien per designar aquestes noves explotacions restructurades que van néixer, a casa nostra, després del daltabaix provocat per la invasió d'Al-Mansur.

Assaig d'ubicació al territori

Hem dit abans que, al capbreu de 1587, el més complet dels que hem pogut conèixer, s'hi declaren un total de 28 masies en actiu. Per la mateixa època (1584), el rector informava el bisbe que a Castelldefels hi havia una trentena de veïns.[39] A finals del segle XVIII, cap al 1797, un informe municipal adreçat al govern central indicava que a Castelldefels hi havia un total de 33 cases.[40] Fent marxa enrere, el fogatjament de 1497 donava per a Castelldefels un total de 30 focs o habitatges.[41] Podem afirmar, doncs, que durant més de trescents anys el nombre de masies de Castelldefels romangué pràcticament invariable, fixat entorn la trentena.

Som incapaços de saber el nombre de masies en èpoques més reculades, als segles XI, XII i XIII, però atesa l'extensió limitada del terme, creiem que en poc devien superar els 60 focs consignats el 1327.[42] En tot cas, podem suposar plausiblement que des d'inicis del segle XIV fins a finals del segle XV hi va haver una reducció del nombre de masos de l'ordre del 50%, amb la conseqüent desaparició de famílies.

Ara, al començament del segle XXI, de la trentena de masos consignats al llarg de l'edat moderna, només ens en resten dotze, profundament transformats, i dos més en ruïnes. Tenim testimonis fotogràfics de vuit masos més, que ja han desaparegut, fins assolir-ne els vint-i-dos. A continuació, llistem els masos que hem recopilar amb els diversos noms que hem

39 Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, vol. 46, f. 8v.

40 Arxiu Municipal de Castelldefels, Arxiu històric, armari 1, caixa «Diversos», carpeta «Documents antics sense dates», plec «Respuestas al príncipe de la Paz»

41 Josep Iglésies, *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, Barcelona 1991, p. 170.

42 Antoni M. Aragó, *La col·lecta del bovatge del 1327*, «Estudis d'història medieval», vol. 3, (1970) p. 44.

Masia de can Vinyes entre els anys 10 i 20 del segle XX.

Arxiu gràfic GREHIC: cessió Manel Franquesa

documentat que han adoptat al llarg de la història, i l'any del primer esment documental conegut. Al mapa del final del llibre representem els que hem pogut ubicar amb certesa.

Un advertiment: tot i que els masos poden estar documentats des de molt abans, això no vol dir que les restes materials que se'n conserven siguin tan antigues. Cal remarcar que, fins al segle XVI o XVII, la major part dels elements constructius eren molt febles, de forma que un mas deshabitat de seguida queia. L'habitabilitat de la casa exigia un manteniment i unes reformes constants. Contínuament s'enderrocaven parets, s'ampliaven habitacles o es mudaven disposicions. Les estructures més antigues desapareixien sota les noves, en un procés que ens fa veure l'edifici com quelcom viu, mudable i precari. No serà fins a mitjan segle XVI quan l'evolució de les tècniques constructives i els materials emprats, i sobretot, la major disponibilitat econòmica dels pagesos va possibilitar la solidificació dels habitatges en la forma que majoritàriament ens ha arribat fins avui. D'altres reformes, de vegades radicals, s'efectuaren sobre algunes antigues masies als segles XVIII i XIX, coincidint amb una nova etapa d'expansió agrícola. És per aquest motiu que, generalment, les datacions documentals van més enrere que les efectuades sobre les restes materials. Ho anirem comprovant.

	Nom actual	1r. esment	Situació	Estat
1.	Can Vinyes	1256	Bellamar	Conservat
2.	Can Jover	1329	Montemar	Conservat
3.	Torre Fael	1391	Montemar	Conservat
4.	Cal Maties	1460	Montemar	Conservat
5.	Ca n'Orbat	1184	Montemar	Conservat
6.	Can Roca de Dalt	1460	Can Roca	Conservat
7.	Cal Tiesso	1553	Can Roca	Conservat
8.	Cal Ganxo	1632	Muntanya	Conservat
9.	Cal Vinader	1427	Muntanya	Conservat
10.	Can Roca de Baix	1427	Poble Vell	Conservat
11.	La Goma	1460	Poble Vell	Conservat
12.	Cal Garrofer	1497	Poble Vell	Conservat
13.	Ca n'Eimeric	1391	Montemar	Ruïnes
14.	Cal Gall	1699	Muntanya	Ruïnes
15.	Ca n'Armand	1587	Poble Vell	Desaparegut
16.	Can Valls de la Muntanyeta	1181	Poble Vell	Desaparegut
17.	Cal Moliner	1427	Poble Vell	Desaparegut
18.	Cal Queco	1365	Poble Vell	Desaparegut
19.	Cal Tivalla	1127	Poble Vell	Desaparegut
20.	Can Llopart	1390	Vista Alegre	Desaparegut
21.	Cal Mersó	1502	Vista Alegre	Desaparegut
22.	Ca la Seca	1427	Vista Alegre	Desaparegut
		1587	Canyars	Desaparegut
		1516	Poble Vell	Desaparegut
		1460	-	Desaparegut
		1427	-	Desaparegut
		1427	-	Desaparegut
		1460	-	Desaparegut
		1460	-	Desaparegut
		1427	-	Desaparegut
		1587	-	Desaparegut
		1587	-	Desaparegut
		s. XVI	-	Desaparegut

Noms antics

Ferrer de Sant Salvador
Ferrer dels Pujols, Virginal, Nadal
Pujols, Dolcet, Pangala, Font, Quevedo, Manso, Franco, Patxoca
Pujols, Çacalm.
Cortils, Grau, Pujades, Pineda, Arús del Racó, Huguet, Sant Josep.

Puigdegall
Saltó, Muntaner, Perers
Poch, Almirall, Romeu
Coma, Pagès
Costa, Pujol, Esteve

Colomer, Esteve, Claret, Llor
Duran del Garrofer, Pau del Garrofer, Ribera
Barceló, Parellada, Campamar, Bartolí
Arús, Petit, Tries
Arús de la Torre, Herms, Molet

Guardiola, Ferrer de la Creu, Valls de la Creu, Escolà
Gener, Figueres, Ballester, Hostal.
Gabriel Folquer, Arús de la vila
Rafeguera, Savall de la vila, Duran, Ferrer, Paris, Planes i Crehuet
Costa del Llopart, Miramar del Llopart, Llavaneres, Puig, Amat, Ferrer, Serra, Portbou

Costa del Llopart, Gomar del Llopart, Pinyol, Espinós, Carbonell
Cases Jussanes, Gual, Gilabert, Vadell, Valls, Rovira, Coscollana
Tintorer, Valls de la Pallissa, Alaió
Caldes, Colldesans, Domènec, Golart, Rovira.
Pujades, Pons, Valls del Racó, Romagosa, Fetjó

Les Llanes, Arenys, Gomar de la Marina
Sorenque, Costa, Pineda, Mates, Folquer, Gorchs, Salavert
Ferrer del Torrent, Puig, Riera
Pons Cases, Ferrer de la Riera
Cases Jussanes, Vidal, Çacalm

Savall dels Àlbers, Teixidor, Almirall
Duran de la Vila
Aravitx, Bosch, Vinyes, Ferrer, Teixidor

Casell
Rectoria
Iglesia
Ribera
Corral
Camí de la Iglesia
Salabert
Clavet
Roca
Ribera
Herms
Domenech

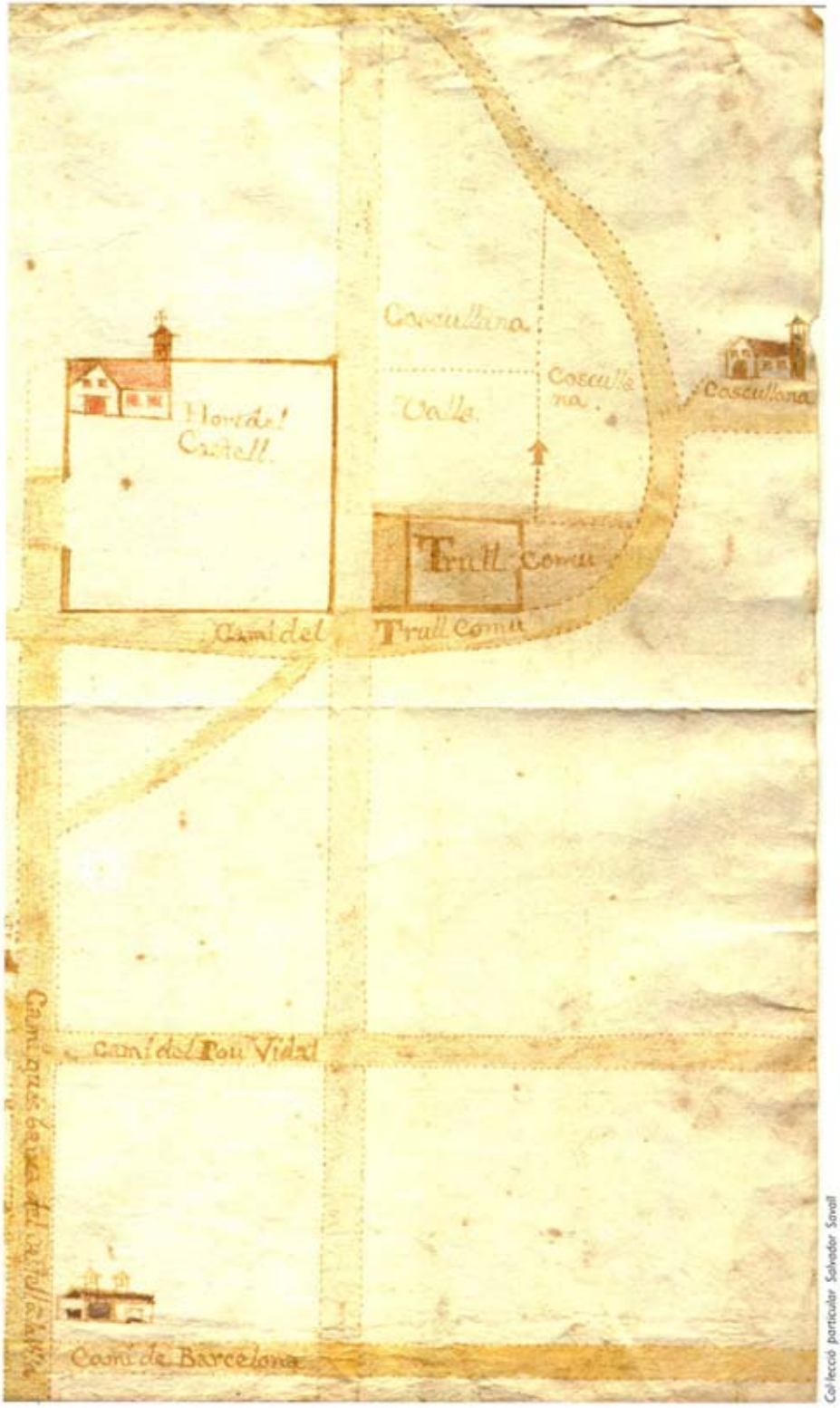

Col·lecció particular Salvador Sovall

Els masos als segles XVIII i XIX

L'època esplendorosa de les masies de Castelldefels són els segles XVI i XVII. Elles són les que estructuren l'espai i la societat, de forma que hom pot referir-se a aquests segles tot parlant d'un «món de masies».[43] Però això canvià al llarg del segle XVIII. Unes poques nissagues locals romanen ben arrelades a les seves masies centenàries (els Vinyes de Sant Salvador que acumulen les terres del Poal; o els Bou, que al llarg del segle acumulen cal Maties, can Jover i can Valls de la Muntanyeta),[44] però la major part de propietaris castelldefelencs d'aquest segle conserven propietats més aviat discretes: els Arús del Racó, els Vinader, els Bartolí de ca n'Eimeric, els Tries de cal Gall, els Arús de la Vila (cal Queco), els Romagosa de cal Fatjó (can Valls del Racó), els Coscollana i els Salavert vora el castell... En canvi, moltes de les masies i heretats baixllobregatines acabaren formant part dels béns immobles en què invertien els cabals el burgesos barcelonins.[45] Com veurem al llarg d'aquest treball, això fou un fet generalitzat: barcelonins foren, pel cap baix, els Roca (amb dues masies), Parés, Romeu, Quevedo, Claret, Duran i Herms.[46] Aquest traspàs a barcelonins de la propietat útil dels masos i l'aparició del masover o arrendatari tanca el capítol gloriós dels grans masos medievals i moderns de Castelldefels. A la taula següent donem la llista de propietaris forasters de masies locals, amb indicació de l'any de la compra i el nom del venedor.

Gairebé una quinzena de la trentena d'heretats de Castelldefels passaren a mans forasteres. Només algunes es van poder recuperar (cal Maties, el 1653, passa a mans dels Jover, després Bou, i cal Moliner,[47] el 1719, passa a mans municipals).[48] I encara roman el dubte de si els propietaris de cinc masos més (els Ribera de cal Garrofer, els de

43 Ignasi Terradas, *El món històric de les masies*. Barcelona 1984.

44 Vegeu-ho més endavant, als estudis monogràfics de cadascuna d'aquestes masies.

45 És un fenomen comú a tota la comarca: Jaume Codina, *El delta del Llobregat i Barcelona*, Esplugues 1971, p. 250.

46 La major part d'aquest traspàs de la propietat es produeix després de la guerra de successió (1700-1714).

47 Vegeu-ho a l'estudi monogràfic.

48 Tot esdevenint alhora hostal i Ajuntament. Vegeu-ho a l'estudi monogràfic.

can Gomar de la Marina, els Riera de can Ferrer del Torrent, els de ca l'Arrufat i els de cal Duran de la Vila) eren residents o no.[49] L'any 1797, un informe municipal indica que de les 33 masies locals, només romanen 6 en mans de propietaris locals. 9 més estan menades per arrendataris; i les 18 restants per jornalers.[50] A finals de segle, doncs, el 82% dels pagesos de mas no són propietaris de les terres que treballen. Un canvi radical respecte a la situació de tres segles abans.[51]

Això provocà també una reordenació de l'espai agrari; així, si als capbreus dels segles XVI i XVII es classifiquen les terres per masies, i el mas és la unitat bàsica,[52] al llarg del segle XVIII va apareixent la parcel·la sola, arrendada o sotsestablerta, com a cèl·lula estructural. És el pas del món de les masies al Castelldefels de les parcel·les que, agrícola o urbanístic, encara avui caracteritza la distribució de l'espai local.[53]

49 De la major part d'aquests masos en tenim molt poca documentació, d'aquí la incertesa.

50 Arxiu Municipal de Castelldefels, Arxiu Històric, armari 1, caixa «Diversos», carpeta «Documents antics sense dates», plec «Respuestas al Príncipe de la Paz». L'hem datat al 1797 perquè creiem que és la resposta local al cens general ordenat aquell any pel govern Godoy.

51 Curiosament, a diferència de la resta del Baix Llobregat, a finals del segle XVI el 100% de propietaris dels masos són veïns de la pròpia localitat, Castelldefels en el nostre cas.

52 De fet, la unitat bàsica dels capbreus és el propietari del mas.

53 A. de Habsburgo Satzger, *Propiedad y espacio en Castelldefels*, Castelldefels 1983.

Heretats castelldefelenques alienades (vendes o donacions) a forasters els segles XVII i XVIII.

Nom de la masia	Venedor	Any	Adquisidor	Residència
Cal Maties	-	abans 1653	Jaume Humbert	Barcelona
Cal Ganxo	Almirall	1682	Francesc Romeu	Barcelona
Cal Tivalla	Maria Savall	1695	Antoni Pau Duran	Barcelona
Cal Patxoca	-	abans 1703	Ramon Font	Esparreguer
Can Savall dels Àlbers	Josep Savall	1707	Ignasi Teixidor	Barcelona
Cal Moliner	-	abans 1719	Rafael Ballester	Barcelona
Ca n'Aravitx	-	1724	Ignasi Teixidor	Barcelona
Ca n'Armand	Margarida Arús	1724	Antoni Herms	Barcelona
La Goma	-	abans 1724	Jacob Claret	Barcelona
Cal Tiesso	Muntaner	abans 1725	Parés de Tibart	Gavà
Can Roca de Baix	Francesc Esteve	1725	Josep Roca	Barcelona
Can Roca de Dalt	Francesc Esteve	1725	Josep Roca	Barceloma
Mas d'en Bernat Calders	Colldesans	1753	Francesc Domènec	Barcelona
Ca n'Alaió	Teresa Valls Pallissa	abans 1783	Antoni Alaió	El Prat

Albert López i Mullor, Josep Puigdemont i Vinyals,
Montserrat Sanz i Borràs

L'ARQUITECTURA

Centre Excursionista de Catalunya. Fotografia: Josep Danés i Torras.

Can Vinyes de Sant Salvador, el 1930.

L'arquitectura de les masies

Un cop fet el repàs de la documentació escrita referida a les masies de Castelldefels, cal analitzar un xic detalladament les restes materials que ens n'han pervingut. Això ho farem mitjançant aquesta breu introducció[54] i, a la tercera part del llibre, a través d'un ràpid estudi monogràfic d'allò que en resta a cada indret. L'estat de conservació dels masos, com es veurà, és molt desigual, ja que no n'hi ha cap que hagi continuat la seva funció agropecuària original. Alguns han continuat en mans dels seus propietaris i han esdevingut habitatges, més o menys adaptats a les condicions de vida actuals, com és el cas de can Vinyes, cal Patxoca o bé can Jover. D'altres han passat a mans públiques i són ara seu de diferents serveis, la majoria municipals: La Goma és el casal de Cultura i seu de Ràdio Castelldefels, cal Ganxo és la seu d'una escola de natura i casa de colònies, can Roca de Baix ha donat aixopluc a la comissaria de Policia. Certs edificis no tenen el bon estat de conservació que caldria esperar, com ara cal Garrofer o les

54 Per a la definició dels termes tècnics usats en la descripció de l'arquitectura, consulteu el glossari del final del llibre.

Pàgina anterior: cal Patxoca tal com es conserva a començaments del S.XXI.

ruïnes de ca n'Armand, i d'altres estan senzillament oblidats, com la botiga coneguda com ca la Rossa i can Canyelles, on apareixia el 2001 un cartell anunciant que es trobava a la venda.
D'altra banda, hi ha un seguit de masos dels quals només resten fotografies, l'aproximació als quals l'hem fet a través d'aquests testimonis gràfics. Ens referim als més emblemàtics, com ara ca n'Armand, cal Moliner, cal Queco o cal Tivalla, però també alguns de mig oblidats, com ca lo Gallo o cal Gall.
Finalment, cal recordar el tràgic destí de ca la Seca, al barri de Vista Alegre. En el moment de començar a redactar aquest treball es trobava deshabitada i mig abandonada a l'espera d'un estudi arqueològic i arquitectònic, però a causa de la seva demolició, poc abans d'acabar el llibre, el gener de 2002, es va esborrar el testimoni històric i artístic de l'edifici.
Malgrat tot, el balanç no és del tot dolent. Els masos de Castelldefels, que des de l'edat mitjana fins a la primeria del segle XX en van acollir la gran majoria de la població, s'han conservat en una bona part mercès a l'interès dels propietaris i també de l'Ajuntament, que n'ha adquirit i restaurat alguns. Cal que aquesta actitud perduri i que aquest patrimoni insubstituïble pugui continuar acompanyant el Castell, la peça cabdal de la nostra arquitectura històrica, que ja definitivament està a punt de convertir-se en l'equipament local que doni sentit al coneixement del nostre patrimoni.

Pàgina següent, a dalt: en primer pla, la bassa d'aigua de la masia de can Roca de Baix, el 1930.

Alguns apunts cronològics

Abans d'endinsar-nos en el coneixement arquitectònic d'aquest conjunt, cal tenir present que la majoria de les masies que es conserven no daten de l'època de la seva constitució com a tals. És a dir, una cosa és l'aparició del mas, com a conjunt de terres al redol d'un edifici agrícola, a la

Pàgina següent, a baix: façana principal de la masia de ca n'Orbat.

Centre Excursionista de Catalunya. Fotografia: Josep Dorés Torres.

Arxiu Municipal de Castelldefels: cessió Teresa Nonnen

documentació escrita i una altra és l'època de construcció de les cases o conjunts d'edificacions que ens han pervingut en cada cas.

A l'alta edat mitjana o en segles posteriors dins d'aquest període, els únics edificis aixecats sòlidament a Castelldefels van ser el Castell i l'església parroquial. El primer per ser la seu del poder polític local i per la seva funció defensiva evident, i el segon per la seva representativitat social, a més del seu caràcter simbòlic. Fins i tot, la seva posició al costat de la primitiva fortalesa la va fer integrar-se progressivament dins el conjunt del Castell de tal manera que, al segle XIV, va ser fortificada obertament, en esdevenir veritables torres els elements de la capçalera i les capelles del segle XVI, així com també la sagristia de la mateixa època. Fins i tot la capella de la Mare de Déu de la Salut, bastida als primers decennis del segle XVIII i pintada de blau, no deixava de tenir un caràcter sòlid i sever.

Les cases del poble a la mateixa època devien ser ben febles, atesa la poca disponibilitat de mitjans que llavors tenien els pagesos. Suposem que, en general, van ser de parets de tàpia recolzada en sòcols de pedra calcària del país i és possible que la coberta de ceràmica, la teulada, no hi arribés fins al segle XIII avançat, per tal de substituir elements vegetals.

Aquesta tècnica constructiva ben escadussera fa que, fins ara, no hàgim identificat obertament cap dels edificis medievals de les nostres masies. En alguns casos les obres de paredat de calcària sense cantoneres definides, que antecedeixen les construccions del material però ornades amb marès de Begues, podrien situar-se dins l'edat mitjana, potser dins els decennis més

Pàgina següent: masia de can Vinyes, adossada a l'ermita de Sant Salvador.

Fotografies: Ramon Josa

recents, tot i que l'estudi arqueològic d'aquests vestigis fóra definitiu per datar-les sense embuts.
Al segle XVI correspon la reconstrucció o bé la reforma d'una gran part de les masies del poble. Com veurem, els elements d'estil renaixentista s'identifiquen molt bé en una gran part de les cases bastides o refetes en aquella època, que coincideix amb la construcció d'una gran part de les torres i amb la primera gran reforma del Castell (*c.* 1550).
Al llarg del segle XVII i sobretot del XVIII, les reformes se succeeixen a les cases pairals de sempre i també se'n basteixen de noves, com ara les botigues, característiques del darrer període de l'arquitectura popular de Castelldefels i que no deixaran de tenir la seva importància històrica i el seu encant, atesa la senzillesa.
El final del segle XVIII i el començament del XIX indiquen el cant del cigne d'aquestes construccions, algunes de les quals, com ara can Roca de Dalt i can Moliner, són ornades amb esgrafiats que, per la seva riquesa decorativa i per significar la fi del programa expansiu de les cases de pagès, recorden les grans reformes de les vil·les romanes del baix imperi romà, abans d'entrar en la decadència definitiva forçada pel declivi d'una manera de viure ja superada.
Pensi el lector, doncs, que en contemplar les masies té al davant un compendi d'història local viu per si mateix, que tendeix a reflectir les èpoques d'expansió del poble, el segle XVI, el XVIII avançat, quan les cases van ser reformades i ampliades, tal com passava al Castell, i en què per omissió també es poden detectar aquelles èpoques en què l'escassedat de mitjans no va permetre aixecar més que construccions elementals que, o bé han desaparegut, o bé són

poc explícites, en mancar de personalitat arquitectònica.

Del mas-torre a la masia de tipus consolidat

Com hem vist, la majoria dels edificis o ruïnes de masies de Castelldefels que hem recollit en aquest treball daten dels segles XVI i XVII. És el cas de can Roca de Dalt, cal Tivalla, cal Ballester, etc. Per bé que n'hi ha algunes que conserven parts que permeten especular amb cronologies anteriors, com ara cal Moliner i ca la Seca, enderrocades totes dues, o La Goma, molt restaurada. No es tracta d'un fet aïllat, ja que és ben sabut que el tipus d'edificació que ara anomenem masia, abans de consolidar-se finalment als segles XVI i XVII, va anar evolucionant lentament. Val a dir que, un cop fixat, ha perdurat inalterable fins al segle XIX. La majoria d'autors estan d'acord a considerar el *mas-torre* dels segles XII i XIII com l'element arquitectònic clau que permet el pas lent però definitiu cap a la masia. Aquest tipus de construcció es desenvolupa a imitació de les *turris* del segle IX adreçades a la vigilància. Eren de planta rectangular amb una o dues plantes i golfes d'usos diferenciats; estaven aixecades amb pedra del lloc i, de vegades, amb pedres picades als angles per reforçar-les estructuralment; els forjats eren d'embigats de fusta i les obertures eren de petites dimensions i sense decoració. Amb el pas del temps, els masos van anar evolucionant a còpia d'afegir-hi cossos a banda i banda dels murs laterals d'acord amb les noves necessitats. Tanmateix, com ja van apuntar Danés i Puig i Cadafalch, és el mas de dos cossos el precedent més immediat del tipus consolidat de tres cossos, que Danés situa del segle XIV al XVI.[55] Aquest mas, del qual ens han arribat pocs exemples, se'l pot reconèixer en alguns casos integrat en edificis de tres cossos en els quals ha

55 J. Danés, *Estudi de la masia catalana*, «Butlleti del Centre Excursionista de Catalunya», vol.43 (1933), p.272-284.

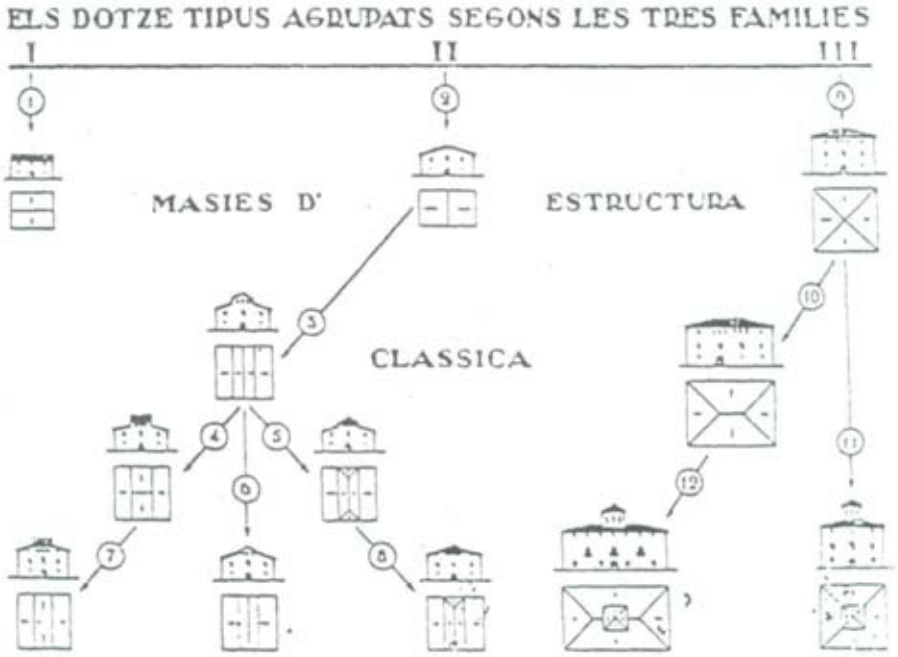

Font: DANÉS I TORRAS, Josep: Estudi de la masia catalana, «Butlleti del Centre Excursionista de Catalunya», vol.43 (1933), p.272-284.

restat fossilitzat; no endebades parlem d'una evolució lineal fins arribar a l'establiment de l'estructura clàssica de la masia o tipus consolidat de tres cossos. En algunes masies de Castelldefels, com és el cas de cal Moliner o La Goma, s'hi intueix aquesta evolució, per bé que l'enderroc de la primera i les grans reformes patides per la segona impedeixen afirmar-ho amb seguretat.

Si el desenvolupament del mas-torre va representar un primer pas en termes arquitectònics, calia encara donar un pas més per millorar la situació juridicosocial del món agrari, ja que l'organització feudal n'impedia la plena expansió. Amb la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) es va posar fi als conflictes de remença; els camperols podien disposar de les collites com a propietaris útils de la terra, però no pas de la

propietat eminent. Aquesta sentència provocà una reestructuració profunda de l'agricultura catalana durant el segle XVI, fet que impulsà un creixement econòmic i social important que ben aviat es reflectí en l'arquitectura.

Així, cap al final del segle XVI el sistema constructiu de la masia queda finalment consolidat i es formalitza en tres cossos paral·lels juxtaposats, que cal veure com una culminació de diversos processos evolutius íntimament lligats. D'aquesta manera, la majoria de masies de nova planta que es construeixen, especialment durant el segle XVII, presenten ja la disposició de tres cossos paral·lels amb la sala central al primer pis, mentre que les construccions anteriors l'assoliran mitjançant ampliacions. Malgrat que la seva morfologia externa pot variar, es consolida una estructura tipus acceptada per tothom basada en un sistema espacial modulat de crugies amb les seves variants, que Danés anomenà «d'estructura clàssica» i que Moner, Pla i Riera identificaran com «el tipus consolidat».[56]

A Castelldefels, els exemples més il·lustratius de masies de nova planta que adopten aquesta disposició són can Roca de Dalt, que presenta una estructura de tres cossos juxtaposats amb el cos central lleugerament més ample i alt, i que actua com a eix de simetria exterior de la casa, i cal Queco, prototipus de masia clàssica. Queda palès d'aquesta manera un cop més que, malgrat l'antiguitat d'aquestes explotacions agrícoles, els edificis que ens han pervingut són relativament recents.

Amb tot, encara que el sistema de crugies sigui el més comú, al nostre poble també es reconeixen altres sistemes constructius menys freqüents, com ara els basats en l'agrupació de cubículs amb més o menys ordre seguint la llei del creixement. Un exemple d'aquest sistema constructiu seria can

56 J. Moner, A. Pla, J. Riera, *La Masia: historia y tipología de la casa rural catalana*. «2c Construcción», Grupo 2c, núm. 17-18, Barcelona, 1976, p. 30-34.

Roca de Baix, on a partir d'un element originari s'ha ampliat el conjunt mitjançant l'agrupació de diferents volums.

Per classificar les masies de Castelldefels hem seguit, a afectes pràctics, la tipologia que va proposar J. Danés per a les masies d'estructura clàssica, de tres cossos, en funció de la disposició de la coberta, i en la qual se'n distingeixen tres famílies a partir de la seva anàlisi formal. La primera la formen les masies amb el carener paral·lel a la façana principal i la coberta a dos vessants. Aquest grup és considerat el més senzill i el que té menys possibilitats de variació. Aquí hem inclòs La Goma, can Vinader i cal Ganxo. La segona família està formada per aquelles masies que tenen el carener perpendicular a la façana principal i la coberta a dos vessants. És el grup més comú i generalitzat a Catalunya, i el que ofereix més possibilitats de variació, des de la masia més clàssica definida per un frontó, fins a l'anomenada basilical, que té el cos central més alt que els laterals; a partir d'aquest tipus s'han proposat altres variants. El millor exemple d'aquest tipus és can Roca de Dalt, cal Queco o can Jover. Una tercera i última família de masies la constitueixen aquelles amb coberta a quatre vessants que, per la seva estructura i dimensions, han estat relacionades amb les cases més senyorials del Renaixement. Aquest grup presenta també variants definides per la solució emprada en la teulada i la presència o no de torratxa o llanterna. Només ca n'Armand pertanyeria a aquest grup.

Ara bé, si el que hem apuntat fins aquí podem aplicar-ho en termes generals a Catalunya, a Castelldefels, com a la resta del litoral català, es dóna una circumstància especial que no modifica substancialment aquests pressupostos tipològics, però que hi dóna una personalitat característica: es tracta de l'aixecament de les torres de guaita i

Arxiu Municipal de Castelldefels

Masia de ca n'Armand, on es poden observar les finestres de grans dimensions de pedra de marès i les pedres cantoneres del mateix material.

defensa durant la segona meitat del segle XVI a causa dels atacs dels pirates barbarescos. Aquest element condiciona l'articulació del conjunt —masia i torre— un cop desapareguda la necessitat defensiva. Així, aquestes torres, a les quals s'accedia des de la masia per un pont llevadís de fusta seguint una lògica defensiva, impedien l'ampliació de la casa cap a la banda on era mentre la defensa fos necessària. Per això, no és fins al segle XVII avançat o, més obertament, fins al segle XVIII, quan els atacs dels pirates barbarescos afluixen, que les torres passen a tenir una nova utilitat com a ampliació de l'habitatge, tot utilitzant-ne els pisos superiors, i com un element més de l'explotació agrícola, a la qual s'hi dedicà la planta baixa. És aquest nou ús, doncs, que va obligar a adoptar solucions constructives diverses per articular tots dos

elements, ja que l'esquema tipològic basat en la juxtaposició de cossos paral·lels de la masia no va poder assumir amb naturalitat una construcció d'esquemes tan tancats com les torres. En els casos estudiats s'han palesat diverses solucions per articular aquest dos elements: unes de més cultes, com és ara a través d'un pontet d'obra sostingut per un arc carpanell (La Goma i ca n'Armand), d'altres de més utilitàries mitjançant la inclusió d'un petit cos afegit que els comunica i que es troba enriquit per una finestra o un balcó: cal Tivalla o cal Queco, per bé que aquesta última, a diferència de la primera, és un exemple molt poc reeixit. N'hi ha d'altres de més populars com enginyoses, com és el cas de can Roca de Baix i, sobretot, can Vinyes, on la torre queda absorbida dins la masia per la construcció de nous cossos al seu voltant, que evidencien, això sí, dificultats per articular-hi els elements; o de ben senzilles, com la col·locació d'una escala exterior d'obra adoptada a cal Moliner.

Pel que fa a la planta baixa de les torres, a la qual originalment s'accedia des del primer pis, s'hi van obrir portes amb arc de mig punt adovellat o forats furtius per poder-hi accedir des del nivell del terra i poder utilitzar-les com una infraestructura més de l'explotació; aquest és el cas de La Goma, on el forat va ser substituït per una porta amb arc de mig punt en el decurs d'una de les restauracions recents.

La distribució interna de la masia es fixa a partir del segle XVI. A la planta baixa hi ha la cuina-menjador, les quadres, el celler i els espais destinats a desar principalment les eines de camp o productes agrícoles, entre d'altres. Bona part de la vida familiar dins de la casa es desenvolupa al voltant de la llar de foc de la cuina-menjador, on també acostuma a haver-hi un forn de pa. Per unes escales s'accedeix al pis, on s'hi troben els

Masia de La Goma, unida a la torre cilíndrica mitjançant un pont a l'alçada del primer pis.

Arxiu gràfic GREMIC: cessió Barbara Schwarz

dormitoris i la sala que distribueix les habitacions. La sala acostuma a situar-se al mateix eix de la porta principal. És un lloc de reunió familiar per a les celebracions o les dates assenyalades, on hi ha els millors mobles, els objectes i els records més estimats i, arquitectònicament, presenta un treball més acurat. Les portes que comuniquen la sala amb les habitacions tenen un tractament més curós. Era el cas de les portes internes de ca la Seca, amb una decoració a la llinda en baix relleu d'un arc conopial i un querubí. El mateix passa a les obertures que donen a la façana principal. Als segles XVI-XVII, són característiques les finestres de marès decorades, com les de La Goma, ca la Seca, ca n'Orbat o cal Moliner. I a partir del segle XVIII, les obertures de la sala a l'exterior acostumen a ser balcons, com els de can Roca de Dalt.

En el decurs de l'estudi de les masies hem identificat força bé aquelles que constituïen el poble vell de Castelldefels, concentrades al sud-est del turó del Castell, documentades en la primera part d'aquest llibre.[57] Es pot justificar la presència d'aquest veïnat per la dependència d'aquestes masies envers el Castell i el monestir de Sant Cugat i per una certa organització defensiva, atès que aquest territori, en trobar-se obert al mar, era porta d'entrada de perills constants. Aquestes masies van formar part també del sistema de fortificacions perifèriques del Castell, posat en marxa des del segle XIV, en el qual es va posar èmfasi a partir de mitjan segle XVI. A més, es pot parlar d'una altra concentració de masies a l'abans anomenat barri del Llopart. Ara, no en queda cap dempeus ja que l'última conservada era ca la Seca, enderrocada el 2002.

La centralitat d'aquests masos, però, no ha de fer-nos oblidar que, des de ben aviat, n'hi havia uns altres d'establerts en els turons de la banda septentrional del terme, als dos costats del Castell, alguns dels quals ens han pervingut en condicions acceptables, tot i que un xic allunyats dels trets estilístics de les cases del nucli principal.

57 Campmany ha posat en relleu la vinculació d'aquest nucli agrupat de masies amb el monestir de Sant Cugat, al qual pagaven una sèrie de prestacions a què no estaven sotmeses la resta.

Elements característics: obertures i decoració

Moner, Riera i Pla introdueixen en el seu estudi[58] el concepte de la «neutralitat formal» de la masia, segons el qual s'hi produeix un domini de l'estructura tipològica per sobre dels elements estilístics, i és des d'aquesta neutralitat que cal observar la incorporació a la masia dels estils històrics, ja sigui per substitució o per adopció en una de nova planta. Des d'aquest concepte, s'entén que quan parlem dels elements característics de la masia ho fem des del punt de vista de l'epidermis decorativa i que en cap cas l'adopció o substitució d'un estil o d'altre modifica el plantejament estructural del tipus consolidat. Per tant, és en

58 J. Moner, A. Pla, J. Riera, *La Masia: historia y tipologia de la casa rural catalana*. «2c Construccion», Ed. Grupo 2c, núm. 17-18, Barcelona, 1976, p. 48-50.

Fotografia: Ramon Jasa

Decoració amb arc conopial, roseta i figures, de la llinda d'una de les finestres de can Roca de Baix.

l'epidermis i, més concretament, en els elements compositius de la façana principal – portes, finestres, etc. – on queden palesos no solament els canvis d'estil de cada època, sinó també les diferències entre els masos rics i els pobres.

És a les finestres de les masies de Castelldefels on, com a la resta de les catalanes, s'adopten més ràpidament els gustos de cada època, sense haver-hi, però, simultaneïtat ni successió cronològica en aquesta adopció com va passar, per exemple, a cal Moliner. A les nostres masies es distingeixen dos grups de finestres: les acabades en arc conopial i les de llinda plana. En general, es considera que les finestres conopials són representatives dels segles XV i XVI, mentre que les de llinda plana, tot i que foren utilitzades amb anterioritat, tenen gran difusió durant el segle XVII. Dins el primer grup destaca can Roca de Baix, especialment a la torre, on hi ha un grup de finestres ornades en arc conopial amb solucions diverses, des de la més

esquemàtica fins a d'altres que hi incorporen motius florals i éssers alats. Tanmateix, els exemples més reeixits es trobaven a cal Moliner, actualment desapareguda, on abans de ser reformada hi havia una finestra simple acabada en arc conopial, a banda i banda de la qual se n'hi obrien d'altres coronades per la mateixa mena d'arc però més complexes i florides, amb lòbuls i arquets exempts de gust gòtic epigonal, propers a l'arc trilobulat que encara resta a la torre que la defensava. Un altre exemple d'arc conopial, aquest de gust renaixentista, es troba a la torre de cal Queco, la finestra de la qual està decorada amb un guardapols motllurat i dos mascarons de molt bona factura, o a ca la Seca, on es conservaven dues finestres decorades amb carasses. Finalment, a cavall entre un grup i l'altre, trobem les finestres amb llinda plana de La Goma, on l'arc conopial està en baix relleu i decorat amb un motiu floral o ésser alat al centre.

Pel que fa al grup de llinda plana, es tracta del més generalitzat, ja que moltes de les finestres originals de les cases van ser refetes a partir del segle XVII. Aquest grup presenta moltes variacions, des de les més treballades a les més senzilles, passant per les més austeres, on els brancals de pedra són substituïts per maó i la llinda de pedra pot arribar a ser de fusta. Els exemples més característics es trobaven a ca n'Armand i a cal Tivalla, ambdues desaparegudes, on les finestres de grans dimensions acompanyades d'una fina i sòbria motllura als brancals, s'acostaven a la manera renaixentista. Pel que fa a les de cal Moliner, són de llinda plana dominades per l'austeritat. A la fàbrica del Castell, subjecta a les mateixes modes que les cases particulars, cal remarcar la presència de finestres amb un senzill arc conopial a tota l'obra de mitjan segle XVI i l'absència a la sagristia de l'església (utilitzada com a torre), acabada cap al 1610.

D'altra banda, els balcons, que es generalitzen a partir del segle XVIII, se situen sobre la porta en substitució de la finestra principal que s'obria a la sala, mantenint-se així la simetria de la façana. Aquesta operació va realitzar-se en moltes masies de Castelldefels com és el cas de can Roca de Dalt, cal Moliner, etc. Per la seva qualitat, destaca el de ca n'Armand, que presentava treball de forja i ceràmica decorada amb motius geomètrics de filiació set-centista, mentre que la resta de balcons, de gran senzillesa, són característics del segle XIX. Pel que fa a les portes, les hem classificat en tres grups principals: les que tenen arc de mig punt, les de llinda i les d'arc rebaixat. Els portals exteriors majoritàriament fan ús de l'arc de mig punt de grans dovelles i brancals fets de blocs de mida respectable. Aquest model de porta és el més estès tant geogràficament com cronològicament, i no és fins a l'adopció de l'arc rebaixat, al segle XVIII, que queda relegat definitivament. Aquesta perduració moltes vegades fa difícil identificar-les cronològicament. Amb tot, es considera que la diferència entre els portals més primitius i els dels segles XVI i XVII depèn de les dimensions de l'obertura i de l'envergadura de les dovelles, i de la precisió en el treball de la pedra. En aquest sentit, els portals amb arc de mig punt més destacats de Castelldefels són el de can Vinyes, ca n'Orbat, can Jover, can Vinader o La Goma, tant el principal com la porta situada a una banda que presenta un arc format només per dues dovelles; i els desapareguts de ca n'Armand i cal Moliner. Pel que fa a les portes de llinda, és molt poc freqüent trobar-les en els accessos principals; l'ús es relega més aviat a portes secundàries dels edificis annexos, o bé a l'interior de la masia. A Castelldefels en trobem molt pocs exemples, possiblement les més destacades siguin les tres portes interiors que actualment es troben al vestíbul de La Goma, tot i que són reaprofitades

Fotografia: Ramon Josa

Imatge d'un querubí que decora la llinda d'una porta interna de la masia de can Roca de Baix.

i presenten la llinda decorada amb un arc conopial en baix relleu, cosa que les fa ben típiques del segle XVI; o les dues portes interiors de ca la Seca, amb arc conopial, amb baix relleu i amb un querubí.
El tercer grup el constitueixen les portes amb arc rebaixat que, com s'ha dit, es generalitzen durant el segle XVIII en les masies de nova planta, o bé substitueixen antics portals acabats en arc de mig punt. Aquest tipus no presenta gaires variacions, únicament se'n distingeixen els arcs de pedra i els fets de maó. Aquest és el cas del portal de can Maties, que té els brancals i l'arc rebaixat de maó col·locats a sardinell; el de can Vinyes, on l'arc rebaixat és utilitzat tant al portal com a les finestres; i els arcs de pedra de can Roca de Dalt i cal Tiesso.
En darrera instància, cal afegir que al segle XVIII, moment en què l'agricultura catalana arriba al seu zenit gràcies a l'especialització dels cultius, hi fan aparició una gran varietat d'elements purament decoratius destinats únicament a distingir socialment el propietari, com són ara els escuts heràldics sense vinculació específica a cap llinatge o les inscripcions amb cites i refranys ricament decorats, on figura el nom del propietari de la casa.
D'aquests dos casos, no hem trobat a Castelldefels cap exemple, tot i que abunden els rellotges de sol, molts dels quals ja no existeixen, però estan documentats gràcies a fotografies (el de cal Garrofer, can Roca de Dalt, cal Tiesso o els desapareguts de ca n'Armand, cal Queco o cal

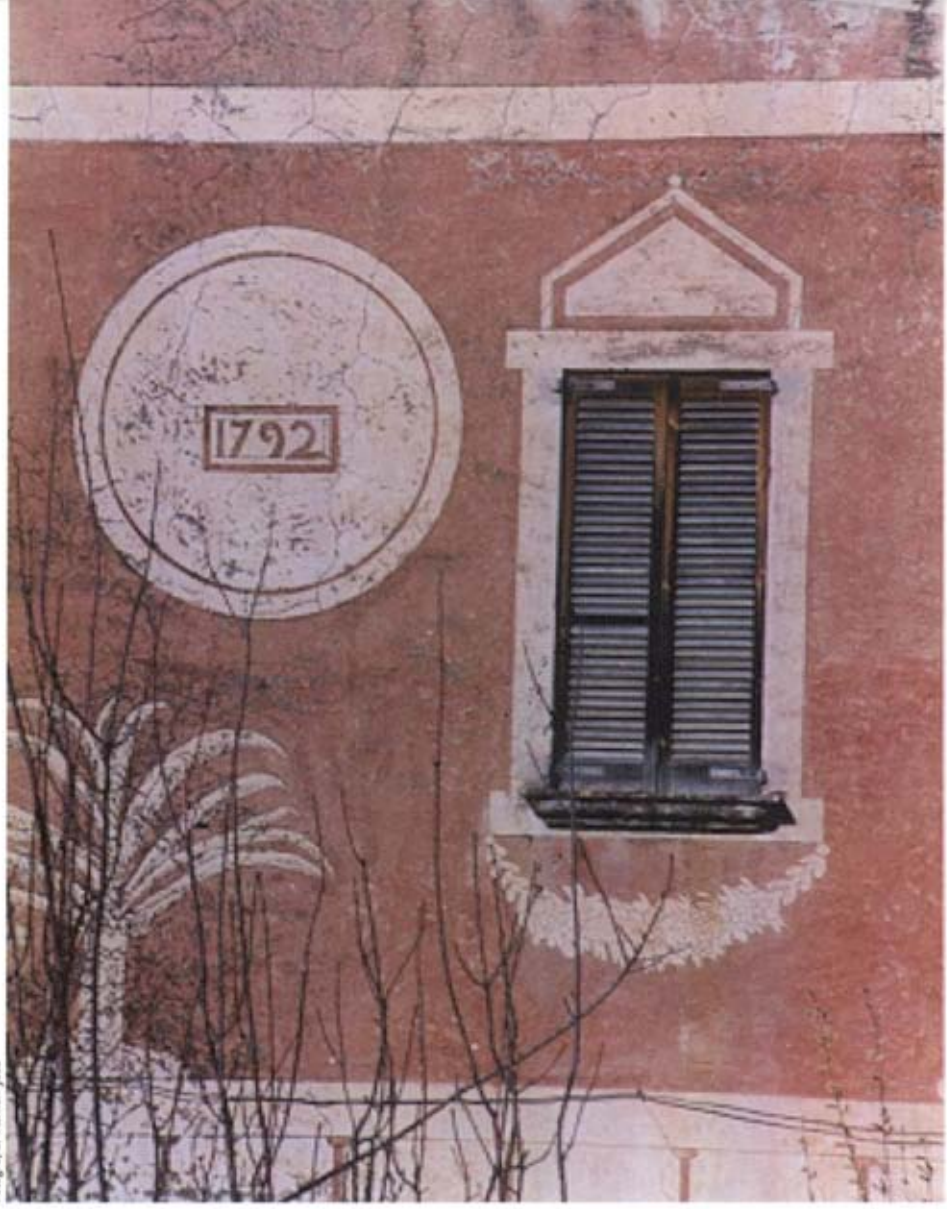

Fotografia: Ramon Josa

Esgrafiat de la façana de can Roca de Dalt.

Moliner). Alguns d'aquests rellotges es trobaven situats a les torres. Al final del segle XVIII i durant tot el segle XIX, com hem indicat al començament, algunes masies tenien la façana principal decorada amb esgrafiats on figuren des de motius geomètrics, com és el cas de can Roca de Baix, actualment desapareguts, fins a altres amb motius vegetals, productes del camp i elements arquitectònics, com a can Roca de Dalt.

Pel que fa a la fàbrica, tant les masies com les torres

Arxiu gràfic GREHIC cesso Barbara Schwartz

Centre Excursionista de Catalunya

Pàgina anterior, a dalt: una de les entrades al Poble Vell. A baix: detall d'una d'aquestes cases on es pot apreciar el rellotge de sol.

de Castelldefels presenten una certa unitat tipològica caracteritzada per l'ús de la pedra de marès rogenc en els elements més significatius, com són ara les obertures i les cantoneres, aquestes últimes fetes amb blocs de pedra ben escairats. En certs casos, les cantoneres presenten la mateixa pedra calcària, o bé per ser d'edificis molt senzills però recents, o bé per tractar-se de les restes de les fàbriques més antigues, algunes potser medievals, quan la pedra de Begues encara no s'utilitzava sistemàticament als edificis particulars per remarcar-hi els trets decoratius.
Els paraments dels murs, per la seva banda, solen ser de maçoneria de pedra calcària sense treballar i morter de calç, i fins i tot s'hi utilitza la tàpia. Finalment, cal subratllar que el malcompost parament de maçoneria de moltes d'aquestes masies, per no dir totes, que actualment s'ha deixat a la vista en algunes, a causa de restauracions recents, o bé hi ha aparegut amb el pas del temps, estava recobert originalment d'un enlluït blanquinós com a la majoria de torres. De ben segur, juntament amb les pedres de marès vermellós, caracteritzava la imatge de l'antic Castelldefels.

Arxiu gràfic GREHIC, cessió Josefina Bou Sodurni

A la dreta: casa Portbou, on el parament s'aprecia sota l'arrebossat.

Josep Campmany i Guillot,
Albert López i Mullor, Josep Puigdemont i Vinyals,
Montserrat Sanz i Borràs

ESTUDIS MONOGRÀFICS

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Joso

Façana principal de la masia de can Vinyes, adossada a l'ermita de Sant Salvador.

1. Can Vinyes

Passeig de can Vinyes, 49

Aproximació documental

El dia 27 de març de 1784, Salvador Vinyes podia sentir-se satisfet. S'atansava a Gavà, cridat pel notari i pel procurador del baró d'Eramprunyà, a prestar declaració dels seus béns, conscient de ser un dels terratinents més importants de Castelldefels.[59]

Arribat al despatx del notari i després de les salutacions de rigor, començà a desgranar les seves propietats: de primer, aquella casa, mas i heretat, amb la torre, corral i trull per fer oli, i la gleva de terra de divuit mujades (ara recordava amb pena les dues que havia venut a Llorenç Bou i Aymerich, batlle de Castelldefels i un dels altres pocs grans terratinents locals). I explica al notari, que apunta febrilment, que antigament aquesta heretat s'anomenava mas Ferrer de Sant Salvador dels Arenys, i havia estat propietat de Gabriel Ferrer.

59 Capbreu de 1783-85, confessió de Salvador Vinyes. El document escriu «Viñes», i ens hem limitat a normalitzar la grafia de la «ñ» substituint-la per «ny».

Pàgina anterior: detall de l'espadanya de l'ermita de Sant Salvador.

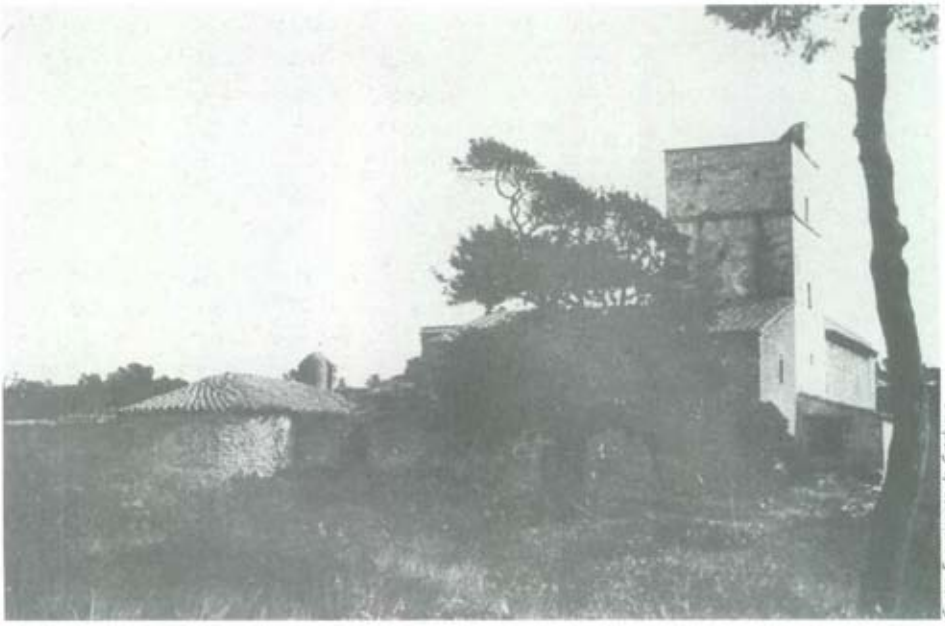

Centre Excursionista de Catalunya

Vista posterior de la masia, torre i església.

I segueix explicant, el nostre protagonista, que aquest gran mas limita a llevant amb l'antic mas Barceló (amb tota probabilitat l'actual ca n'Eimeric), que abans del segle XVIII havia estat propietat de la seva família, i a ponent amb una gran peça de terra de vuitanta mujades (i en dir això, somriu orgullós). Salvador Vinyes remarca, puntillós, que aquesta gran peça de terra limita a migdia amb la platja o sorral de mar anomenat platja del Poll, des de l'indret anomenat morro de Gos o la Figuerassa (ara en aquest indret hi ha el baixador de tren) fins al peu de platja o sorral, ja vers ponent. A ponent, el límit de la finca puja rostos amunt (pel pujol anomenat penya Escorxada) fins que, ja a tramuntana, arriba a la serra anomenada el Parany del Senyor (avui penya Senyal). A tramuntana, el límit carena la serra anomenada dels Còdols Blancs (avui pleta del Cérvol), pel lloc anomenat els Moriscots, fins arribar al Puig Tinell (l'esperó rocallós entre els fondos de can Jover i ca n'Eimeric) i als honors del mas Barceló.

I encara confessa en Salvador una tercera peça de treze mujades, a ponent de l'anterior, a l'indret anomenat el Poal, que va des de les terres de la torre de la Guarda, a llevant, fins al mateix terme de Garraf i Sitges, a ponent, i a tramuntana amb el Puig Solà (el penyal situat sobre el turó de la cova Fumada).

Segueix desgranant possessions: ara tres petites peces de terra al Vier, d'una mujada aproximadament cadascuna, i una peça de vinya a rabassa morta de quatre mujades al turó del Llopart. Per acabar, una casa al camí reial, just en entrar al petit poble, al costat de les imponents torres d'en Folquer i d'en Savall.

Un cop destriades les propietats, reivindica els seus drets, i tot ensenyant velles escriptures explica que al segle XVII el mas dels Ferrer de Sant Salvador i la peça del Poal havien passat a Sebastià Esquer, i que un rebesavi seu, Antoni Vinyes, l'havia adquirit per a la família. Així ho havia confessat el seu besavi Rafael Vinyes al notari Teixidor el 20 d'abril de 1700. Aquest Rafael Vinyes, la memòria del qual la família recorda amb veneració, havia quintuplicat les propietats familiars gràcies a l'establiment que li feren els barons de la peça de vuitanta mujades el 14 de febrer del 1704. Del besavi Rafael l'heretat havia passat al seu avi Francesc, i d'aquest al seu pare, de nom també Francesc, instituït hereu pel testament atorgat a la parròquia de Castelldefels el 6 d'abril de 1736. El seu pare (i, en dir això, el cor se li omple de records) havia prosperat i va poder incrementar el patrimoni familiar tot adquirint a Gabriel Campreciós de Cornellà les tres peces del Vier, les dues primeres el 7 de febrer de 1763, la tercera l'11 de maig de 1778, i a Maria Arús i Caietà Bigarrós, sastre de Barcelona, la vinya i la casa al poble, el 31 de maig de 1774. A ell, Salvador, totes aquestes propietats li pertocaven com a hereu

Fotografia: Ramon Joia

Porta de pedra de marès característica del segle XVI.

del seu pare, pel testament lliurat a Castelldefels el 25 d'agost de 1777.

El cabalós Salvador, en acabar la seva exposició, acota el cap. Ara li toca escoltar. Parla el procurador dels barons: ha de prestar als barons els censos prescrits per totes les terres, el delme de tots els fruits, bé, lleialment, i sense cap frau. I per raó del mas dels Arenys, serà i ha de ser home propi, soliu i afocat (en sentir això, velles contalles sobre els remences i els usatges li vénen al cap), i ha de ser fidel i legal de cos i de fets, com tots els vassalls són i han de ser al senyor. Finalment, en Salvador, el procurador, el notari i els dos testimonis (Anton Rigal pagès de Gavà i Francesc Vinyes i Aymeric, patró de barca de Castelldefels) signen l'acta. El protocol ha acabat i tornen tots a casa.

Fotografia: RAmon Josa

Arc de la construcció antiga de la masia.

Després d'aquesta vista fugaç del transcendental acte, podem afegir-hi quelcom més.

Anant enrere, trobem que el 7 de febrer del 1256, el castlà d'Eramprunyà donava un lot de terres a l'indret anomenat Terracel per fundar-hi un hospici sota la invocació de Sant Salvador per als vianants que passaven pel camí ral (l'estrada) abans de girar cap a l'interior i travessar el massís de Garraf remuntant el pla de les Basses fins al camí de la Sentiu.[60] Vist que l'hospici no tenia l'èxit esperat, el 6 d'octubre de 1264 establia en aquest indret un pagès anomenat Guillem Goguer, amb l'encàrrec que, a més d'ocupar-se de menar les terres dels voltants, es fes càrrec de la capella de Sant Salvador que vuit anys abans hi havia fundat. Res més sabem, durant dos-cents cinquanta anys, d'aquest mas de Sant Salvador, excepte una nota del segle XIV que ens informa de l'existència d'una torre de guaita, la torre de Sant Salvador dels Arenys.[61] Torre les restes de la qual ben probablement corresponen a la «torre moruna» que hi ha a l'extrem del promontori que s'alça sobre el mas i la capella de Sant Salvador.[62]

60 Francesc de Bofarull, *El castillo y la baronía de Aramprunyá*, Enrich y Cia., Barcelona 1911, p. 51.

61 Josep Campmany, *Castelldefels i la mar*, Ajuntament de Castelldefels, 1998, p. 95-98.

62 Albert López Mullor, *El castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 78.

No és fins l'any 1559 que una llista d'habitants de Castelldefels ens esmenta Gabriel Ferrer de Sant Salvador.[63] El mas ja és, doncs, en aquella època propietat dels Ferrer. El mateix Gabriel així el declara, junt amb la peça de 13 mujades al Poal, al capbreu de 1587. Les confrontacions continuen sent, entre d'altres, el mas Barceló a llevant (aleshores dels Vinyes), el mar a migdia, i les propietats de Ferrer dels Pujols i dels Çacalm a ponent.[64] Al capbreu de 1598, Gabriel Ferrer ja ha mort, i declara el mas el seu hereu Jaume Ferrer, amb exactament les mateixes propietats i afrontacions.[65]

Quan es va produir el traspàs als Vinyes de l'antiquíssim mas de Sant Salvador? Aquesta família apareix en diversos documents del segle XVII: hi ha un Bernat Vinyes documentat el 1654, un Antoni Vinyes el 1659, i un Jacint Vinyes el 1672. Sabiem que l'adveniment dels Vinyes a la tinença del mas (i per tant, el canvi de nom del mas) es produí en temps d'Antoni Vinyes, i per tant, probablement entre el 1654 i el 1672, just després de la guerra dels segadors.

Els Vinyes, nissaga emprenedora, degueren aprofitar el daltabaix que la guerra havia provocat als seus veïns per adquirir la imponent masia (potser la millor de Castelldefels), a la qual segles després anaren afegint, una darrera l'altra, el conjunt de propietats que els convertiriien, al segle XIX, en els majors hisendats del poble.[66]

L'arquitectura

Can Vinyes[67] es troba al barri de Bellamar, en el número 49 del passeig que porta el seu nom. Sobre una elevació amb privilegiada vista del mar, s'alcen nombrosos testimonis històrics, el més antic dels quals està documentat des del segle XIII: la capella de Sant Salvador dels Arenys, construïda a partir del 1256,[68] a la qual s'adossava la masia. L'ermita,

63 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Notarial, VIII, 2, Castelldefels.

64 Capbreu de 1587 buidat per Dolors Sanahuja. Confessió de Gabriel Ferrer de Sant Salvador.

65 Capbreu de 1598 buidat per Dolors Sanahuja. Confessió de Jaume Ferrer de Sant Salvador

66 Gemma Tribó, *Burgesia barcelonina i gran propietat al Baix Llobregat (1850-1930)*, dins Àngel Calvo (Ed.) «El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització», Pub. Abadia de Montserrat - Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Barcelona 1995, p. 170.

67 Miquel Pérez et *alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 7

68 Josep Campmany, *Castelldefels i la mar*, Ajuntament de Castelldefels, 1998, p. 95.

però, està molt reformada, pràcticament reconstruïda de bell nou. Una torre de defensa, probablement del segle XVI, s'insereix en el conjunt de la masia. A pocs metres de la casa també s'alça una torre, que podria ser la de Sant Salvador i que actualment es coneix amb l'apel·latiu modern de Moruna.[69] Davant de can Vinyes trobem també una creu de terme, d'època medieval. Molt a prop de la masia passava el desaparegut camí ral que s'endinsava al massís del Garraf.[70]

La casa, de planta baixa i pis, ha estat modificada, però, a partir de les fotografies antigues conservades, hom la pot encaixar en la família I tipus I de la tipologia de Danès i Torras, ja que el carener és paral·lel a la façana principal i té coberta a dos vessants.[71] Externament, se'n conserven poques parts originàries. La façana principal n'és una mostra. Totes les obertures tenen arc de maó a sardinell amb els brancals del mateix material; a més, les finestres tenen un ampit de rajols. Al pis s'obren tres finestres i una porta que dóna a un balcó. A la planta baixa presenta dues portes i dues finestres, de les mateixes característiques que les del pis.

Una fotografia conservada al Centre Excursionista de Catalunya, datada del setembre de 1930, mostra el mas abans de les reformes.[72] S'hi aprecia que en la paret sud-oest, que actualment no es conserva, hi ha unes arcades tapiades. En la imatge també apareix, a tocar de la paret sud-est, una altra construcció de planta baixa i pis, de la qual avui no hi ha testimoni.

Al nord-oest de la masia, es conserva part de l'antic edifici rural. Es tracta d'un cos adossat a la torre de defensa, de planta baixa i pis, amb coberta a un sol vessant. Malgrat les modificacions recents, la paret de llevant d'aquest cos no presenta arrebossat, fet que ajuda a observar el parament de maçoneria de pedra calcària, lligada amb morter de calç.

69 Per a més informació sobre les dues torres esmentades, consulteu en aquesta mateixa col·lecció: Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 72 i 78.

70 Frederic Malagelada, *L'antic camí de les Costes del Garraf i el seu entorn*, Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges 1985, p. 15.

71 Esquema reproduit a Barbany, Cantarell, Danti, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

72 Centre Excursionista de Catalunya. *Estudi de la masia catalana.*

Vista frontal de la porta de marès mostrada anteriorment.

Fotografia: Ramon Josa

Al costat d'aquesta construcció, encara resten elements propis de l'economia de l'antiga masia, com ara una premsa i un cup de vi i un abeurador treballat en un sol bloc de pedra de marès. El cup presenta uns brancals de blocs de pedra calcària escairats, un ampit de rajols i un tronc que fa de llinda.

La coberta és a un sol vessant i dóna a la paret on hi ha l'obertura del cup. Al costat mateix, hi ha un pou construït de totxo.

L'interior de la masia ha estat reformat del tot per convertir-lo en habitatge adaptat a un ús quotidià i actual.[73] Una de les parets internes correspon a l'antic edifici rural, potser del segle XVI. Conserva una porta adovellada de marès vermell que, tot i trobar-se ara a l'interior, quan va ser construïda seria un de les accessos de la masia, fet que podria indicar que, possiblement, la paret conservada

73Agraïm a la família Viñas les facilitats que ens va donar per visitar la masia i prendre'n fotografies.

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

Vistes de la part posterior de la masia i l'ermita on es troben el cup de vi i el pou. A baix a l'esquerra: vitrall on hi ha la imatge de Santa Eulàlia.

correspon a la façana principal o a una de les façanes importants d'aquest conjunt que, a partir del segle XVI, degué estar format per diferents construccions: la masia pròpiament dita, les dependències agropecuàries i la capella.

Els elements més antics de la masia que es conserven són la torre de defensa, força modificada, i la façana amb porta adovellada que acabem de descriure. Potser, al segle XVIII ben avançat, el mas va patir una reforma generalitzada que podria haver continuat al segle XIX. Aleshores, els cossos que el formaven haurien adquirit la configuració actual.

Fotografia: Ramon Josa

Detall de la façana occidental on s'observa un contrafort antic i una porta de finals del segle XIX.

2. Can Jover

Plaça dels Pins, s/n

Aproximació documental

El sector més muntanyós de l'actual barri de Montemar, que s'eleva vers ponent, rebia el nom genèric, en temps antics, de «els pujols». Els masos que s'hi ubicaven, doncs, es connotaven amb aquest afegitó. Hi trobem, per exemple, el mas d'Arnau Ferrer dels Pujols (1329), el mas d'Arnau Pujols (1391), i el mas d'Antoni Ferrer dels Pujols (1460), que tot i la confusió que provoquen podem identificar, respectivament, amb els actuals masos Jover, Patxoca i Maties. Tots tres pertanyien directament a la senyoria d'Eramprunyà, fet que ens indica que l'original terme medieval del monestir de Castelldefels no els incloïa.

Centrant-nos en l'actual can Jover, podem assegurar que el 29 d'octubre del 1329, el recentíssim senyor d'Eramprunyà Pere Marc (havia comprat el castell l'any 1323) establia un dels seus

Forn de pa, a l'interior de l'edifici.

Fotografia: Ramon Jasa

masos dels Pujols a Arnau Ferrer. D'aquest, pel testament lliurat a Castelldefels el 22 de gener de 1387, passava al seu fill de nom també Arnau, qui al seu torn el llegava, també testamentàriament, al nét Jaume el 2 de setembre de 1403. Cinquanta anys més tard, el 16 de novembre de 1453, el fill d'aquest darrer, Arnau, rebia en herència la propietat del mas, que aleshores ja es coneixia com «mas Ferrer dels Pujols». Arnau confessava aquesta propietat, juntament amb dues peces de terra, una al mateix indret dels Pujols, i una altra més lluny, a la fèrtil partida del Rourell (entre Castelldefels i Gavà, on ara hi ha el polígon del Camí Ral). És de notar que molts dels masos de Castelldefels, ultra la gleva de terra propera al mas i algunes peces de vinya a les muntanyes, tenien peces de terra al Rourell. Tot fa pensar que, en el moment reculat en què els senyors decidiren racionalitzar les explotacions agrícoles locals tot introduint el «mas», van adjudicar a cadascun d'ells peces allunyades, però que asseguraven una certa diversificació productiva.[74]

74 Capbreu de 1460, confessió d'Arnau Ferrer del mas dels Pujols.

Cal dir aquí que seguir el fil dels propietaris de l'actual can Jover se'ns presenta molt difícil, a causa de la quantitat de propietaris amb el cognom Ferrer que es documenten a Castelldefels els anys medievals. En trobem fins a cinc: Ferrer de Sant Salvador, Ferrer dels Pujols, Ferrer de la Creu, Ferrer del Torrent i Ferrer de la Riera. Són una

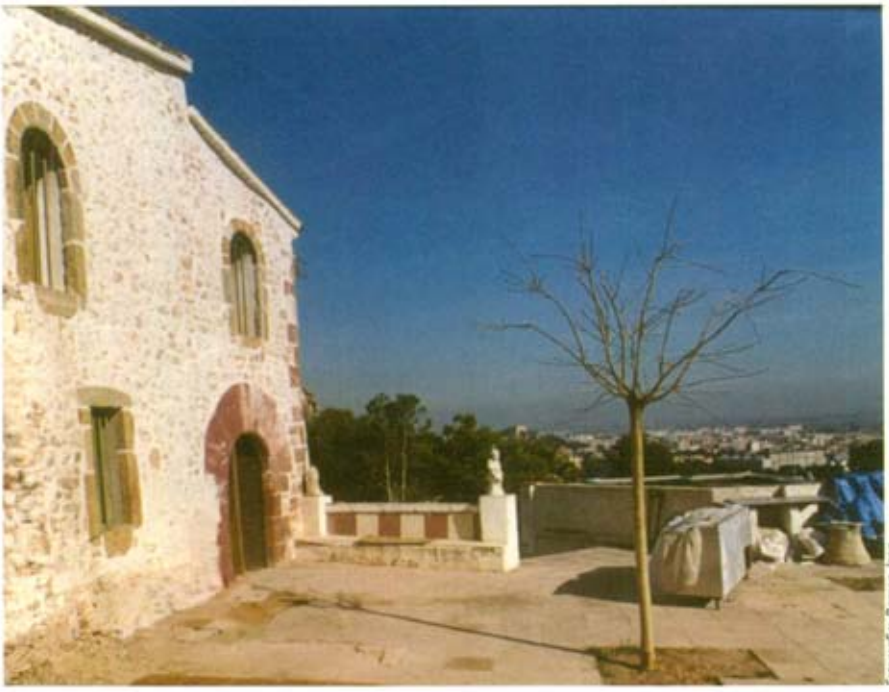

Fotografia: Ramon Josa

mostra, d'altra banda, de l'endogàmia matrimonial dels propietaris de mas, cosa que comportava la sobreabundància del mateix cognom.

Així, al fogatjament de 1497, apareixen tres Ferrer: Joan, Antoni, i la vídua Ferrer. El 1502 tornen a ser tres: dos Antonis i un Jaume.[75] I al de 1515, cinc: Joan, Gaspar, Gabriel, Pere i la vídua Ferrer. El 1553 en tornen a aparèixer només dos: Joan i Pere, però a la llista de 1559 se'n tornen a consignar quatre: Joan Ferrer de la Riera, Gabriel Ferrer de Sant Salvador, Joan Ferrer de la Creu, i un Bartomeu Ferrer que potser és el propietari de l'actual can Jover, o potser no.[76] En dubtem perquè ens sorpren que el mas no consti directament al capbreu de 1587, com si en aquella època fos deshabitat. En canvi, onze anys després, trobem que és Pere Nadal qui confessa el «mas Virginal, abans Ferrer dels Pujols»,[77] juntament amb la

75 Concòrdia d'alliberament de mals usos locals, 1502. Traslat del 1762. Arxiu d'Alfons Gibert (ara integrat a l'arxiu de l'autor), caixa 4, carpeta 90, *Alliberament mals usos 1502 i censals relacionats.*

76 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Notarial, VIII, 2, Castelldefels.

77 Capbreu de 1598, confessió de Pere Nadal.

Fotografia: Ramon Josa

En aquesta pàgina i l'anterior: dues vistes de la façana principal, una de les quals mostra l'excel·lent domini visual sobre Castelldefels.

peça del Rourell. De cop i volta se'ns fa patent que el centenari mas Ferrer dels Pujols rebia un altre nom, Virginal, adoptat al llarg del segle XVI.

Aquí se'ns acabarien les notícies d'aquest mas Ferrer dels Pujols si no fos perquè un petit comentari marginal recollit en un document del 1784 ens n'il·lumina la successió. Aquell any, trobem una referència al «mas Ferrer dels Pujols, després Virginal, després Nadal, i avui Jover, posseït per Llorenç Bou i Aymerich».[78]

De cop i volta veiem el camí: hem trobat la baula perduda en la successió: els Jover comencen a aparèixer a Castelldefels a la segona meitat del segle XVII. Documentem Pere Jover (1653, 1660), Jeroni Jover (1681, 1685),[79] Salvador i Ramona Jover (1710),[80] Gil Jover, i després Gràcia i Miquel Jover (1760),[81] i finalment un Josep Jover difunt i amb fills menors d'edat el 1783.[82]

78 Capbreu de 1783. Confessió de Salvador Vinyes.

79 Arxiu Municipal de Castelldefels. Armari 1. Caixa 9. Comptabilitat municipal. Manuscrit de comptes 1645-1688.

80 Capbreu de 1817, confessió de Magdalena Almirall.

81 Josep Soler i Vidal, *Can Valls del Racó i el turó del Calamot*, «La Sentiu», núm. 6, p. 37-40.

82 Capbreu de 1783, confessió de Jaume Bou.

La fortuna dels Jover havia estat desigual. Si adquiriren l'any 1653 les terres dels antiquíssims masos Çacalm i Pujols (avui probablement cal Maties), en canvi els esmentats Salvador i Ramona Jover (probablement vídua i fill menor d'edat) van haver de vendre una vinya l'any 1710 a Ignasi Teixidor.

A finals del segle XVIII, exhaurida la descendència masculina familiar, la pubilla Jover realitzà un avantatjós matrimoni amb Llorenç Bou i Aymerich, configurant un extens patrimoni que arribaria fins al segle XX.

Tenim documentat el fill d'aquest matrimoni, Llorenç Bou Jover, a mitjan segle XIX. A més d'important terratinent a Castelldefels ho era també a Gavà, localitat d'on arribà a ser alcalde el 1843.[83] En aquesta època, Llorenç Bou consta com una de les fortunes més sòlides de tota la comarca,[84] que engrandí mitjançant matrimoni amb la pubilla dels Alayó (de ca n'Alaió). El seu fill, Pere Bou Alayó, documentat a finals del segle XIX, casà amb una Amat, i llur hereu, Josep Bou i Amat (inicis del segle XX) casà amb Beneta Badosa, filla dels apoderats dels olotins Vayreda a Gavà. A mitjan segle XX, l'hereva de tot el patrimoni familiar era Gertrudis Bou i Badosa, que quedà òrfena de molt jove. Aquesta situació comportà la venda dels masos Jover i Maties al barceloní Pere Parés, cap a l'any 1918.[85]

Fou Pere Parés qui, poc després, adquirí també les terres dels antics masos Arús del Racó (ca n'Orbat) i Patxoca (torre Fael). Consolidat aquest enorme patrimoni, procedí cap als anys trenta a vendre'l a la societat Borràs-Huguet-Olabarria-Barnet,[86] que promogué la urbanització del que avui és el barri anomenat de «Montemar». Un dels dos socis d'aquesta companyia, en Borràs, es quedà l'antic mas Jover i el transformà en la seva casa d'estiueig.[87]

Arxiu gràfic GREHIC, cessió Enrique Colet

El senyor Pere Parés, cap al 1920, amb els dos fills dels masovers: família Colet.

83 Josep Campmany, *Anotacions addicionals a la llibreta de Francesc Capacés*, «Mar i Muntanya», núm. 57 (abril 2000), p. 7.

84 Gemma Tribó, *Burgesia barcelonina i gran propietat al Baix Llobregat (1850-1930)*, dins Àngel Calvo (Ed.) «El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització», Pub. Abadia de Montserrat - Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Barcelona 1995, p. 164.

85 Francesc Capacés, *La Libreta*, «Mar i Muntanya», núm. 64 (novembre 2000), p. 7.

86 Bàrbara Schwarz, *El barrio de montemar (2)*, «El Torreó», Butlletí del Grup de Recerques Històriques de Castelldefels, núm. 6 (2002), p. 4.

87 *Trazado de Montemar. Un vistazo al ayer*. «Mar i Muntanya», núm. 62 (setembre 2000), p. 7.

L'arquitectura

Can Jover[88] és una de les masies més transformades de Castelldefels. Es troba a la plaça dels Pins, al barri de Montemar. Aquesta casa, orientada a sud-est, se situa sobre un turó de gran importància estratègica ja que està a mig camí entre el massís del Garraf i el nucli de Castelldefels. La seva topografia, escarpada en el costat est i més suau a la resta, li ofereix una visibilitat esplèndida sobre la plana on s'assenta la població.

És un edifici amb teulada a dues vessants, una un xic més alta que l'altra, que s'articula en tres cossos principals, similar al tipus descrit per Bonet Garí al Maresme.[89] Dins la classificació de masies de Danès i Torras, cal situar-la a la família I tipus 2.[90] Al voltant del nucli originari s'hi van anar afegint posteriorment altres cossos auxiliars, els quals li van donar la seva fesomia definitiva.

La masia de can Jover és de planta trapezoïdal, presenta planta baixa i pis i, en els darrers sectors construïts, uns soterranis aprofiten el desnivell del turó on s'assenta. La planta baixa s'articula en tres cossos principals, perpendiculars a la façana, i dos més d'adossats, l'un paral·lel a la façana nord-est i l'altre a la façana nord-oest, transversal a la resta. Els dos espais més meridionals formen part d'una primera construcció a la qual s'afegí, temps després, un tercer cos de planta similar, configurant-se d'aquesta manera la planta del nucli principal que ens ha pervingut. Aquesta construcció en dues etapes de l'edifici més antic permet entendre la situació excèntrica de la porta principal, amb arc adovellat de marès, desplaçada a l'extrem més oriental de la façana sud-est.

La façana principal és la menys modificada. Encara s'hi observen clarament els elements més antics de la masia, motiu pel qual manté un marcat aire de casa pairal. El parament és de carreuons de pedra calcària i alguns fragments de ceràmica units

88 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 32. Agraïm a Anna Gutiérrez García-Moreno la seva col·laboració en la redacció d'aquest capítol.

89 L. Bonet, *Les masies del Maresme. Estudi de les masies, elements defensius, ermites i molins*, Ed. Motblanc-Martín, C.E.C., Barcelona, 1965, p.173ss.

90 Esquema reproduït a Barbany, Cantarell, Danti, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

amb un morter de calç força sorrenc cobert per un encalcinat blanc que no tapa, però, la pedra. Hi destaquen la porta, acabada en un arc adovellat de pedra de marès, i un rellotge de sol. D'altra banda, aquesta façana es distingeix per l'aspecte característic que li donen les grans pedres cantoneres de marès vermellós similars a les de l'arc, i les tres finestres que s'hi obren. Dues d'aquestes finestres, que se situen al primer pis, han estat molt modificades; en un moment indeterminat se'n va substituir la llinda per una mena d'arc adovellat amb carreus calcaris que intenta imitar la forma de la porta. La tercera, però, s'obre a la planta baixa i manté la seva fesomia originària; és rectangular i presenta llinda, llindar i brancals de grans carreus de calcària. És digna d'assenyalar la integració de l'edifici en la topografia del turó, ben palesa en alguns punts d'aquesta façana on la mateixa roca sobresurt i es va

Fotografia: Ramon Josa

Detall del parament de la hipotètica torre vist des de l'interior.

Vistes interior i exterior de la porta principal de la masia.

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

aprofitar per a la construcció d'un petit banc que fou recobert amb rajoles decorades. Aquest banc, però, avui ja no es conserva i només en tenim constància a través de fotografies.

Unes escales, que neixen davant de la porta principal i tenen una barana de ciment decorada amb un noiet vestit per a la verema dalt d'una bóta, baixen fins davant de la façana nord-est. En aquest sector s'hi troba un cos adossat a l'edifici originari, a la dècada de 1980, per a instal·lar-hi un restaurant, el qual salva un desnivell considerable ja que s'assenta al vessant del turó. Això li dóna un aspecte molt peculiar, a la part superior hi destaca un conjunt de grans finestrals, mentre que a la part inferior la paret és molt gruixuda, amb un seguit de pilars per donar-hi més resistència, i no presenta cap obertura. El parament de ciment amb un arrebossat blanc, fa palesa la seva data recent.

La part posterior de la masia, orientada a nord-oest, presenta una gran complexitat. Gràcies a les tasques de restauració que s'hi duen a terme,[91] s'ha posat al descobert un element de planta carrada i diversos nivells que podria haver estat una torre. La seva presència resulta lògica, atesa la situació estratègica de la masia, tot i que fins ara no se n'havien trobat indicis. De planta quadrada, aquesta possible torre es va bastir separada de la casa però, arran de la construcció del cos transversal adossat a la part posterior, entre el final del segle XIX i el començament del XX, va ser integrada a l'edifici. També data d'aquell moment la teulada a una sola vessant que en modificà el coronament. La diferència de paraments és un clar indicador de la seqüència constructiva en aquest sector. El mur de la possible torre va ser construït amb filades irregulars de carreuons calcaris alternats amb força maons, lligats per un morter de calç sorrenc. Presenta grans pedres cantoneres i dues petites finestretes, segurament espitlleres,

91 Agraïm a la família Murillo les facilitats que ens ha donat per a visitar la masia en diverses ocasions, en el decurs de les obres de restauració, i per a prendre les fotografies que il·lustren aquest capítol.

situades a la part superior i marcades per dos carreus allargats a tall de llinda i llindar. A banda i banda, s'hi adossen les parets corresponents al cos transversal ja esmentat, de construcció contemporània i arrebossat de blanc. S'articula en dos nivells que corresponen als dos pisos que presentava l'edifici originari. En l'època del restaurant, aquesta façana va quedar relegada a un paper merament funcional, cosa que queda ben palesa per la presència d'unes dependències auxiliars adossades a la part inferior i d'una gran quantitat de canonades, canalitzacions de plàstic i xemeneies de metall.

La façana sud-oest, per la seva banda, va ser força alterada al llarg del temps, encara que malgrat la seva complexitat, s'hi poden observar els diferents moments constructius. Consta d'un mur sòlid i amb molt poques obertures, construït amb carreuons de perdrà calcària i fragments ceràmics, que correspon al primer edifici de la masia, però que va ser molt modificat amb petites reparacions i reformes. L'element més destacat d'aquesta façana és un rellotge de sol situat a l'extrem meridional, en força mal estat. Posteriorment, a tramuntana, es va construir el parament corresponent al cos transversal del final del segle XIX o el començament del segle XX, d'on neix l'escala exterior que uneix el pis superior amb el jardí. Més endavant, a sota del rellotge, s'hi va afegir un espai adjacent que connectava amb el porxo de la façana principal.

A l'interior, les reformes dels últims temps, especialment mentre la masia fou restaurant, li han fet perdre l'aspecte originari, tot i això, encara se'n poden intuir les dependències tradicionals: l'entrada àmplia i l'escala, al cos central, que menava cap al menjador principal i les cambres d'habitatge, situades al pis superior. Les parets que corresponen al primer edifici es distingeixen pel

Fotografia: Ramon Jasa

Esquerra: detall del floró i de la barana abans de la seva restauració.

parament de carreuons de pedra calcària i alguns fragments de ceràmica units amb un morter de calç força sorrenc, formant murs sòlids i molt gruixuts, que s'observen perfectament, tot i la capa d'arrebossat blanc. Les compartimentacions interiors són parets també relativament gruixudes que, sempre dins el cos més antic, tenen un sòcol de pedra sobre el qual recolza un pany de tàpia. Aquesta disposició es troba molt alterada per les nombroses intervencions que ha patit l'edifici, però és perfectament visible sota dels enlluïts que s'hi han tret.

La construcció del cos adossat a nord-oest va suposar l'obertura de dues portes, una a la planta baixa i l'altra al primer pis, al mur posterior de la masia, al mateix temps que la possible torre, llavors ja integrada a l'edifici, era tapiada i perdia la seva coberta primitiva, a causa de la construcció d'una teulada d'un vessant sobre un sostre de bigues de fusta. A més, s'hi va afegir una escala exterior adossada a la façana sud-oest que baixava al jardí i es va refer tota la teulada de la casa.

Per altra banda, al nord de l'edifici principal s'hi troba un darrer cos afegit a la dècada de 1980 i que fou destinat a allotjar un dels menjadors del restaurant. Aquest cos, totalment nou, no presenta

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

A dalt: detall del parament exterior de la possible torre.
Dreta: llinda de la porta de la façana occidental, mostrada abans, amb la data 1881.

pis superior però sí un soterrani ja que fou construït sobre la vessant més escarpada del turó. Es configura com a una única estança llarga i amb grans finestrals orientats al nucli de Castelldefels. En aquest mateix moment es van aixecar un seguit de dependències adjacents que responien a les necessitats pràctiques del restaurant i de poc interès arquitectònic o artístic. Destacava una mena de porxo obert, on s'hi havia col·locat una gran barbacoa, que ara ha desaparegut i abans tapava bona part de la façana principal.

Pel que fa a l'evolució del conjunt, es pot aventurar que la masia primitiva està formada per un cos de dues crugies al qual s'adossava pel cantó est un segon cos rectangular i allargat. Aquest conjunt, bastit directament sobre la roca, configurava l'edifici originari de la casa que, pels elements més importants que presenta, data com a mínim del segle XVI.[92] Posteriorment, cap al final del segle XIX o el començament del segle XX, va ser ampliada amb un quart cos transversal, que va unir a l'edifici un cos carrat que podia haver estat una torre de vigilància, segurament també del segle XVI, que fins aleshores havia romàs separat de la casa; al mateix temps es va dur a terme una reestructuració important del conjunt. Finalment, cap a la dècada del 1980, es fan una sèrie de reformes per habilitar la masia com a restaurant.

92 En la primera part d'aquest estudi es pot veure com aquest mas, dit aleshores Arnau Ferrer dels Pujols, apareix per primer cop a la documentació escrita el 1329. Ara per ara, és molt difícil destriar-hi dins el cos principal les fàbriques corresponents a aquella època. Tanmateix, en el decurs de les obres fetes el 2002, hem pogut comprovar que la paret que separa les dues crugies més antigues -molt modificada d'antuvi- era, originalment, de tàpia recolzada en un sòcol de pedra. Es tracta d'una tècnica constructiva molt antiga que, potser, s'adiu amb les notícies del segle XIV, i dóna idea dels materials emprats en els edificis de les masies primitives.

Arxiu gràfic GRIHIC cessió Enrique Colet

3. Cal Patxoca

Avinguda 320, 18

Aproximació documental

El 3 d'agost de 1703, Ramon Font, «preparador de draps de llana» de la vila d'Esparreguera, diòcesi de Barcelona, i Elisabet Font, cònjuges, i Salvador Font, fill d'ambdós, compareixen davant del notari Jeroni Casetas i declaren tenir el Mas d'en Dolcet, abans d'en Pangala, amb la seva gleva de terra, situat a la partida del Racó, a Castelldefels. Termena a orient amb els masos de n'Arús del Racó i d'en Valls del Racó, a migdia i al nord amb terres de Salvador Jover, entre d'altres, i a ponent amb el lloc anomenat el pujol de les Tanques. El mas té cinc peces de terra: a l'Argelagosa (vessant muntanyenca que baixa per l'est de ca n'Eimeric), a la Mata Campa prop del mas, al pla del Racó, a l'Estrada o camí reial antic que pujava per l'actual Montemar, i a la coma Roca, prop també del mas. El mas els pertany com a hereus de Salvador Font, i

Arxiu parroquial de Castelldefels

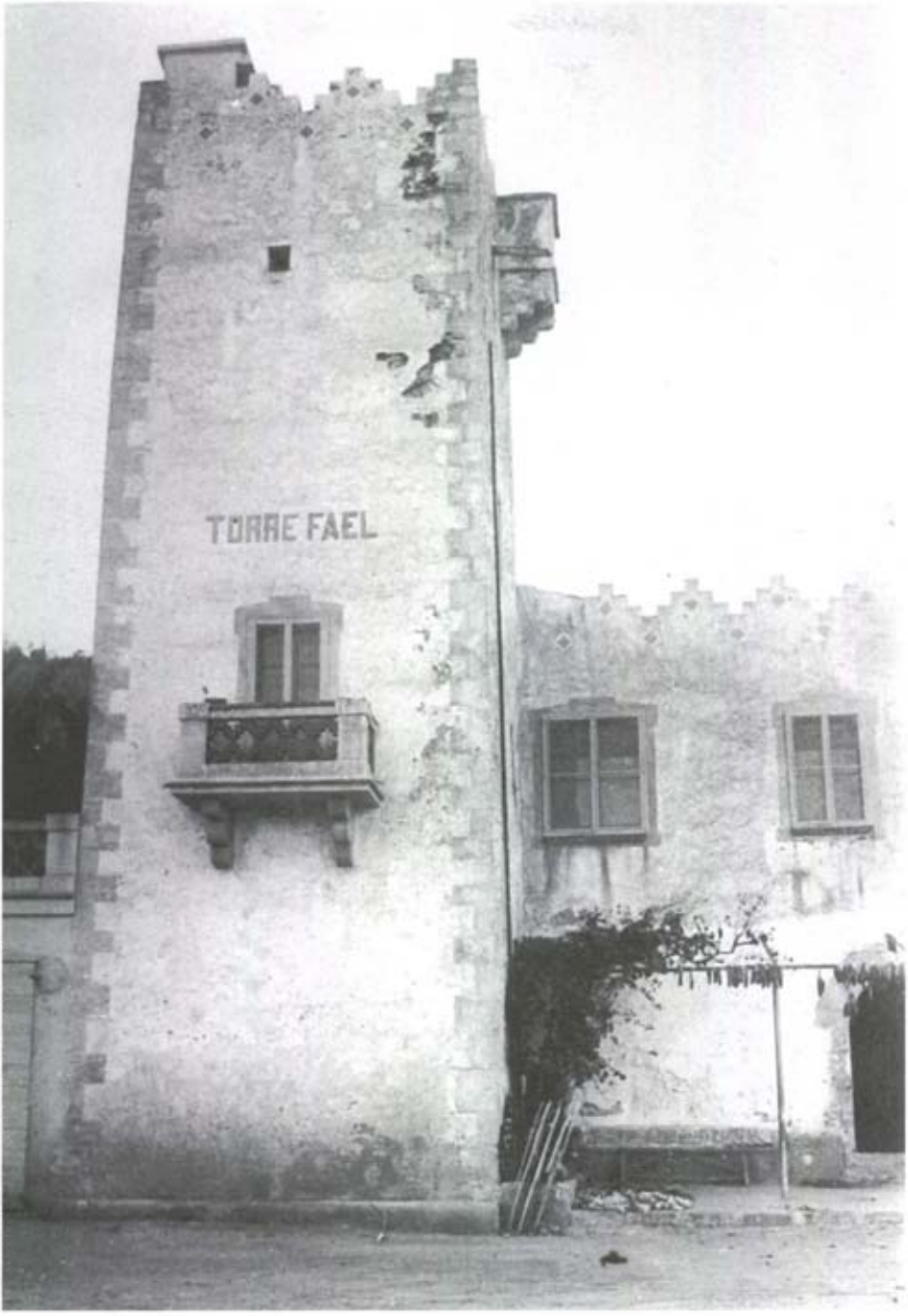

Fundació Concepció Rabell. Centre Excursionista de Catalunya.

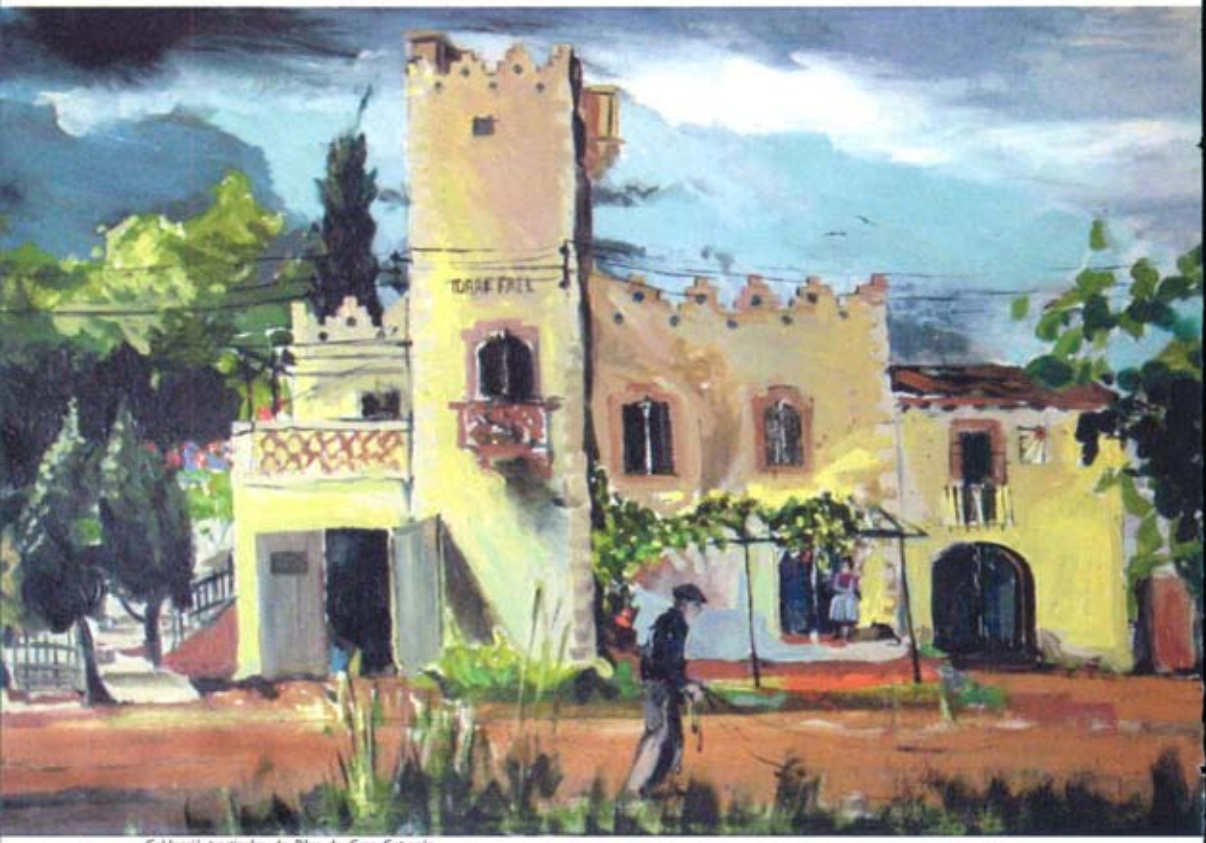

Col·lecció particular de Pilar de Cros Capacés

Representació artística de la masia.

en aquell moment el venen al seu parent Joan Font, pel preu de dues mil lliures catalanes. La propietat, especifiquen, pagava als barons d'Eramprunyà un cens de 3 lliures, 7 sous i 6 diners, i 9 quarteres d'ordi anuals.[93]

Seixanta anys després, en una canació efectuada al veí mas de can Valls del Racó, hom especifica que limita a ponent amb les terres i el mas de «Maria Francesca de Quevedo, vídua, que foren de Joan Font, abans Dolcet i abans Pangala, i abans d'en Geroni Viver dels Pujols, mitjançant un torrent».[94]

Aquests dos esments ens serveixen, el primer, per ubicar geogràficament el mas Font (o Dolcet,

93 Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, carpeta A-90, plec 33. Recollit a l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxa 1/1/92/1, *Mas d'en Joan Font, adés Dolcet i abans d'en Pangala.*

94 Josep Soler i Vidal, *Can Valls del Racó i el turó del Calamot*, «La Sentiu», núm. 6, p. 37-40.

Pangala o Viver dels Pujols): només es pot tractar de l'actual torre Fael; i segon, per fer-nos veure que l'indret on se situa s'anomena «el Racó», al segle XVIII, mentre que s'anomenava «els Pujols» en època més reculada. El Racó és la part del barri de Montemar situada als voltants de l'actual masia de ca n'Orbat. Antigament, allí hi havia els masos de n'Arús del Racó (ca n'Orbat) i d'en Valls del Racó (actualment desparegut, potser es tracta de la masia coneguda com cal Pardal, que efectivament estava situada entre ca n'Orbat i cal Patxoca). A ponent d'aquest indret, a l'altra banda del fondo i riera del Fetjó, la muntanya es comença a inclinar fins als esperons de can Jover i cal Maties, promontoris que en època medieval s'anomenaven els Pujols. La Torre Fael està, doncs, situada entre aquests dos indrets, entre el Racó i els Pujols, la qual cosa explica la vacil·lació documental a l'hora d'indicar-nos la seva localització.

Per anar més enrera en la documentació, tot indagant els antecessors dels Font en la propietat d'aquesta masia, hem de repassar el capbreu de 1460. Allí hi apareixen tres masos dels Pujols: el d'Arnau Ferrer, que ja hem identificat amb l'actual can Jover, el d'Eulàlia Çacalm, que veurem més endavant que era l'actual can Maties, i el de Joana Martí. Per eliminació, doncs, hem d'identificar l'actual Torre Fael amb aquest mas de Joana Martí. Aquesta explica que el seu mas, anomenat «mas Pujols», fou adquirit per Arnau Pujols a Isabel, filla i hereva de Berenguer Ça Rovira, el 4 de desembre de 1424. Notícia que ens confon, ja que en un altre document trobem indicat que el «mas Pujols», anomenat abans «mas del Pi», ja havia estat establert l'11 de març de 1391 al mateix Arnau Pujols pel senyor d'Eramprunyà Jaume Marc.[95] Dues notícies contradictòries. Consignem-les amb l'esperança que futurs investigadors en podran treure l'entrellat.

95 Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona. Notari Francesc Fuster, 59/15, *Manuel d'establiments de Jaume Marc, 1390-1399*, f.29r-30r. En un antic article havíem situat el mas establert a Arnau Pujols l'any 1391 a l'actual barri de les Botigues de Sitges. Desconeixem si estem parlant de dos masos diferents, o d'un de sol que canvià de mans diverses vegades entre 1391 i 1424 per acabar en mans del primer propietari, la qual cosa implicaria que la nostra hipòtesi era errònia. A manca de millors notícies documentals, hem d'advertir aquí que cal posar en quarantena el que dèiem sobre aquest mas Pujols: Josep Campmany, *Castelldefels: el terme municipal. El terme de Castelldefels en època dels senyors feudals*, «Mar i Muntanya», núm. 62 (setembre 2000) p. 5.

Fotografia: Ramon Josa

En primer pla, la premsa de vi i, al fons, la torre.

El cas és que, tot reprenent el fil, el 20 de gener de 1429 Arnau Pujols feia cessió de totes les seves propietats a Jaume Pujols, excepte el mas Pujols, que per un fideicomís introduït al testament romania en mans de Francesca, muller de Marc Ferrer. Ignorem quins drets adquirits van condicionar aquest traspàs, però el cas és que Francesca va cedir el mas, pel testament tancat el 30 d'octubre de 1458, a Joana Ferrer, muller de Pere Joan Martí, que el declara al capbreu de 1460. Potser el desllorigador de tot plegat cal buscar-lo en una referència que apareix al fogatjament de 1497, «en Martí, llogater». L'embolic sembla que

TORRE FAR

Arxiu Municipal de Castelldefels

Cal Patxoca vista des d'un avió que la sobrevolà el 1947.

s'aclareix una mica, i ens permet d'aventurar que probablement Arnau Pujols va llogar el mas que tenia establert des de 1391 per Jaume Marc a Berenguer Ça Rovira, de primer, i a Francesca i Joana Ferrer, després.

El cas és que no tornem a trobar documentat més aquest «Martí llogater». Al capbreu de 1587 trobem documentat a Jeroni Viver, termenant per la serra de l'Argelagosa amb el mas Barceló. Sens dubte, es tracta del «Jeroni Viver dels Pujols» que la notícia de 1760 ens qualifica d'antecessor dels Font, Dolcet i Pangala. Un nou esment el trobem al capbreu de 1598, on apareixen documentats els «hereus de Jeroni Viver». Els cognomenats Dolcet i Pangala, per tant, van haver de residir al mas al llarg del segle XVII, sense que en puguem donar, ara per ara, més senyes.

Al segle XVIII la propietat del mas ja ens apareix més clara. Després d'en Joan Font, comprador l'any

Antiga vista del barri de Montemar on es poden distingir en darrer terme les masies de cal Patxoca amb la seva torre, al centre de la meitat esquerra de la imatge; i, sobre un turó i a la dreta de la fotografia, can Jover.

Arxiu gràfic GREHIC, cessió família Vallespi Cots

1708, i que torna a sortir esmentat el 1725,[96] ens trobem que l'heretat havia estat traspassada a una família barcelonina d'origen forani: els Quevedo. El «mas Quevedo, abans Font» apareix llistat l'any 1779 en uns papers de l'arxiu municipal,[97] i els honors de Maria Francesca de Quevedo, que foren d'en Joan Font, són esmentats el 1760.[98] Uns altres de Quevedo es documenten el 1783: els germans Josep Anton i Joaquim de Quevedo, militars, oficials de la Reial Tresoreria.[99] I en Joaquim segueix figurant com a propietari castelldefelenc el 1796.[100]

Amb el canvi de segle, els Quevedo traspassen la propietat a Ignasi Juliol, també barceloní, a través de la filla del qual, Maria, passarà al gendre, Josep Manso i Solà.[101]

Josep Manso, l'heroi de la guerra del Francès,[102] rebé el títol de «comte del Llobregat» l'any 1844. Josep Manso morí el 1863 i a la seva mort la masia passà a la seva neboda Dolors Llimós Manso, casada amb el madrileny comte de Franco.[103] El 1918, finalment, Pere Parés adquirí l'heretat amb vistes a urbanitzar-la.[104] D'en Parés passà a la companyia Borràs-Huguet-Olabarria-Barnet, i d'aquesta el mas passà a la família Villarús.[105] Al llarg del segle XIX, per motius desconeguts, el mas es coneixia com «cal Patxoca», nom que els propietaris actuals substituïren per Torre Fael.

96 Capbreu de 1817, confessió de Josep Roca.

97 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 2, Corresp., caixa 1, carpeta 1.5, plec «documents de 1779».

98 Josep Soler i Vidal, *Can Valls del Racó i el turó del Calamot*, «La Sentiu», núm. 6, p. 37-40.

99 Capbreu de 1783, confessió de Joan Pau Salavert.

100 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 2, Correspondència, caixa 2, carpeta «documents de 1796».

101 «Honors d'Ignasi Juliol, que foren d'en Quevedo», i «Josep Manso i Maria Juliol, possessors de la casa Quevedo de Castelldefels», al capbreu de 1817, confessions de Josep Roca i Josep Ros de Gavà.

102 Josep Campmany. *Anotacions addicionals. La libreta de Francesc Capacés*, «Mar i Muntanya», núm. 63 (octubre 2000), p. 7.

103 Bàrbara Schwarz, *El barrio de Montemar (1)*, «El Torreó», Butlleti del Grup de Recerques Històriques de Castelldefels, núm. 5 (2001), p. 4.

104 Francesc Capacés de Cros, *La Libreta*, «Mar i Muntanya», núm. 63 (octubre 2000), p. 7.

105 Bàrbara Schwarz, *El barrio de Montemar (2)*, «El Torreó», Butlleti del Grup de Recerques Històriques de Castelldefels, núm. 6 (2002), p. 4.

Fotografia: Ramon Josa

L'arquitectura

La masia de cal Patxoca, anomenada així almenys des del segle XIX i que els seus propietaris actuals batejaren amb el neològic apel·latiu de Torre Fael, es troba a l'avinguda 320, número 18, al barri de Montemar. La casa, que té aparellada la torre de defensa epònima, és al capdamunt d'una petita elevació del terreny que li ofereix vistes de la costa i del Castell la qual cosa ha portat a especular amb la possibilitat que servís d'enllaç entre les torres costaneres i el castell en dies de guaita difícil.[106] L'aspecte actual de la masia és deutor de dues reformes que van tenir lloc a mitjan segle XX i l'any 1967, respectivament, en el decurs de les quals es van modificar i treure alguns elements peculiars de la casa, especialment en la primera reforma. En la segona, les obres van centrar-se exclusivament a adequar la masia com a habitatge familiar i s'hi van anul·lar les parts destinades a explotació agrícola. Aquest fet i la manca d'imatges antigues fan difícil arribar a perfilar l'evolució arquitectònica de la masia. Amb tot, l'edifici presenta una estructura molt irregular a causa de les successives

106 Miquel Pérez et *alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 39.

ampliacions, que van aprofitar l'estructura de la torre de defensa per a recolzar-hi nous cossos i organitzar, a manera de pal de paller, el conjunt cap al sector de ponent i tramuntana.

El cos principal, situat a llevant de la torre i amb la façana principal orientada a migdia, presenta avui un aspecte molt distant del que oferia al començament del segle XX, ja que, encara que conservi la teulada a un sol vessant i la situació de les obertures, aquestes darreres van ser modificades amb la primera reforma, fins i tot la finestra geminada d'estil gòtic tardà. Prenent com a referència la primera fotografia que es disposa de la masia, que data del 1930, s'hi observa que a la planta baixa hi havia un portal d'ingrés amb arc de mig punt adovellat i brancals; les finestres del primer pis seguien la ubicació de les actuals i eren de llinda plana, brancals i escopidor motllurat, perfilades per l'enlluït blanquinós dels murs. El coronament tenia merlets escalonats i estava decorat amb rajoles, similars a les que hi ha ara a la torre i que van desaparèixer durant la primera reforma. Pel que fa a l'element defensiu, que és de planta quadrangular amb quatre pisos,[107] va ser aprofitat com a habitatge, almenys el primer pis, com es dedueix de la presència al costat de migdia d'un balcó senyorial, anteriorment d'obra i avui amb barana de ferro, modificat també en el decurs de la primera refoma. Un dels trets distintius d'aquesta masia és l'ús de la pedra calcària, tant en les cantonades i obertures com en el paredat de les façanes. Com és sabut, a Castelldefels és més comú trobar aquests elements fets amb pedra de marès rogenca. Potser, aquesta fàbrica delati l'origen antic de la construcció, la qual s'esmenta als documents per primer cop el 1391. Això no obstant, en l'estat actual és gairebé impossible identificar-ne els elements més vells, si és que s'hi han conservat.

107 Per a més informació sobre la torre, consulteu en aquesta mateixa col·lecció: Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 70-71.

4. Cal Maties

Passatge de la Ribera, 7

Aproximació documental

El darrer dels masos dels Pujols -com se'ls denominava a l'època medieval- és el que l'any 1460 declara Eulàlia Ferrer, muller de Berenguer Çacalm. Aquesta parella confessaren en aquella ocasió el mas dels Pujols, que havia estat d'Antoni Ferrer, i el mas Cases Jussanes. A més, declaraven set peces més de terra: una a la Solana, l'altra al Pou (el modern indret del Poal), l'altra al Campinyó, l'altra als Pujols, un petit hort, una altra peça a l'estrada, i finalment l'invariable tros de terra al Rourell. Era aquest un ric patrimoni, procedent probablement de la unió dels masos dels Pujols i Cases Jussanes.

Abans de continuar amb la línia de propietaris del mas principal (cal Maties), potser convindrà consignar que les Cases Jussanes semblen ubicades a la part més occidental de l'actual terme

de Castelldefels, prop de la Cova Fumada. Un Arnau de Cases Jussanes ja és present a Eramprunyà l'any 1204.[108] I amb aquest nom es documenten dos masos diferents l'any 1427,[109] un dels quals, propietat de Joan Cases, esdevindria rònec al segle XVI i s'aglevaria amb les terres del mas dels Pujols que resseguim aquí, mentre que l'altre probablement seria l'antecessor de la recentment desapareguda masia de ca la Seca. El fet que l'actual terme estigués dividit en època altmedieval entre dos senyors explicaria l'existència de dos masos diferents anomenats igual: «jussanes» vol dir «inferiors» o «baixes», i per tant el nom s'aplicaria, d'una banda, a una de les masies més allunyades de l'antic terme d'Eramprunyà, situada sota les muntanyes ben a ran de mar i, d'altra, a una de les masies situades al peu del castell de Castelldefels.

Tornant emperò a can Maties, consignem que de la confessió d'Eulàlia i Berenguer es conclou que amb aquest matrimoni entraven els Çacalm en possessió dels dos masos (el mas dels Pujols i el de Cases Jussanes). Un Antoni «Saguan» (sens dubte, Çacalm) és present al fogatjament del 1497. Aquest mateix Antoni, junt amb un altre Gabriel, potser el seu fill i hereu, apareixen a les llistes de 1502 i de 1516. Al fogatjament de 1553, en canvi, només apareix en Gabriel. És la darrera data en què documentem un Çacalm castelldefelenc. A finals del segle XVI, als capbreus de 1587 i de 1598, és Joan Puig, que es declara «hereu i successor de Francesc Çacalm», qui confessa el mas dels Pujols junt amb el mas Çacalm, abans Cases Jussanes, derruït aleshores. A més, es declaren tres peces més: una prop de l'antic mas Çacalm, una altra al Poal, i una altra prop de la platja, al Portinyol. El patrimoni dels Çacalm havia minvat, certament.

Tornem a trobar notícies del mas l'any 1784, en la tantes vegades esmentada confessió de les

108 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 266, d. 825, Ed. J. Rius (1947) vol. III, p. 369-370, doc. 1249.

109 Capbreu de 1427, confessions de Joan Cases i Bartomeu Gual, respectivament.

Fotografies: Ramon Josa

En aquesta pàgina: dues vistes de la part posterior de la masia. Pàgina següent: Imatge de la façana principal de la masia i detall de la porta d'arc carpanell i brancals de totxo.

Fotografies: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

propietats d'en Salvador Vinyes: s'esmenta l'honor de Miquel Jover, «que antigament eren del mas Çacalm, posseït per Joan Puig, després per Montserrat Robert, i després per Gil Jover». Hem de concloure, doncs, que el mas dels Pujols i la seva rècula de terres passà a inicis del segle XVII a mans de Montserrat Robert. I que poc després el mas passà a patrimoni dels Jover. Efectivament, tal com ens indica una breu nota de l'arxiu d'en Josep Soler i Vidal,[110] el 30 d'agost de 1653 Jaume Humbert, botiguer de teles, venia a Pere Jover, pagès de Castelldefels, el «mas Çacalm dels Pujols, amb les seves peces de terra ultra sa quintana».

Incorporat a les propietats de la família Jover, l'antiquíssim mas dels Pujols passà per les mateixes vicissituds i canvis de propietat, fins que la urbanització de Montemar i l'excel·lent disposició en l'esperó rocallós que domina el barri possibilitaren una reforma que és la que avui podem contemplar.

110 Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxa 1/1/144/1, *Mas Çacalm dels Pujols*.

L'arquitectura

La masia de Cal Maties,[111] també anomenada can Maria Maties, està situada al passatge de la Ribera, número 7, al barri conegut com a Montemar, al capdamunt d'una de les primeres elevacions dels contraforts del massís del Garraf, des de la qual hi ha bones vistes del mar i del municipi de Castelldefels. La masia, que ha estat restaurada recentment, disposa de planta baixa i pis amb la façana principal orientada a migdia i presenta una estructura propera a la que J. Danés tipificà com a família II, tipus 2, per l'existència del carener perpendicular a la façana i de dos vessants laterals. Tanmateix, està lluny de la masia d'estructura clàssica o de tipus consolidat,[112] com se l'ha anomenat més recentment, a causa de la manca dels tres cossos juxtaposats, que n'és una condició *sine qua non*. Posteriorment a l'edificació del cos principal, la masia va ser ampliada amb dos afegitons d'un sol aiguavés annexos als murs de llevant i tramuntana. A tocar del cantó de nord-oest, per la seva banda, hi ha un dipòsit cilíndric, recobert interiorment amb rajoles corbes de ceràmica vidriada, que de ben segur s'havia utilitzat com a cup de vi.

Pel que fa a la fàbrica dels murs, presenta un paredat de pedres calcàries sense treballar disposades de manera molt irregular, sense cantoneres picades. Dels elements significatius només destaca la porta d'ingrés, amb arc carpanell i brancals de totxo, mentre que les finestres de la façana principal, una a la planta baixa i dues al pis, eren d'obra de maçoneria amb arc del mateix tipus. Són similars a la que es troba actualment a la planta baixa de la façana principal, i s'hi va incorporar el totxo, possiblement, amb la restauració recent, en el decurs de la qual també es va treure l'enlluït dels murs i es deixà la pedra vista. Tot plegat indica que es tracta d'una masia dominada per l'austeritat i la senzillesa, la data de la qual no sembla anar més

111 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 34.

112 Moner, Pla, Riera, *La Masia: historia y tipologia de la casa rural catalana.*, «2c Construccion», Ed. Grupo 2c, núm. 17-18, Barcelona, 1976.

Fotografia: Ramon Josa

enllà del segle XVIII. Així sembla indicar-ho l'ús del totxo, l'arc carpanell de la porta i el paredat sense pedres cantoneres, elements propis dels darrers decennis del segle XVIII en endavant. Tot plegat indicaria que, almenys en els elements que ens han pervingut, és difícil d'identificar qualsevol vestigi arquitectònic que pugui associar-se amb el mas dels Pujols esmentat a la documentació escrita des del segle XV, la situació de la seu del qual coincidiria amb la de la casa actual.

5. Ca n'Orbat

Avinguda 302, 92

Aproximació documental

Deixem les muntanyes de ponent per acostar-nos un xic al centre neuràlgic del Castelldefels pretèrit. Ens situem ara a la lleu fondalada que hi ha entre els barris de can Roca i els turons de Montemar. És un indret que, antigament, rebia el nom de «Racó». A finals del segle XVI dues grans masies s'hi alçaven: can Valls del Racó, avui desapareguda, i el mas Grau, més antigament anomenat Cortils, l'actual ca n'Orbat.

Trobem aquest darrer mas referenciat ja l'any 1184, quan hom esmenta, en unes confrontacions de terres, el «camí que va a Cortils».[113] Pere de Cortils i Bernat de Cortils apareixen fugaçment al capbreu de 1460, però és el darrer cop que trobem aquest nom.[114] Pel que fa als Grau, cal assenyalar que al capbreu de 1427 Andreu Grau (Garau o Guerau) declara una «terra sota el mas Grau», més una terra al Rourell. També fugaçment apareix un Lluís Grau

113 Arxiu Diocesà de Barcelona, carpeta 3A, pergamí 54, Ed. Jesús Alturo, *L'arxiu antic de Santa Anna*, vol II, p. 65, doc. 513.

114 Capbreu de 1460, f. 16v.

Arxiu Municipal de Castelldefels

Aspecte de la masia de ca n'Orbat abans de la seva transformació.

(o Guerau) declarant al capbreu de 1460, i potser s'hi relaciona el Llorenç Vengut que l'any 1502 assisteix a l'acte d'alliberament dels mals usos en qualitat de representant «pel mas Gerald».

Ni Grau ni Cortils apareixen al segle XVI, però en canvi al capbreu de 1587 és Bartomeu Pujades el que es confessa propietari del «mas Garau abans Cortils», més dues peces (una a la Rompuda i una altra a l'indret anomenat Camp de Sant Boi, a tocar del mas), i un altre mas derruït: el mas Escuder, amb quatre peces de terra més.

Bartomeu Pujades apareix ja als llistats de 1553 i 1559, i un Pere Pujades, possible antecessor seu, apareix al fogatjament de 1516. Hem de pensar doncs que a finals del segle XV la nissaga dels Grau s'exhaureix, i després de la breu aparició d'un tal Llorenç Vengut, són els Pujades els que en prenen possessió.

Arxiu Municipal de Castelldefels: cessió Teresa Nomen

A dalt: masia als peus del turó de Can Fetjó amb garrofers que l'envolten. A la dreta: inicis de la urbanització de Montemar on s'observa, en primer pla, la masia de ca n'Orbat ja transformada.

No durarien gaire: el capbreu de 1598 indica que és Carles Pineda, usufructuari de la seva muller (hereva doncs de Bartomeu Pujades) qui regenta el mas. L'enunciat de les seves confrontacions confirmen geogràficament la identificació amb l'actual mas de ca n'Orbat: a llevant el mas de Puigdegall (ara can Roca de Dalt), a migdia el mar, a ponent el mas dels Valls del Racó i al nord el Puig Pendiu (ara turó del Fetjó o Fanxó)

Atenent les confrontacions del veí mas de can Valls del Racó, podem saber que als segles XVII i XVIII la masia passà a mans d'una branca de la família Arús, que prengué el sobrenom geogràfic més escaient: Arús del Racó.

Els Arús són prolífics i tenen altres dos masos: el de la Torre (ara ca n'Armand) i el de la Vila (antic mas d'en Gabriel Folquer, adossat a la torre d'en Folquer). Un Miquel Arús és síndic i oïdor de comptes del comú castelldefelenc el 1639; un Jaume Arús és jurat (1643) i oïdor (1645, 1654, 1656), i un Dídac Arús és també oïdor de comptes

Arxiu gràfic GREHIC. cessió Barbara Schwarz

municipals el 1646.[115] Jaume Arús del Racó apareix documentat el febrer de 1700,[116] i Francesc Arús del Racó el 1760.[117] Finalment, a inicis del XIX, la nissaga s'exhaureix: el 1812 i el 1818 es documenta Marta Arús, casada amb Josep Piñana.[118]
L'heretat dels Arús del Racó seria adquirida, com la resta de masos i heretats de la zona, el 1918 per Pere Parés, i després per la companyia Huguet-Borràs. El primer dels socis, n'Huguet, se la reservà per a residència estiuenca.[119]

L'arquitectura

Ca n'Orbat[120] es troba a l'avinguda 302, número 92, a la cruïlla entre aquest carrer i l'avinguda 313, al barri de Montemar. Externament, la masia passa desapercebuda entre les cases del barri, a causa de la seva aparença actual. Molt a prop, hi havia la masia de can Pardal, enderrocada en el moment que es va traçar la urbanització de Montemar.
La masia que ens ocupa era coneguda com a can Fanxó o can Fetjó, abans que se l'anomenés mas

115 Arxiu Municipal de Castelldefels. Armari 1. Caixa 9. Comptabilitat mpal. Ms de comptes 1645-1688.
116 Capbreu de 1817, confessió de Joan Ros de Gavà.
117 Josep Soler i Vidal, *Can Valls del Racó i el turó del Calamot*, «La Sentiu», núm. 6, p. 37-40.
118 Capbreu de 1817, confessions de Joan Ros de Gavà i de Josep Roca.
119 *Trazado de Montemar. Un vistazo al ayer*. «Mar i Muntanya», núm. 62 (setembre 2000), p. 7.

120 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 38.

Orbat. El topònim Fetjó («Fanxó») ha perdurat fins als nostres dies, ja que també porta el mateix nom el turó on s'alça la masia. Des del començament del segle XX l'edifici es va conèixer com a ca n'Orbat. Aquest terme podria derivar del verb "orbar", que significa desposseir d'una cosa. Als anys seixanta, però, va tornar a canviar de nom. Llavors es va construir l'actual porta d'accés en què es van col·locar unes rajoles decorades amb la imatge de sant Josep. A partir d'aleshores la casa va ser anomenada masia Sant Josep.

Ca n'Orbat o can Fetjó o mas Sant Josep pot enquadrar-se en la família II tipus 2 de la classificació de Danés i Torras,[121] ja que el cos més antic presenta planta rectangular amb coberta a dues aigües i el carener perpendicular a la façana principal. L'orientació de la masia és de sud-oest a nord-est i en aquest darrer punt té la façana principal.

La descripció de la masia original s'ha hagut de realitzar a través de fotografies, ja que avui en dia

121 Esquema reproduit a Barbany, Cantarell, Danti, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

El jutge de pau, Josep Nomen, davant d'una porta de marès que donava al pati tancat.

Arxiu Municipal de Castelldefels

Arxiu gràfic GREHIC: cessió Javier Clemente

Imatge de la façana principal de ca n'Orbat cap al 1900 amb la família Nomen, masovers de la masia fins el 1931.

el cos més antic queda amagat pels bastits i per un arrebossat blanc que unifica les diferents construccions. El cos més antic presentava planta baixa i pis. A la façana principal s'obrien tres finestres construïdes amb blocs cúbics regulars de marès vermell i un bloc rectangular que feia de llinda. La porta, situada al bell mig de la façana principal, dibuixava un arc de mig punt amb dovelles de marès vermell.

Un edifici amb coberta a un sol aiguavés s'adossava a la part meridional de la construcció. La seva datació és incerta, tot i que potser va ser bastit poc temps després que el cos principal. Es tracta d'una construcció rectangular d'una sola planta, destinada possiblement a ser l'estable de l'antiga masia. Tenia dues portes de grans dimensions orientades a nord-est, igual que la porta del cos principal. Fins als anys quaranta, en aquest espai

Arxiu gràfic GREHIC, cessió família Vallespí Cots

Últims temps de la masia com a explotació agrària a la dècada de 1940. S'hi pot veure l'era encaironada, en primer terme.

hi havia les vaques, ja que hi vivia el vaquer.

Finalment, ca n'Orbat va ser ampliat amb un nou cos adossat a la façana principal, que en va modificar l'aparença original. I, a hores d'ara, s'hi accedeix a través d'aquesta nova edificació, la façana de la qual es troba a migdia en comptes d'estar a llevant, com abans.

Actualment, la masia és un habitatge particular, encara que va tenir un ús agrícola i ramader fins gairebé els anys seixanta del segle XX. En les fotografies antigues, s'hi observa l'era, avui dia desapareguda. Es tractava d'una esplanada davant de la masia pavimentada de cairons, alguns dels quals tenien decoració de ditades disposades en diagonal. L'era, superfície plana, pavimentada amb peces de terracota, des del segle XVI o XVII, es trobava ben a prop de les masies, moltes vegades al davant mateix. Estrictament, servia per trillar-hi, és a dir, per separar el gra de la palla després de batre els cereals obtinguts en la collita. Per la seva

Arxiu gràfic GREHIC cessió família Vallespí Cots

A dalt: arcades construïdes a mitjan segle XX adaptades a les noves necessitats de la casa.
A la dreta: estat actual de la casa un cop reformada.

situació i amplitud, l'era també es podia utilitzar ocasionalment com a lloc de reunió i d'esbarjo. Actualment, a Castelldefels no es conserva cap era. No així a Gavà, on can Rosés en té una de gairebé intacta. També és molt il·lustrativa pel seu bon estat de conservació la que hi ha al monestir de Sant Llorenç del Munt (Matadepera), lloc ben conegut pels excursionistes.

Uns altres elements que palesen l'activitat agrícola d'aquest indret són les sitges, cobertes pel sòl actual, que es trobaven a la planta baixa del cos principal, on ara hi ha l'accés, que hem descrit més amunt. De fet, a tots els masos la planta baixa es destinava a les funcions pròpies de l'explotació de la terra, i el pis a habitatge.

La part més antiga de ca n'Orbat sembla ser del segle XVI. Així ho evidencien els elements decoratius i la tipologia de les finestres i de les portes. D'aquell moment dataria l'edifici amb el carener perpendicular a la façana i la coberta a dues vessants. El petit recinte rectangular que s'hi adossa sembla ser posterior, però no hi ha elements susceptibles de datar-lo. Cap al 1955, el conjunt va ser ampliat a llevant amb el cos adossat a la façana principal.

6. Can Roca de Dalt Carrer Espigol, 26

Aproximació documental

En un extrem de la trama urbana, a la vora d'un antic berenador i d'unes fonts d'aigua de reputada qualitat, una masia es dreça contra el cel i dóna nom a tot un barri: can Roca de Dalt. Avui podem contemplar-la tal com va quedar després de l'última reforma d'importància, a finals del segle XVIII. Però el mas es remunta molts segles més enrere, fins aproximadament el 1460, com a mínim.

El nom actual del mas li prové d'en Josep Roca, cabalós adroguer de Barcelona (de fet, algunes fonts indiquen que es dedicava a la pastisseria) que al segle XVIII havia adquirit diverses propietats al terme. És un factor molt important la presència de propietaris foranis, en les nostres masies. Especialment després de les crisis dels segles XVII (1640-1652) i XVIII (1702-1714), el ric i variat ventall de famílies propietàries dels masos que hi feien residència es reduí notablement, fins al punt

Pàgina següent: façana principal de can Roca de Dalt. En primer pla l'aviram que denota les funcions agrícoles i ramaderes.

que a Castelldefels gairebé la meitat dels masos eren, a mitjan segle XVIII, de rics barcelonins, que veien en les nostres terres tot un món de possibilitats on invertir llurs riqueses i assegurar la pervivència familiar.

Josep Roca havia adquirit el mas a Josep i Ramona Esteve el 28 de febrer de 1725. Abans, el mas era anomenat Puigdegall. De fet, muntanya amunt, hi ha un pic que encara actualment apareix als mapes designat amb aquest topònim.

El mas de Puigdegall apareix documentat, d'esquitllentes, al capbreu de 1460: hom hi esmenta un Antoni Gual de Puigdegall,[122] i un Berenguer Gual de Puigdegall,[123] la qual cosa fa que girem la nostra atenció cap aquest cognom. Un esment a Berenguer Gual de la Marina complica les coses.[124] Ens trobem potser davant de dos masos anomenats «Gual»? Probablement: al capbreu de 1460, Guillem Gual confessa un mas Gual, i explica

122 Capbreu de 1460, f. 33v.
123 Capbreu de 1460, f. 17 v i 18.

124 Capbreu de 1460, f. 18.

Arxiu Municipal de Castelldefels

que fou establert pel senyor de Castelldefels Berenguer de Relat al seu pare Bartomeu Gual el 15 d'octubre de 1357, i que l'esmentat Bartomeu li havia llegat testamentàriament el 25 d'octubre de 1420. D'altra banda, al capbreu de 1427 Joan Gual declara tenir el «mas Gual». Joan Gual apareix també en alguna confrontació de terres l'any 1460.[125] Tot plegat és força confús. I, a més, cap dels Gual apareix a les llistes de població del segle XVI.

El buit documental, doncs, no s'omple fins als capbreus de 1587 i 1598. En ambdós, el castelldefelenc Joan Esteve declara el mas anomenat Puigdegall «amb la gleva de 20 mujades, part campa i part boscosa», i reconeix que ha de pagar al senyor anualment, a més del delme, dues lliures, un sou, dues gallines, 1 quartó d'oli i 1 quartera 6 quartans d'ordi. A més, pel lloçol (esment rellevant, atès que el lloçol havia estat redimit a tot Eramprunyà el 1502, i que potser ens indica que el propietari d'aquest mas, en aquella ocasió, no va voler participar en l'operació de redempció) dos quartons de vi de most i dos de remost, en comptes de la portadora de verema que antigament s'exigia als masos. A més d'aquests censos, ha de prestar un tragí, una jova, una femada i una podada, un sou per porc sacrificat i deu ous per cistella per Pasqua. Joan Esteve confessa també que és home propi, soliu i afocat dels barons. L'esment de totes aquestes feixugues prestacions ens situa el mas dins de l'òrbita de l'antic senyoriu del monestir de Santa Maria de Castelldefels, del qual els masos fins aquí tractats en semblaven exclosos. El capbreu de 1598 recull les mateixes prestacions, però aquest cop s'afegeix en la declaració una peça de terra campa al Rourell. A més, cosa nova, als censos esmentats s'afegeixen 10 sous addicionals en ajuda del sosteniment de la torre de la Guarda de Mar.[126]

125 Capbreu de 1460, f. 35v.

126 La torre de la Guarda de Mar, o Torre Barona, sembla que fou començada a construir el 1583, segons es desprèn d'un préstec que els homes de Gavà i Castelldefels atorgaren en aquella data als barons d'Eramprunyà: Josep Campmany, *Pirates a les costes d'Eramprunyà*, «Diàleg» Revista parroquial de Sant Pere de Gavà, núm. 169 (febrer 2002) p.22.

127 Tot el que segueix es troba especificat al capbreu de 1817, confessió de Josep Roca.

Fotografia: David Clemente

A dalt i a sota: vistes frontals de can Roca de Dalt. Destaca l'esgrafiat color salmó i blanc, del 1792.

Joan Esteve havia casat amb Margarida, de qui probablement rebé en dot el mas actualment anomenat Can Roca de Baix. Com a mínim, el 20 de setembre de 1632 els confessaren tots dos al notari de la baronia, Onofre Personada, en el capbreu que realitzava aquell any,[127] i d'ells passaren a llur fill i hereu Joan Esteve.

A la mort d'aquest darrer sense descendents, per sentència de la cúria de la baronia d'Eramprunyà dictada el 20 d'agost de 1685, els dos masos passaren a mans d'un parent llunyà, que en aquells moments tenia un altre mas al terme (l'actual casa de cultura): Montserrat Esteve. En aquell moment l'heretat consistia en els dos masos (els actuals

Fotografia: Ramon Joia

can Roca de Dalt i de Baix) i sis peces de terra: el camp de la Figuerassa i la Feixa llarga, ambdues al Rourell, dues peces a l'Oliverar, també al Rourell, una peça prop de la casa de baix, i una peça a Gavà, a la Foradada.

Montserrat Esteve es va desfer de seguida d'aquesta herència: el mateix dia en feia donació a Jaume Amell, de Sitges, a qui onze dies abans les germanes Jerònima i Maria Esteve ja havien cedit llurs drets. Pel que sembla, aquesta precipitada cessió al sitgetà es va fer amb un rerefons tèrbol. El conflicte se solucionà mitjançant una concòrdia per la qual els dos masos passaven a mans dels Esteve de l'Horta, signada el 20 de març de 1696 entre els germans sitgetans Joan i Josep Amell, aquest darrer rector de Castelldefels, d'una banda, i Cristòfor Esteve de l'Horta, d'altra. El fet que el rector Amell intervingui d'aquesta forma tan confusa en l'herència de Joan Esteve de Puigdegall fa sospitar que la seva intervenció fou requerida per arranjar diferències familiars entre els Esteve de Puigdegall i els Esteve de l'Horta. Els Amell eren una nissaga sòlidament establerta a Sitges, concretament a la plana de Campdàsens, on encara actualment una masia dotada amb torre de defensa s'anomena ca l'Amell.[128]

Tornant als Esteve, cal dir que Cristòfor Esteve institui hereu, en el testament data el 8 d'abril de 1706, el seu fill Josep Esteve. Ell i Ramona Esteve foren els que, el dia 28 de febrer de 1725, vengueren els dos masos a Josep i Maria Roca Roca, adroguers de Barcelona. El preu de la transacció fou de 1508 lliures. D'aquests darrers, l'heretat passà al seu fill Josep, que la confessava encara el 1817.

En aquesta darrera data, el mas Roca de Dalt termenava, entre d'altres, amb Ignasi Juliol (cal Patxoca), els hereus de la casa Parés de Tibart (cal Tiesso), Marta Arús (ca n'Orbat), Joan Romagosa

128 Ignasi Maria Muntaner, *Els noms de lloc del terme de Sitges i les terres veïnes*, Grup d'Estudis Sitgetans, 1986, p. 61-62. topònims 53 a 57.

àlies Fetjó (del desaparegut can Valls del Racó, del sobrenom del qual prové l'actual topònim del puig del «Fanxó»), Jaume Bou, Ramon Tries, abans Casa del Gall (cal Gall), Guitart i Vinader (can Vinader) i Josep Ramoneda i Romeu (cal Ganxo). Poc més hi podem afegir, excepte que a inicis del XIX la gleva de terra del mas s'havia ampliat a 50 mujades, i que en aquell any es declara que el mas conté un «safareig amb aigua viva la qual es condueix amb una mina que passa fins a la casa de Baix, al Racó». És el primer esment de la mina d'aigua de can Roca, que anys a venir serviria per alimentar uns safareigs i unes fonts, situats on avui hi ha el pícnic de can Roca.[129]

129 Mercedes Vidal, *Lavaderos. Un vistazo al ayer*, «Mar i Muntanya», núm. 49 (agost 1999), p. 8; Montse (sic) Vidal, *Buscar agua. Un vistazo al ayer*, «Mar i Muntanya», núm. 50 (setembre 1999), p. 8; *De can Roca, más. Un vistazo al ayer*, «Mar i Muntanya», núm. 54 (gener 2000), p. 8; Grup de Recerques Històriques de Castelldefels, *Cultura i Societat. Imatges de Castelldefels*, Ajuntament de Castelldefels-Grehic, 2002, p.33-39.

L'arquitectura

A pocs metres del límit meridional del parc natural del Garraf, destaca la masia de Can Roca de Dalt,[130] que es troba al carrer Espígol, número 26, en la confluència amb el carrer Castanyer. El mas pertany al barri de Can Roca al qual va donar nom. L'edifici és de traçat rectangular amb planta baixa i pis, llevat del cos central que té un nivell més. L'arrebossat i l'esgrafiat que cobreixen la façana principal de la masia no la fan passar desapercebuda.

130 Miquel Pérez et *alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 11.

Segons la classificació de Danés i Torras cal encaixar-la en la família II tipus 4, anomenada de planta basilical, ja que comprèn construccions que es configuren en tres cossos juxtaposats i amb la peculiaritat que el cos del mig s'alça per sobre dels laterals.[131] A més, els dels costats posseeixen coberta a un sol aiguavés, però amb la inclinació característica d'una teulada a dos vessants i amb el carener perpendicular a la façana principal. En el lloc d'aquest carener central s'eleva el segon pis amb coberta a dues aigües, però amb el carener paral·lel a la façana principal.

131 Esquema reproduït a Barbany, Cantarell, Danti, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

El desgast de l'arrebossat de certes zones de la planta baixa de la façana principal deixa al

Fotografía: David Clemente

Fotografía: Ramón Josa

Fotografies: Ramon Joia

En aquesta pàgina, a dalt: detall del rellotge de sol que es troba en un dels extrems de la façana occidental. A la dreta: dibuix del rellotge de sol i del text que l'acompanya.

Fundació Concepció Rabell. Centre Excursionista de Catalunya

CAN ROCA DE DALT-CASTELLDEFELS

Pàgina anterior, a dalt: cos oriental de la masia vist des del carrer Castanyer. A baix: Abeurador de marès.

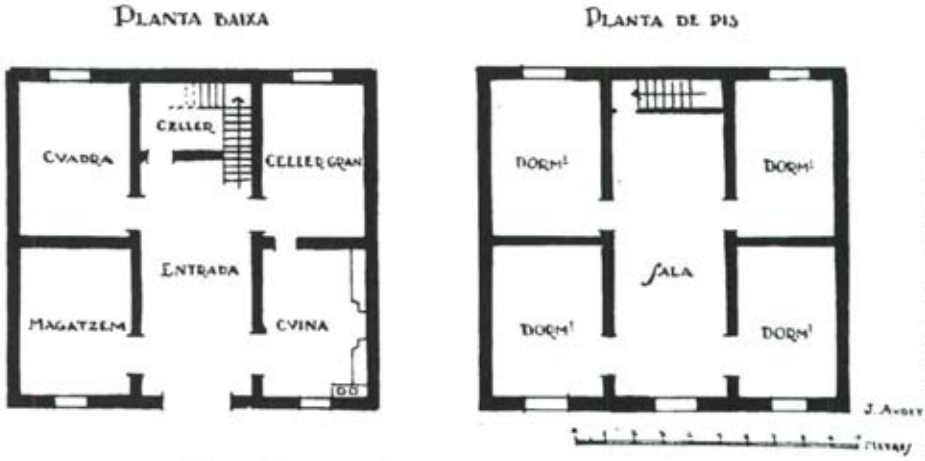

CAN ROCA DE DALT-CASTELLDEFELS

Fundació Concepció Rabell. Centre Excursionista de Catalunya

descobert algunes de les pedres de marès rogenc que configuren la porta, formada per un arc rebaixat i situada al mig de la façana. Quant a les finestres, a la planta baixa n'hi ha dues, una a cada costat del portal. En una l'arrebossat ha desaparegut i s'hi veuen els totxos de què està feta. El pis superior manté la mateixa distribució que la planta baixa, amb dues finestres i una porta amb llinda que dóna a un balcó, probablement coetani de l'arrebossat i la decoració esgrafiada. La barana és de ferro i els dos barrots dels extrems i el del mig són helicoïdals i de secció semicircular. El sòl del balcó està format per rajoles quadrades de cartabó decorades de verd i blanc.

Can Roca de Dalt conserva l'estructura més antiga de la masia segellada per l'arrebossat i l'esgrafiat posterior, situat només a la façana principal. Els afegitons que s'hi aprecien són posteriors a aquesta decoració que no els cobreix. Així succeeix al cos més occidental de la casa, que presenta un realçat en la part superior, però conserva visible el nivell del sostre original. També és posterior una porta que comunica aquest recrescut

amb el cos central al nivell del segon pis. El ràfec presenta una disposició geomètrica dels rajols disposats en tres capes, de manera que, entre les dues alineacions longitudinals, n'apareix una altra on les peces es disposen en punta de diamant. En el cos oriental de la masia, en el decurs d'una altra reforma, es va alçar el nivell de la teulada i en aquest cas el ràfec original no es conserva. Finalment, per la part posterior es va afegir un cos de planta quadrangular, construït amb totxo, que podria ser la comuna.

El que més destaca en aquesta masia és l'esgrafiat que cobreix la façana principal. Aquesta tècnica consisteix en arrebossar la paret amb dues capes superposades de morter de diferent color sobre les quals es traça la decoració. La superficial es va traient en realitzar els diferents dibuixos i, d'aquesta manera, el color de la capa de sota ressalta sobre el de la superior. A can Roca de Dalt la decoració és de color blanc i destaca sobre la capa superficial de color salmó. La composició varia segons els diferents pisos de la masia. La planta baixa reprodueix un parament de carreus amb les cantonades escapçades. El marc de la porta principal és de color blanc, igual que les altres obertures de la façana. En el primer pis la decoració és més variada. Hi apareixen nous elements arquitectònics, com els carreus que fan de cantoneres i altres elements de tradició clàssica, com quatre columnes que imiten l'ordre dòric, coronades per una figura geomètrica. Aquest mateix motiu apareix a sobre de les dues finestres i de la porta del balcó. De l'ampit de les finestres pengen dos fistons amb diversos fruits i fulles. Els cossos laterals presenten una mateixa distribució i forma de la decoració. A l'occidental hi ha representada una vinya carregada de raïms, però sense cap fulla. A sobre hi ha un rellotge de sol emmarcat en un medalló de línies senzilles. El cos lateral

Arxiu Municipal del Prat de Llobregat. Fons Josep Manés i Amat

A l'esquerra: Masia de can Bou, del Prat de Llobregat, amb un esgrafiat que té els mateixos elements decoratius que can Roca de Dalt.

oriental presenta el mateix medalló però, en lloc del rellotge de sol, hi ha la data de la realització de l'esgrafiat: 1792. En comptes de la vinya apareix una palmera, de reduïdes dimensions i amb les fulles obertes. Pel que fa a les golfes, les tres finestres segueixen el mateix tractament que les altres obertures de la masia. Una sanefa geomètrica amb unes borles que pengen passa per sota de l'ampit i diferencia d'aquesta manera el segon pis. Estèticament, aquest esgrafiat correspon a un moment inicial de l'estil neoclàssic, palès en la distribució geomètrica de la decoració, l'aparició dels ordres arquitectònics i la sobrietat dels temes. La iconografia fa referència a les activitats agràries de la casa, especialment la viticultura, en un moment que aquesta producció experimentava un gran desenvolupament a Catalunya. Un esgrafiat amb els mateixos elements decoratius que els de can Roca de Dalt, es trobava a la masia

A sota: Esgrafiat d'estil neoclàssic amb iconografia agrària on destaca la importància de la viticultura.
A la dreta: detall de la vinya que s'hi representa.

Fotografia: Montserrat Sanz

Fotografia: David Clemente

de can Bou,[132] al barri de la Ribera del Prat de Llobregat, malauradament enderrocada a la dècada dels setanta per a la construcció d'un centre comercial. D'aquest esgrafiat només es conserva una fotografia, que tot i que no permet apreciar els colors, s'hi observa la mateixa temàtica i tractament que a la masia de Castelldefels.

Encara que l'esgrafiat només és en aquesta façana, les altres presenten un arrebossat bastant uniforme i reforçat diverses vegades. A la façana sud-oest del cos occidental, hi ha un altre rellotge de sol no tan ben conservat com l'anterior. Un dibuix d'aquest rellotge, conservat en el Centre Excursionista de Catalunya (CEC), i realitzat el desembre de 1926, en mostra la composició. Es tracta d'un sol rialler del qual surt la barnilla que fa l'ombra per a marcar l'hora solar. Una frase a sota del sol diu: BADA BADOC QUE SENSE SOL/ NO FA BON JOCK.

En el CEC, també es conserva una planta de la masia. En aquest plànol s'aprecia una mateixa distribució de l'espai tant en la planta baixa com en el pis, la qual depèn de les tres crugies en què s'organitza la masia. El cos central de la planta baixa té l'entrada i el distribuïdor on s'obren els diversos espais, al fons del qual es troben les escales d'accés al pis. Quant als cossos laterals, tots dos es divideixen en dos espais, cadascun d'iguals dimensions. Aquests espais es feien servir, respectivament, com a quadra, celler, magatzem i cuina. El primer pis té la mateixa divisió, però, amb diferents funcions. L'espai ocupat per l'entrada de la planta baixa passa a ser la sala, a la qual s'obre el balcó. La sala, normalment, se situa en un primer pis i en un lloc central; en aquest cas es troba en el cos del mig i els espais que l'envolten eren destinats a dormitori. En el plànol que ens serveix de referència no apareix el segon pis del cos central, on són les golfes, destinades a la pallissa o

132 Irma Fabró *et alii*, *Terra i propietat. La transformació del camp pratenc al segle XIX*, Diputació de Barcelona i Ajuntament del Prat de Llobregat, Barcelona 1989, p.18.

com a magatzem de productes agrícoles. Aquesta distribució de l'espai dins els masos de tres cossos es va fer habitual a partir del segle XVI, d'aleshores ençà la disposició de l'espai és igual a les dues plantes, tot i que amb funcionalitats diferents.[133] Actualment, la masia és de propietat particular, i com les altres masies de Castelldefels, ha perdut les seves funcions originals. D'aquestes activitats queden alguns indicis, com ara una bassa a la part posterior i un abeurador per al bestiar treballat en un bloc de pedra de marès rogenc.

La masia apareix documentada des de mitjan del segle XV. L'arquitectura sembla indicar que la part més antiga que ens ha pervingut correspon als tres cossos contigus, els quals poden datar-se possiblement de finals del segle XVII. Tanmateix, la decoració que recobreix la façana principal amaga el paredat i la configuració de les diferents obertures. En alguns indrets on l'esgrafiat està malmès, s'entreveu la utilització de blocs regulars de marès vermell per a les obertures, solució corrent a Castelldefels entre els segles XV i XVII. En aquest cas, però, en restar ocults els paraments, és difícil d'assignar-hi una datació exacta. La utilització de marès, tal vegada, podria indicar que l'edifici actual es va començar a bastir al segle XVI o XVII, com molts altres de Castelldefels i també, com en altres casos, va ser reformat i decorat al segle XVIII.

Així, el 1792 la masia és ornada amb l'esgrafiat que recobreix actualment la façana principal. Aquesta transformació ja es pot atribuir a la família Roca, la qual n'havia adquirit la propietat el 1725.[134] Amb posterioritat, la masia va patir algunes reformes que no van afectar l'estructura principal. Es tracta dels recrescuts i afegitons del cantó oriental. La comuna de la part posterior, pel tipus de parament i el material utilitzat, sembla del segle XIX avançat.

133 Barbany, Cantarell, Danti, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p. 82-85.

134 Segons el que s'indica en la primera part d'aquest estudi.

Fotografia: Ramon Josa

7. Cal Tiesso

Carrer Montseny, s/n

Aproximació documental

D'aquesta masia podem consignar que ja apareix documentada a mitjan segle XVI, propietat aleshores de la família Saltó.

La llista de veïns de 1559 esmenta un Pere Saltó que probablement deu ser el mateix que amb el cognom estrafet (s'ha transcrit Falcó en comptes de Saltó) apareix al fogatjament de 1553. Els Saltó, d'origen probablement occità, tingueren el mas fins a finals de segle, i de fet als capbreus de 1587 i 1598 declara una Joana Saltona, vídua de Pere Saltó, amb diverses terres i propietats a Castelldefels: una peça a Guardiola, una altra a la Penyella, dues més en indrets sense determinar, i una gran peça de 5 mujades a la Vall de Joan (actual abocador del Garraf).

Aquest darrer esment és interessant, perquè trobem una nota d'en Josep Soler i Vidal que ens

Fundació Concepció Rabell. Centre Excursionista de Catalunya

Fotografia de Cal Tiesso feta per J.Audet el 1926

informa que Jaume Arús, batlle i executor de la sentència proferida pel regent de la vegueria de Barcelona en judici executiu contra Joan Vinyes de la Sentiu (és a dir, en judici per préstecs no retornats), ven en pública subhasta a Joan Saltó tot el mas dit de Vall de Joan, «al terme de Castelldefels». El mas pertanyia a Joan Vinyes de la Sentiu per títols certs i antiquíssima possessió, i el preu de venda (baixíssim!) foren 32 lliures barcelonines. El baró d'Eramprunyà hi estampà la seva signatura validant la venda, a canvi de les 8 lliures del lluïsme preceptiu, el 7 d'agost de 1617.[135]

Tot i que aquesta transacció no té res a veure amb cap mas de Castelldefels, hem cregut convenient consignar-la per tal de documentar que la família Saltó devia passar a inicis del segle XVII una bona època, que li va permetre fer front a aquesta compra. Fem notar també que la masia de la Vall de Joan (actualment restaurada dins de l'abocador del Garraf) està situada pràcticament a l'altra banda de les muntanyes que s'alcen a ponent de cal Tiesso. Amb aquesta compra, ben

135 Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, carpeta 25 (16). Nota de l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxa 1/1/174/1, *Vall de Joan*.

Fotografia: Ramon Josa

Esquerra: detall de la porta amb arc de mig punt.

Pàgina següent: façana principal de la masia on s'observa la balconada i el segon pis afegit a la construcció antiga.

segur que els Saltó pretenien ampliar les seves propietats amb les terres de la Vall de Joan.

És remarcable, emperò, que en cap capbreu de Castelldefels consti explícitament el mas de cal Tiesso. Probablement el propietari eminent no era el baró d'Eramprunyà. Potser era l'església de Santa Maria, o potser alguna institució forana. No ho hem pogut aclarir. Per tant, el seguiment de la línia de propietaris del mas l'haurem de fer colateralment, a través de les confrontacions declarades dels masos veïns, com el de can Roca de Dalt.

És precisament en la confessió d'aquest darrer mas corresponent al capbreu de 1817 que se'ns informa que, l'any 1725, can Roca termenava a

Fotografies: Ramon Josa

136 Tot i que el cognom s'escriu usualment «Parés», els documents més antics referents a aquesta família els grafien «Perés» o «Peréz», fent evident que l'ortografia correcta ha de ser «Perers». Al text mantenim «Parés» per als cognoms, però normalitzem «Perers» en els topònims.

llevant amb la «casa d'en Parés,[136] que fou d'en Muntaner i abans d'en Saltó de Castelldefels», mitjançant «un marge que hi ha al camí que passa d'aquest darrer lloc a les cases dites del Racó». A la mateixa confessió hi llegim, en un altre lloc, que can Roca termenava amb «els hereus de la casa Parés de Tibart». I, confirmant-ho, una llista de totes les cases de Castelldefels del 1779 fa referència a la «casa Parés». Més encara: al capbreu de 1783 (confessió de Joan Pau Salabert) hi trobem referència a «Francesc Parés, pagès de Castelldefels habitant al present en Ribes», i a «Ramon Parés de Castelldefels».

Sigui com sigui, sembla que la continuació dels Saltó cal cercar-la en els Parés de Tibart. Qui eren aquests? Ni més ni menys que els propietaris de la masia de can Perers de Gavà, situada al vessant nord de la serra de can Perers, on hi ha actualment un controvertit camp de tir militar.

Els Parés (o Perés) eren immigrants occitans. El primer documentat, de nom Bernat, arribà a Gavà l'any 1607, i poc després es casà amb la pubilla Paula Petit, dels Petit de Begues, tot obtenint com a dot l'antic mas dels Puig de Tibart, que a partir d'aleshores s'anomenà Perers de Tibart.[137]

Tot fa suposar que els Parés van decidir, probablement a la segona meitat del segle XVII, adquirir la veïna heretat dels Saltó, que agrupava els masos de la Vall de Joan i cal Tiesso. Sabem que a mitjan segle XVIII aquestes tres heretats passaren a una família de comerciants barcelonins que, al segle XX, encara la posseïa. De fet, s'havia format un important patrimoni que, a mitjan segle XIX, era considerat un dels majors predis de la part baixa de la comarca:[138] els tres masos, Perers, Vall de Joan i Tiesso, configuraren una important explotació agrícola, dedicada a la vinya, i també molt a la ramaderia. L'enriquiment va permetre als Parés de traslladar-se a Barcelona, on residien quan la fil·loxera assolà la nostra comarca (1887) i arruïnà les seves explotacions. D'altres branques de la família Parés es repartiren per Gavà i Castelldefels, on encara subsisteixen.[139]

L'arquitectura

La masia de Cal Tiesso,[140] al límit del barri de Can Roca durant molts anys, ha viscut ja la fi del seu aïllament en urbanitzar-se i construir-se al seu entorn immediat, molt proper al límit del Parc Natural del Garraf. La seva ubicació en el vessant d'un turó li dona gran visibilitat tot i trobar-se ara envoltada d'edificacions. A la part posterior encara hi ha pins i vegetació baixa. La masia antiga de Cal Tiesso, de planta rectangular, constava de planta baixa i pis. Actualment, però, presenta una segona planta, afegida a la construcció originària.

La fàbrica antiga encaixa en la família I tipus I de la classificació de Danés i Torras,[141] caracteritzada per

137 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lligall 551, quadern 1, f. 15v.

138 Gemma Tribó, *Burgesia barcelonina i gran propietat al Baix Llobregat (1850-1930)*, dins Àngel Calvo (Ed.) «El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització», Pub. Abadia de Montserrat - Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Barcelona 1995, p. 170.

139 Francesc Capacés de Cros, *La Libreta*, «Mar i Muntanya», núm. 54 (gener 2000), p. 7.

140 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 21. La fitxa el situava al carrer dels Faigs, número 28, interior. Ara ha quedat entre els carrers Montseny i de l'Heura.

141 Esquema reproduït a Barbany, Cantarell, Danti, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

tenir un carener paral·lel a la façana i coberta a dues vessants, tot i que actualment estigui modificada. El cos primitiu conserva la seva fesomia, llevat de la coberta a dues vessants, que ara ha esdevingut el trespol del pis afegit. Aquesta nova construcció dedicada a ampliar les funcions de l'edifici com a habitatge, consta d'un balcó i un terrat amb arcades. A la part occidental del cos principal s'hi va afegir una altra construcció secundària.

La masia antiga de cal Tiesso la trobem documentada en una fotografia del 1926.[142] Si es compara aquesta imatge amb la de la casa actual, es pot determinar que algunes de les finestres han estat ampliades o fetes de bell nou. Així, a la planta primera en trobem tres que semblen ser d'un mateix moment, malgrat que la situada al costat esquerre del rellotge hagi estat ampliada. L'arrebossat que cobreix la façana amaga la forma i els materials d'aquestes obertures, fet que en dificulta la datació. A la planta baixa trobem tres finestres més, una de les quals ha estat ampliada, una altra és original i la tercera va ser oberta al segle XX avançat. En aquestes finestres tampoc no és fàcil observar-ne la tipologia.

Les portes, en canvi, són més eloqüents. Les dues de la planta baixa tenen forma diferent però la construcció és semblant. Una acaba en arc rebaixat i l'altra dibuixa un arc de mig punt, tot i que les dues siguin d'un mateix moment, com sembla indicar el treball de la pedra. La disposició i forma dels blocs que componen aquestes portes són diferents de les normals a les masies de Castelldefels. Es caracteritzen per tenir la dovella que fa de clau de forma trapezoïdal. La resta de blocs s'adapten a la forma de la porta; la que acaba en arc rebaixat presenta blocs més regulars, mentre que els blocs de la acabada en arc de mig punt són arrodonits per la cara interna, cosa que dóna a la porta aquesta forma.

142 Centre Excursionista de Catalunya. *Estudi de la masia*, desembre 1926.

El paredat tampoc no es pot observar a causa de l'arrebossat que cobreix les parets externes de la masia. A la façana principal es conserva un rellotge de sol, pintat entre dues finestres del primer pis i a sobre de la porta acabada en arc rebaixat. La composició s'enquadra en un marc rectangular, delimitat per dues franges verticals als extrems; unes línies marrons sobre un fons blau cel omplen aquestes franges. La part central, és ocupada per una decoració en forma d'el·lipse disposada en diagonal i resseguida per una línia de color taronjós, que abraça a l'extrem superior un sol del mateix color. Aquest sol presenta una cara riallera i, a sota mateix, comencen unes línies diagonals i taronges sobre un fons beix que marquen les hores del rellotge de sol. A sota, apareix un dibuix esquemàtic d'una barca de vela. Per sobre hi ha dues sanefes que omplen el buit i, gairebé al mig d'aquestes, la data de realització de la decoració, 1780.

Cal Tiesso ha mantingut la seva estructura original, tot i que el sobrealçat del pis, realitzat en un moment avançat del segle XX, n'ha modificat

Fotografia: Ramon Josa

A l'esquerra: lateral de la masia on es troba la cisterna.
A sota: detall de la cisterna.

Fotografia: Ramon Josa

Rellotge de sol del 1780.

Fotografia: Ramon Jusa

l'aparença externa. Malgrat que els elements que podrien ajudar a datar aquest cos antic actualment estiguin coberts per l'arrebossat, sembla que les dues portes siguin de finals del segle XVI o XVII. De fet, el primer esment documental dels propietaris d'aquest mas data del 1553.[143] És un moment de febril activitat constructiva en els masos de Castelldefels, molts dels quals van ser reformats radicalment o reconstruïts gairebé de bell nou. Paral·lelament, s'hi va aixecar la gran majoria de les torres de defensa. L'arrebossat del conjunt i potser d'altres canvis daten de cap al 1780, any en què es va decorar la façana principal.

143 Com es pot veure a la primera part d'aquest estudi.

Arxiu Municipal de Castelldefels

8. Cal Ganxo

Camí de Cal Ganxo, s/n

Aproximació documental

Entre les confrontacions del mas de can Roca de Dalt detallades l'any 1725 hi havia «l'honor d'Anton Almirall, que fou Jeroni Poch de Castelldefels, mitjançant un antigor, fita i camí pel qual es va al puig de Santa Maria i al Pla de les Basses».[144]

Aquest camí encara existeix actualment: puja costa amunt pel costat del parc de la Granota, s'enfila carerant pel turonet de sobre cal Tiesso, passa per cal Ganxo i segueix enllà fins a la collada denominada coll de Santa Maria, antigament coll de Bertils o Bertigues (denominació aquesta que té més d'un miler d'anys d'antiguitat). En aquest coll, el camí gira vers ponent i, sempre carenant pel damunt de Castelldefels, s'enfila pels turons del Fetjó i la pleta del Cèrvol, resseguint el terme

144 Capbreu de 1817, confessió de Josep Roca.

Pàgina següent: masia de cal Ganxo abans de ser restaurada.

Pàgina anterior: vista dels tres cossos adossats que formen la masia.

municipal entre Gavà i Castelldefels, fins assolir el Pla de les Basses, l'altiplà que constitueix la part més oriental del massís de Garraf.

Cal, doncs, identificar aquest honor d'Antoni Almirall amb l'actual masia de cal Ganxo, avui feliçment restaurada i seu d'una escola de natura. La referència trobada, que és gairebé l'única, indica que aquest mas havia estat propietat dels Poch. Tenim localitzat un immigrant francès amb aquest cognom a Castelldefels, l'any 1632: Bertran Poch, que havia casat amb Maria Guerau de Gavà.[145] Quatre anys després, Bertran Poch explica a un enviat governamental que feia trenta anys que havia arribat a Catalunya, i vint-i-cinc que s'havia establert a Castelldefels.[146]

L'esment a Maria Guerau ens fa considerar la possibilitat que Bertran Poch hagués accedit a la propietat del mas mitjançant el casament amb la pubilla Guerau, d'una manera equivalent a la que

145 Jaume Codina, *La immigració francesa al delta del Llobregat*, «XXV assemblea intercomarcal d'estudiosos», Ajuntament del Prat de Llobregat - Amics del Prat, 1985, p. 284 i 368.

146 Arxiu de la Corona d'Aragó, Consell d'Aragó, lligall 551, quadern 1, f. 15v.

Arxiu Municipal de Castelldefels. Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

va fer el seu compatriota Bernat Parés i tant d'altres d'aquella època. Si fos així, hauríem de cercar els antecessors en la propietat de cal Ganxo entre els cognomenats Guerau, Garau o Grau. Ja hem esmentat els antecedents d'aquesta família al segle XV en tractar de ca n'Orbat i cal Maties. Potser, posats a establir hipotètiques relacions, els Guerau de cal Ganxo n'eren alguna branca menor. Sí que podem afirmar, en canvi, que a mitjan segle XVIII l'heretat havia canviat de mans, i era de la família Romeu. Francesc Romeu, paraire de Barcelona, és un dels burgesos terratinents esmentats en aquesta època (1682).[147] Una «casa Romeu» apareix a la relació de cases de Castelldefels de 1779.[148] I ja entrat el segle XIX, en les confrontacions de can Roca de Dalt, podem llegir que en aquella època cal Ganxo pertanyia a Josep Ramoneda i Romeu, descendent per via materna, doncs, dels Romeu setcentistes.

A dalt: masia de cal Ganxo, un cop reconstruïda.
A sota: cos oriental de l'antiga masia quan encara estava habitada.

Arxiu gràfic GREHIC, cessió Josefina Requena Amezcua

147 Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxa 5/14/27/2, *Burgesos terratinents, llistat.*

148 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 2, Correspondència, caixa 1, carpeta 1.5, plec «documents de 1779».

L'arquitectura

Cal Ganxo[149] es troba al passeig de la Font, al barri de Can Roca, en un coll d'uns cent metres d'alçada, entre el turó de cal Tiesso i el turó del Gall, orientada cap a llevant i rodejada de vegetació. A pocs metres, hi ha les restes de l'abandonada masia de cal Gall. Cal Ganxo, de propietat municipal, va ser reconstruïda per l'Ajuntament l'any 1997, ja que va restar abandonada als anys seixanta i es trobava en ruïnes. A la masia s'accedeix per dos camins principals. El primer, s'agafa darrera de can Roca de Dalt i passa per la zona de barbacoa on hi havia les antigues basses i mines d'aigua; després s'enfila per unes escales cap al passeig de la Font, anomenat així perquè en el seu traçat hi ha una font i també un pou, possiblement utilitzats pels habitants de la masia. El segon accés, que permet arribar-hi amb cotxe, s'inicia al carrer dels Faigs, al barri de Can Roca. Aquest recorregut també es pot fer a peu pel passeig de la Font.

149 Miquel Pérez et *alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 22.

Vista lateral de la masia de cal Ganxo.

Fotografia: Ramon Jaxa

Dins la classificació de masies d'en Danés i Torras, cal situar cal Ganxo en la família tipus 1; és a dir, entre aquells edificis que posseeixen un carener paral·lel a la façana i coberta a dos vessants. A més, té diferents cossos adossats amb la mateixa orientació. A hores d'ara, es compon de planta baixa i pis. A les fotografies conservades a l'arxiu municipal, s'hi observen tres cossos d'habitatge. El primer, situat més a migdia, té planta baixa, on hi ha la porta d'accés amb arc, i pis amb una finestra. Al segon, en posició central, s'hi observa una porta d'arc de mig punt i finestra, a la planta baixa, mentre que al pis presenta balcó i finestra. El tercer, a tramuntana, també consta de planta baixa i pis, tot i que a la foto no es pot observar la presència de cap porta.

L'antiga masia tenia l'alçat dels baixos de paredat de pedra calcària i pedra de marès sense escairar, lligada amb morter de calç, i el primer pis fet de tàpia. El sostre era cobert per teules àrabs sostingudes per un embigat de fusta. Fruit de la recent reconstrucció, les parets de la masia són de maçoneria de pedra calcària lligada amb materials moderns. En determinats llocs de les parets de la planta baixa encara s'observa el parament original.

Cal destacar la importància del conreu de la vinya en aquest indret. Així ho verifiquen els marges de pedra seca que envolten els vessants de les muntanyes, que ara s'observen molt bé, a causa dels incendis que han patit els turons propers a cal Ganxo. En aquests paratges s'hi va cultivar principalment la vinya, fins que la fil·loxera va arrasar aquests conreus a les darreres dècades del segle XIX.

La fotografia no permet deduir-ne gaires precisions cronològiques. Tot i això, el cos central, potser, fóra el més antic. Així ho indicaria la forma de les portes, acabades en arc de mig punt de grans dovelles de

Fotografia: Ramon Josa

La masia de cal Ganxo, d'ençà de la seva reconstrucció, és seu d'una escola de natura i casa de colònies.

pedra picada, típica dels segles XV, XVI i XVII. Els cossos laterals van ser ampliacions realitzades força més tard, possiblement arran del creixement demogràfic i de l'activitat agrícola que es va produir a partir del segle XVIII i que va arribar fins ben entrada la centúria següent.

De la darrera reconstrucció del conjunt, per convertir-lo en escola de la natura i casa de colònies, cal ressenyar que les obertures, fetes de bell nou, imiten el marès. A ponent, on abans hi havia un pati tancat s'ha construït un cos adossat amb arcades. Pel que fa a la part posterior de la casa, s'hi obren nombroses finestres de nova construcció dividides cadascuna per una columna. Des del punt de vista arquitectònic i sobretot gràcies a les imatges antigues conservades, es pot aventurar que l'origen de l'edifici que ens ha pervingut cal situar-lo al segle XVII, atesa l'absència d'elements renaixentistes i la presència de la porta principal adovellada. En aquest cas, ja que no sempre és així en el conjunt de masies de Castelldefels, el primer esment documental dels propietaris de l'edifici, el 1632, recollit a la primera part, segurament coincidiria amb el moment en què la casa que va donar origen a l'actual s'havia bastit feia poc o estava a punt d'aixecar-se.

Fotografia: Ramon Josa

Façana principal de la masia restaurada on destaquen les obertures de marès.

9. Can Vinader Carretera de la Sentiu, s/n

Aproximació documental

Can Vinader s'aixeca en un indret privilegiat: al final d'una petita vall orientada al sud-est, rodejada per turons arrodonits molt aptes per al conreu de la vinya. És probablement aquest l'origen etimològic del nom del mas, ja que antigament l'indret on s'assentava rebia el nom de Guimerà. El coster del Guimerà (un dels dos pics de l'actual turó de can Vinader) i el coll del Guimerà era l'indret per excel·lència on creixien les vinyes del monestir de Santa Maria. Cap al sud, la petita vall quedava tancada per un coster més baixet, per on passa el camí que va al coll de Santa Maria, i d'allí al Pla de les Basses, Garraf i Sitges. Al fons de la vall, discorria temps era temps un petit rierol, que encara porta aigua els dies de tempesta. Un altre antic camí passava (i passa) per davant del mas: el camí de la Sentiu, que unia Castelldefels amb el castell d'Eramprunyà.

L'any 1587, Vicenç Vinader declara ser propietari d'aquest mas, «situat en el lloc anomenat la Coma d'en Vinader, amb la casa, corral i gleva de terra de 10 mujades», part conreades amb cereal, part plantades de vinya, i part erma i bosquina. A més,

tenia també una altra peça de terra al pla de Guimerà, a tocar del mas, mig plantada de vinya.

El mas entrava en l'òrbita de l'antic domini del monestir de Castelldefels, atès que declara pagar de cens anual 18 sous, un parell de capons, 3 quartons d'oli, una quartera de blat, un sou per porc sacrificat o venut, deu ous per cistella per Pasqua, i dues joves, dues tragines, una podada, una femada i una batuda a l'era, a més del delme dels fruits. Vicenç Vinader es declara «home propi, soliu i afocat» dels barons, i explica que abans s'anomenava Coma.[150]

150 Capbreu de 1587. Confessió de Vicenç Vinader.

A partir d'aquesta revelació podem endarrerir l'existència d'aquesta masia fins al 1427: en aquella data Pere Pagès declarava, davant del senyor de Castelldefels, el mas anomenat la Coma, sens dubte el mateix.

Els Pagès apareixen documentats de nou al fogatjament de 1497, però deixen de figurar a la llista del segle XVI. En canvi, al de 1553, hom hi esmenta la vídua Vinadera, sens dubte la propietària del mas. Trobem un Jeroni Vinader als papers municipals de 1669 i 1679,[151] i el 1725 un Pau Vinader apareix als confins de la hisenda de can Roca de Dalt.

151 Arxiu Municipal de Castelldefels. Armari 1. Caixa 9. Comptabilitat municipal, ms. de comptes 1645-1688

Els Vinader van romandre a la propietat fins a mitjan segle XVIII, quan la descendència masculina de la nissaga s'exhaurí. El mas, doncs, passà a la pubilla, que es casà amb un Guitart. Trobem el seu fill Ramon Guitart i Vinader documentat el 1783 i el 1817.[152]

152 Capbreu de 1783, confessió de Jaume Bou Carbonell. Capbreu de 1817, confessió de Josep Roca.

L'arquitectura

Can Vinader[153] es troba molt a prop de l'inici de la carretera de la Sentiu, via que comença al Castell de Castelldefels i condueix al castell d'Eramprunyà. La masia, de planta rectangular, salva en la part sud-oest el desnivell del turó on es troba situada, el qual va prendre el nom del mas, i en aquesta banda

153 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 35.

Fotografia: Ramon Josa

només és visible el primer pis. L'edifici és de propietat municipal, i és la seu de l'empresa «Jarfels», que té al costat la planta de compostatge. Can Vinader es trobava en ruïnes i a la dècada dels noranta es va reconstruir del tot per l'Ajuntament de Castelldefels.

L'edifici coincideix amb la família I tipus I de la classificació de Danés i Torras,[154] i es caracteritza per tenir una coberta a dos vessants i el carener paral·lel a la façana; presenta planta baixa i pis. Adossada al cos principal, trobem un altra construcció de dimensions reduïdes, dotada de tres contraforts i de coberta a un sol vessant, amb una porta que hi dóna accés independent de la masia. Possiblement, era destinada a estable i magatzem d'estris agrícoles.

L'alçat de la planta baixa de la casa pairal era de maçoneria de pedra calcària poc treballada, mentre que el pis era de tàpia. Els elements que més destaquen de can Vinader són les finestres i la

154 Esquema reproduït a Barbany, Cantarell, Danti, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

Arxiu gràfic GREHIC, cessió Barbara Schwarz

A dalt: aquarel·la que representa l'aspecte antic de la masia i el seu entorn.
A sota: can Vinader, restaurada, abans de la construcció de l'institut Mediterrània.

Fotografia: Ramon Josa

porta, fets amb pedra rogenca de marès. A la planta baixa, en posició central, hi ha l'accés, que acaba en un arc de mig punt fet de grans dovelles de pedra de marès vermella. Les finestres de la façana principal també van ser bastides amb pedra picada de la mateixa classe. La distribució dels blocs és idèntica en totes. D'aquesta manera, dos de regulars i de les mateixes dimensions fan de llinda i dos de verticals, separats per un de disposat en horitzontal, fan de brancals; l'escopidor el formen dos o tres blocs horitzontals. Totes les obertures de la masia són d'aquest tipus, si bé cal destacar la finestra central del pis, que presenta un tractament decoratiu diferent, ja que per sobre de la llinda s'observa un arc conopial i l'escopidor presenta motllures.

La decoració d'estil renaixentista palesa en l'arc d'aquesta finestra, així com la utilització de pedra de marès en les obertures i en les cantoneres de la construcció indiquen que el cos principal de l'edifici de la masia va ser bastit o almenys àmpliament reformat al segle XVI avançat. Aquesta datació correspon, si més no, amb un esment documental del 1587 en què el mas era propietat de Vicenç Vinader.[155] D'aquesta manera, podem deduir que l'edifici que s'utilitzava aleshores no és altre que el cos més antic del que ens ha pervingut.

És possible que en aquella època fos reformat profundament o reconstruït del tot, tal i com es va fer en moltes altres masies de Castelldefels, algunes de les quals es van fortificar.[156] En tot cas, s'ha de tenir

155 Vegeu la primera part d'aquest estudi.

156 Per a més informació sobre les torres, consulteu en aquesta col·lecció: Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 45-51

en compte que la primera referència documental de la casa data del 1427.
Pel que fa al cos adossat de reduïdes dimensions, és evidentment posterior al cos principal de la masia, però no hi ha cap element visible que permeti datar-lo. El conjunt sembla no haver patit reformes importants amb el pas del temps fins que va ser adaptat a l'ús actual, el 1994. El pis que inicialment era de tàpia, va ser reconstruït amb maçoneria de pedra calcària, per tal que s'assemblés a la planta baixa.

Fotografia: Ramon Josa

Imatge del matacà de la torre de defensa.

10. Can Roca de Baix Bisbe Urquinaona, 17

Aproximació documental

La història d'aquesta masia, ara (any 2002) comissaria de policia, es confon al llarg de tres-cents anys (1600-1900) amb la de can Roca de Dalt. En parlar d'aquesta darrera ja hem esmentat que el nom els prové de la família de propietaris del segle divuit, els adroguers de Barcelona anomenats Roca.

En la declaració que Josep Roca feia davant del notari de la baronia el 1817, especificava les confrontacions d'aquesta masia tal com segueix: a llevant, Llor que fou d'en Jacob Claret. A migdia, Antònia Ballester que fou d'en Golart, a ponent els pubills Salavert, i al nord la costa del Castell. Un segle abans, al moment en què els Roca efectuaren la compra del mas, les confrontacions eren: a llevant Jacob Claret, a migdia Marianna Ballester, a ponent Salavert que fou Gorchs, i al nord la costa del Castell.

El mas no apareix declarat als capbreus del segle XVI: Joan Esteve de Puigdegall, propietari aleshores del mas, només declara el que té a la muntanya: el de Dalt.

Però un mètode indirecte ens permet d'identificar-ne els propietaris: Ja hem dit que can Roca de Baix termenava a ponent amb els Salavert. Tenien aquests un mas (totalment desaparegut) situat aproximadament on actualment hi ha l'illa de cases de la creu Roja local. Els Salavert (documentem Joan Pau Salavert el 1783 i Pau Salavert el 1771) foren precedits, en la propietat d'aquest mas (desaparegut), pels Gorchs (documentem Agustí Gorchs el 1699 i Elisabet Gorchs de Salavert el 1734), i aquests pels Folquer (Joan Folquer el 1598 i Domingo Folquer el 1587),

Façana principal i, al centre, la torre de defensa.

Fotografia: Ramon Josa

Arxiu gràfic GREHIC: cessió Barbara Schwarz

A l'esquerra de la fotografia can Roca de Baix i a la dreta la masia de La Goma.

els Mates (Eulàlia Mates, filla del difunt Gabriel Mates, el 1587), Pineda (els Pineda es documenten ja des de 1427 amb Bartomeu Pineda, el 1460 i 1497 amb Joan Pineda, Carles Pineda el 1502 i 1516, i Bernat Pineda el 1553 i 1559), Costa (Arnau Costa) i Sorenque. Bé, doncs, si consultem la confrontació per llevant d'aquest mas desaparegut, conclourem que l'any 1598 el mas de can Roca de Baix era propietat ja d'en Joan Esteve de Puigdegall, i el 1587 ho era d'Elisabet Colomer i havia estat d'en Francesc Pujol.[157]

Cal, doncs, que centrem l'atenció en la família Pujols: el 1516 un Pujols apareix al fogatjament de Castelldefels. El 1553 ho és en Francesc Pujols, i el 1559 ho són en Josep, Bernat i Francesc Pujols. Amb tota probabilitat foren aquests els propietaris de can Roca de Baix.

I abans? L'intent de situar geogràficament els masos declarats al capbreu de 1460 ens aporta només un únic mas que limita al nord amb la «costa del castell», i que per tant podem identificar amb el nostre can Roca de Baix: es tracta del mas Costa, declarat per Pere Costa. En aquesta època, la

157 Capbreu de 1598, confessió de Joan Folquer. Capbreu de 1587, confessió de Domingo Folquer.

disposició i el nombre de masies castelldefelenques són un xic més complexes que al segle XVI, ja que a través de la reconstrucció geogràfica podem concloure que entre els masos Costa i Pineda n'hi havia dos mes: el mas Gener (dels Gener en parlarem quan tractem cal Moliner) i el mas Terrades.[158]

158 Capbreu de 1460. Confessions de Pere Costa, Ferrer Gener, Pere Terrades i Bartomeu Pineda.

En tot cas, consignem aquí que el mas Costa termenava a llevant amb Joan Colomer, a migdia i ponent amb Ferrer Gener, i al nord amb la costa del Castell. Seguint enrere, trobem un mas Costa declarat el 1427 per Bartomeu Costa. Potser es tracta del mateix.

Serveixi la digressió precedent com a mostra de la dificultat del nostre treball i de la situació precària de les nostres conclusions; tot i això, a manca de millor documentació, és el màxim que podem oferir. El que sí que podem afirmar amb rotunditat és que, a partir del 1598, el mas de can Roca de Baix segueix les mateixes vicissituds successòries del seu homònim de Dalt.

Vista de la façana sud de la masia, on hi havia les cavalleries.

Fundació Concepció Rabell. Centre Excursionista de Catalunya

L'arquitectura

La masia de Can Roca de Baix,[159] també anomenada can Creixell, està situada al carrer del Bisbe Urquinaona, número 17, amb la façana principal orientada a llevant i emplaçada als peus del turó del Castell, allà on comença el desnivell. Molt a prop seu hi ha la masia de La Goma; ambdues constituïen antigament el límit del nucli urbà. En l'actualitat, can Roca de Baix està molt reformada, tant la torre com la masia,[160] ja que als decennis centrals del segle XX va ser la seu de la «Delegación Local de Sindicatos» i, l'any 1978, s'instal·là la comissaria de policia. Tot plegat va obligar a modificar-ne part dels interiors i a remodelar els exteriors, fet que va comportar la desaparició visual d'uns esgrafiats

159 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 6.

160 Per a més informació sobre la torre, consulteu en aquesta mateixa col·lecció: Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 66-67.

Estat de la masia, el 2002.

Fotografia: Ramon Joa

que hi havia, els quals ja es trobaven molt deteriorats.

La masia presenta una estructura irregular a causa de les nombroses reformes amb enderrocs i ampliacions que s'hi han succeït en el temps, raó per la qual no es pot incloure en cap dels tipus de J. Danés. S'hi observa, però, com el conjunt queda articulat al voltant de la torre, que fa de pal de paller, aprofitant-ne l'estructura per recolzar-hi noves construccions que s'hi van anar incorporant. Tanmateix, en podem distingir les parts més antigues de les més modernes gràcies a les pedres treballades de les portes i finestres. D'aquesta manera, si es para atenció en aquests elements, es veu que el cos de tramuntana amb teulada d'un sol aiguavés, així com la torre, tenen portes i finestres acabades en arc conopial, de pedra de Begues, corresponents al segle XVI i, per tant, van ser bastits o reformats coetàniament. Aquests dos elements devien comunicar-se mitjançant un pont llevadís que va ser substituït, quan la torre ja havia perdut la seva funció defensiva, per l'actual portal d'ingrés amb arc rebaixat, que degué construir-se més tard del segle XVII, i sobre el qual s'hi obre una finestra renaixentista rematada amb una llinda figurada amb éssers alats. El cos de migdia és la part més moderna del conjunt. Es pot datar del final del segle XVIII o ja del segle XIX, per la presència de dos balcons amb un disseny molt simple i pels dos arcs de grans dimensions de totxo a sardinell, que actualment han esdevingut finestres i es troben enlluïts. La galeria porticada del primer pis amb arcs rebaixats degué construir-se de nou en algun moment més enllà del 1930, tret dels dos arcs que hi ha més a ponent, lleugerament separats de la resta, que ja hi figuraven en una imatge presa el 1904.[161] Pel que fa als esgrafiats, es concentraven a la façana principal, la de llevant, i es basaven en un repertori

161 Josep Danés va realitzar també un estudi i una classificació de les masies amb galeries; se'n pot trobar el quadre sinòptic reproduït a Moner, Pla, Riera, *La Masia: historia y tipología de la casa rural catalana*. «2c Construccion»,Ed. Grupo 2c, núm. 17-18, Barcelona, 1976, p. 88-89.

de motius geomètrics molt simples sense cap tipus de figuració, d'acord amb els gustos del segle XIX; aquesta façana incorporava també un rellotge de sol. La intencionalitat embellidora d'aquests esgrafiats, així com la voluntat d'adequar la masia a la moda d'aquell moment, va portar a amagar fins i tot les pedres treballades de les llindes de les finestres, que avui semblen tan significatives.

En darrer lloc, convindria destacar-ne certs elements de l'interior que s'han conservat, tot i les reformes, i que es concentren a la part més moderna de la masia, corresponents als cossos de migdia i ponent adossats a la torre. A l'interior de la planta baixa i rere el portal d'ingrés, es conserva un arc de grans dimensions de pedra de marès de bona factura; al sector de ponent, un espai cobert amb volta de canó; i el sostre de la resta de la planta baixa presenta bigues amb revoltons. Pel que fa al primer pis, on actualment hi ha les oficines

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

Detalls de les decoracions de les llindes de les finestres de la torre, a dalt i a baix; i finestra de la masia, a la dreta.

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

administratives de la Policia, corresponia a la planta noble, com es dedueix de la presència de portes amb arcs mixtilinis motllurats, per la típica escala a la catalana sobre aresta i pel paviment de rajoles, decorades amb motius geomètrics de diversos colors que es conserva en algunes habitacions.

Finalment, pel que fa a la fàbrica, tot i l'enlluït recent que la cobreix, és d'obra de maçoneria, mentre que les cantonades i els elements més significatius presenten carreus ben picats de pedra de marès rogenca, com en la majoria de masies de Castelldefels.

Pàgina anterior i de dalt a baix: llinda amb arc conopial de la porta que comunica la torre amb el primer pis de la masia; escales de l'interior de la torre; entrada principal de la masia vista des de l'interior.

Servei del Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona

La Goma l'any 1882, abans de la restauració del Castell.

11. La Goma

Plaça de la Cultura, s/n

Aproximació documental

Si difícil era escatir la línia successòria dels propietaris de can Roca de Baix, fer-ho amb l'actual casa de cultura és pràcticament impossible. Una data ens ve a auxiliar: a l'actual masia hi ha una llosa que porta la inscripció mig esborrada «1699. Montserrat Estev...». Aquesta dada ens porta a relacionar forçosament la masia amb un Montserrat Esteve (parent dels Esteve de Puigdegall i dels Esteve de l'Horta) que trobem documentat el 1685 rebent i cedint alhora els actuals masos de can Roca de Dalt i de Baix. Un Esteve era, doncs, propietari del mas l'any 1699.

I abans? Si consultem les confrontacions del mas Costa que Pere Costa declarava l'any 1460, trobem que l'actual casa de cultura era aleshores propietat de Joan Colomer. És aquesta una conclusió que ens abelleix, ja que al capbreu de

A la dreta: Vista general, a finals del segle XIX.

1460 Joan Colomer confessa un «mas amb torre» que es podria identificar amb el nostre mas fortificat.[162] En tot cas, deixant la temàtica de les torres, cal esmentar que l'any 1427 Antoni Colomer declarava al senyor de Castelldefels tenir el mas Colomer, probablement l'actual casa de cultura. I després de 1699? Hem de fer referència, necessàriament, a la declaració de Josep Roca, que explica que l'any 1725 el seu mas Roca de Baix termenava a llevant amb l'heretat de Jacob Claret.[163] Sabem, gràcies a les notes de Josep Soler i Vidal,[164] que Jacob Claret era un cinteraire (fabricant de cintes) de Barcelona, que com tants d'altres del seu temps van invertir en terres a la comarca.

Un segle després, la propietat és en mans de l'argenter barceloní Llor.[165] Val la pena esmentar que en Llor era casat amb Antònia Ballester, i que

162 Capbreu de 1460, confessió de Joan Colomer.

163 Capbreu de 1871, confessió de Josep Roca.

164 Josep Soler i Vidal i altres, *Les masies*, al quadern *Història*, dins «Itineraris per la història i la natura de Gavà», Patronat de Cultura, Gavà 1989, p. 74.

165 Capbreu de 1817, confessió de Josep Roca.

Centre Excursionista de Catalunya

Rafael Ballester, candeler de cera de Barcelona i la seva muller Marianna es documenten el 1719;[166] aquests tenien la masia de cal Moliner (l'hostal de la plaça Major), i potser també havien adquirit l'heretat a Jacob Claret, ja que el casal de Cultura es coneix també com can Ballester. A inicis del segle XX era d'Arcadi Balaguer.

Per acabar, hem d'indicar que el mas també se'l coneix amb el nom de can Gomar. Però per molt que hem buscat, no hem trobat cap relació amb un hipotètic mas Gomar.[167] Els Gomar, només els trobem documentats en relació amb dos masos: el mas Gomar del Llopart (que tractarem més endavant) i el mas Gomar de la Marina (al Rourell, on avui hi ha el polígon industrial del Camí Ral).[168] En canvi, el que sí que està ben documentat és el nom popular de La Goma: com expliquen els autors del llibre *El crimen de Castelldefels*,[169] el nom li ve d'una fàbrica de goma aràbiga que els propietaris hi van muntar a finals del segle XIX.

166 Capbreu de 1817, confessió de Josepa Calabuig

167 Així l'anomenem al nostre llibre *Castelldefels i la mar*, Ajuntament de Castelldefels. 1998. p.55 (peu de foto)

168 Rectifiquem, doncs, aquí, el que vàrem publicar.

169 Jordi Navarro, Gabriel García, Neus Cardona, *El Crimen de Castelldefels. Castelldefels a finales del siglo XIX*, Ajuntament de Castelldefels, 1999, p. 85.

Arxiu gràfic GREHIC, cessió Barbara Schwarz

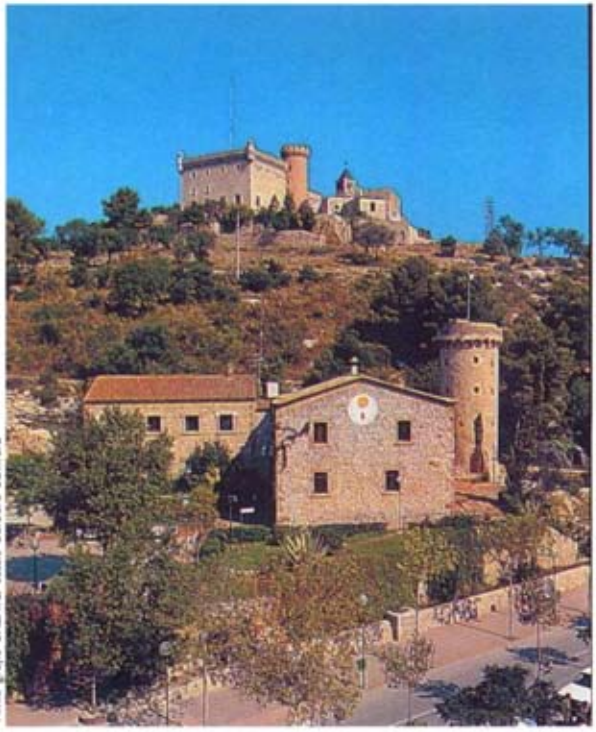

Arxiu gràfic GREHIC, cessió Barbara Schwerz

L'arquitectura

El mas de La Goma o can Ballester, que també es coneix popularment com a can Gomar,[170] es troba a la plaça de la Cultura, prop de can Roca de Baix, i està emplaçat al pendent del turó del Castell, des del qual es domina tot el poble i la línia de mar, raó per la qual la seva torre va ser especialment útil en temps de les incursions dels pirates. A començaments del segle XX, aquest mas s'anomenava can Minguet; i d'ençà del 1926 es digué can Ballester, quan passà a mans d'Arcadi Balaguer. Finalment, l'Ajuntament el va adquirir el 1967 i l'any 1975 hi va instal·lar el Casal de Cultura.

L'actual conjunt monumental està constituït per la masia, la façana princial de la qual està orientada a llevant; la torre de defensa, que té planta circu-

170 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 7.

Arxiu Municipal de Castelldefels

lar amb quatre nivells i es comunica amb la masia mitjançant un pont sostingut per un arc carpanell;[171] i l'edifici annex situat a ponent, construït durant la dècada del 1950, quan es va dur a terme la primera restauració de la casa, el qual actualment és ocupat per Ràdio Castelldefels. L'actual morfologia de la masia és deutora d'un seguit de reformes i restauracions fetes a la segona meitat del segle XX d'acord amb uns criteris ahistòrics, en especial la realitzada pels volts dels anys cinquanta, que en va modificar substancialment la façana principal i el vestíbul amb la incorporació de nous elements, i la realitzada l'any 1982, quan es va intervenir a la resta de façanes.

Les imatges de can Ballester preses l'any 1882 i 1926 mostren una masia de dues tramades paral·leles a la façana i dues plantes, amb cobertes a dos aiguavessos a nivells diferents que permeten deduir les successives fases de construcció. Així, el nucli originari es devia trobar al cos més baix,

171 Per a més informació sobre la torre, consulteu en aquesta mateixa col·lecció. Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 74-75.

Pàgina anterior: vista de la masia de La Goma, ja restaurada, durant la nevada de l'any 1962.

situat al costat de la torre de defensa. En aquest element hi ha el portal d'ingrés i, al primer pis, dues finestres petites amb llinda plana i escopidor motllurat, a sota de les quals hi ha unes espitlleres que, per les seves característiques, podrien ser del segle XVI. El caire defensiu d'aquest cos permet deduir que ja devia existir en aquell segle, moment en què es van construir les torres perquè les masies havien de ser defensades dels pirates que assetjaven la costa mediterrània de la península i les Balears. Per la seva banda, els cossos lleugerament més alts situats a migdia i a ponent van bastir-se posteriorment, com indicaria la tipologia de les finestres, que són més grans que les del nucli original, especialment les del cos situat a ponent, i d'obra de maçoneria. Amb la

Façana principal abans de la restauració de mitjan segle XX. S'observen tres finestres al primer pis que van ser modificades amb la restauració.

Fundació Concepció Rabell. Centre Excursionista de Catalunya

incorporació d'aquestes construccions perifèriques canvià l'estructura de la masia i s'hi va adaptar una teulada a dos vessants en comptes de l'originària, d'un sol aiguavés. En aquelles dates, la casa presentava un aspecte general molt senzill, que tenia poc a veure amb la imatge actual. Tot seguit veurem per què.

La masia ara té una aparença prototípica que es pot classificar en la família I, tipus I de la classificació de J. Danés; és a dir, en el grup de masies amb el carener paral·lel a la façana i la teulada a dos vessants. Però això es deu a la restauració dels anys cinquanta, ja que, com s'ha dit, si bé abans es trobava a prop del tipus esmentat, presentava una coberta irregular a diferents nivells, que van ser unificats amb la restauració. De la mateixa manera, en el decurs d'aquesta obra s'hi va modificar substancialment la presentació i l'organització de les obertures de la façana principal en afegir-hi

La masia, l'any 2002.

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Ramon Josa

elements nous a la planta baixa, com ara finestres: una de geminada amb dos arquets de mig punt i una altra amb llinda plana. D'altra banda, quan encara no s'hi havien fet reformes, hi havia solament el portal d'ingrés actual, amb arc de mig punt adovellat, i un altre de més petit a migdia amb brancals i arc de mig punt format només per dues dovelles. Durant les mateixes obres de mitjan segle XX, a la torre s'hi va construir el portal amb arc de punt rodó allà on antigament hi havia hagut un accés furtiu obert directament al mur. La primera planta tampoc no va escapar de la intervenció: les quatre finestres actuals amb llinda decorada amb un arc conopial en baix relleu i un ésser alat o motiu floral al centre daten de llavors. Així, la finestra situada més a tramuntana, avui amb brancals, escopidor i llinda decorada, és afegida, mentre que la de l'extrem de migdia era de dimensions molt més grans que l'actual i no presentava pedres treballades. Les dues finestres centrals són aquelles que plantegen més dubtes,

ja que en les imatges antigues tenen l'escopidor, però no les actuals llindes decorades. És possible que llavors les tinguessin amagades sota l'enlluït o bé que no hi fossin. En tot cas, és segur que van ser modificades, ja que l'actual alineació vertical entre la porta i la finestra va ser lleugerament corregida. Les espitlleres de sota cada finestra són noves incorporacions; les dues del centre, però, ja havien existit antigament, encara que no pas amb l'aspecte actual. Cal pensar, però, que eren similars a les que hi ha avui a la torre. Així doncs, es pot concloure que amb la restauració dels anys cinquanta es van incorporar nombrosos elements, especialment decoratius, que van modificar substancialment l'aspecte original de la façana principal de la masia, que era molt auster.

La resta de façanes també van ser objecte d'una restauració intervencionista, l'any 1982: s'hi va treballar en les de migdia i ponent, modificant-ne substancialment les finestres i la fàbrica dels murs. Quant a les obertures, si bé les actuals segueixen la mida i la disposició de les antigues, s'hi han incorporat brancals i llindes de pedra picada en substitució de l'obra de maçoneria. Pel que fa a la fàbrica dels murs, es va treure el característic enlluït blanquinós i es realitzà un paredat diferent a la fàbrica de maçoneria de la façana de llevant i de la torre.

L'interior de la masia també conserva pocs elements originals, ja que la instal·lació del Casal de Cultura era incompatible amb la distribució que tenia, fet que va obligar a remodelar-la i reorganitzar-la a fons, com ho corroboren unes plantes de l'any 1926 dibuixades per J. Audet i J. Riera,[172] que mostren la distribució interna de la masia abans que fos reformada. Llavors, la planta baixa estava dedicada bàsicament a les tasques agropecuàries; hi havia dos corrals, una quadra i un magatzem, així com el vestíbul, que feia de

Pàgina següent: finestra de la façana principal amb la decoració d'un querubí.

172 Conservades a l'Arxiu del CEC. *Centre Excursionista de Catalunya. Estudi de la masia catalana*. Ref. núms. 50 i 53.

173 A l'espai contigu al vestíbul situat a migdia, antigament una quadra, hi ha un arc similar, però de dimensions més reduïdes

Fotografies: Ramon Josa

Fotografies: Ramon Josa

distribuidor, i la cuina amb un foc de rotllo. Al primer pis, al qual s'accedia per dues escales actualment desaparegudes que arrencaven del vestíbul, hi havia la zona d'habitatge, composta de cinc dormitoris i la sala. El graner era a les golfes per protegir el gra dels rosegadors. La recepció del Casal de Cultura, l'antic vestíbul, és l'únic espai que conserva algun element original, com ara les voltes de mocador separades per un arc de pedra de marès de grans dimensions i de molt bona factura,[173] tot i que també ha estat molt modificat, mentre que de la resta de la masia, no podem destacar-ne cap element particular. Al vestíbul s'hi obren quatre portes, una amb arc de mig punt i

Arxiu gràfic GREHIC: cessió Barbara Schwarz

brancals, adovellada, i les altres tres amb llinda decorada amb un arc conopial en baix relleu i brancals. Amb tot, el vestíbul, igual que les façanes, està dubtosament decorat, sobretot si es té en compte que, tal com mostra un plànol de la masia i un dibuix del vestíbul, realitzat el 1926 per J. Riera, sengles portes comunicaven amb les quadres i els corrals, llocs poc indicats per ser significats amb pedres decorades. A més, en aquest dibuix tampoc no figura la llinda decorada d'una tercera porta que comunicava amb la cuina, situada a tramuntana. Així, és plausible pensar que el vestíbul va ser ennoblit durant la primera restauració, juntament amb la façana.

Per finalitzar, caldria destacar la presència d'un hipogeu sota el vestíbul mateix, en una de les pedres del qual figura la inscripció: «*Montserrat Estev... 1699*», així com l'existència d'un passadís subterrani que va des de la mateixa estança a l'actual carrer d'Urquinaona. A hores d'ara, la de l'epígraf és l'única data absoluta que tenim per

Pàgina següent: plànol de 1926 de La Goma que ens mostra com era llavors la distribució de la casa. Al treball de J.Riera una mà posterior afegí altres interessants anotacions.

datar el cos principal de l'edifici que ens ha pervingut, tot i que les decoracions d'arcs conopials en algunes obertures i les voltes de mocador de la planta baixa semblen indicar que part de la fàbrica és del segle XVI, quan, sens dubte, es degué reformar. Passa igual amb la torre que tot i ser rodona, té un coronament amb matacà corregut -ara restaurat, però seguint el traçat original-, el qual indica que aquest element va ser bastit o almenys molt reformat al segle XVI. No s'ha d'oblidar la torre mestre del Castell amb la qual presenta grans similituds, que, segons la documentació escrita, va ser aixecada el 1590 i que, des del punt de vista estratigràfic, és sens dubte posterior a l'ampliació de la fortalesa realitzada a mitjan segle XVI.[174]

174 «Contracte de mestre de cases per a la construcció d'una torre nova al Castell de Castelldefels», Castelldefels, 6 de febrer de 1590. Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona. *Diversa Instrumenta (1587-1592)*. Aquest document, transcrit per J.M. Vila, serà publicat properament a D. Sanahuja *et alii*: *Síntesi de la història de Castelldefels*, Ajuntament de Castelldefels (en preparació).

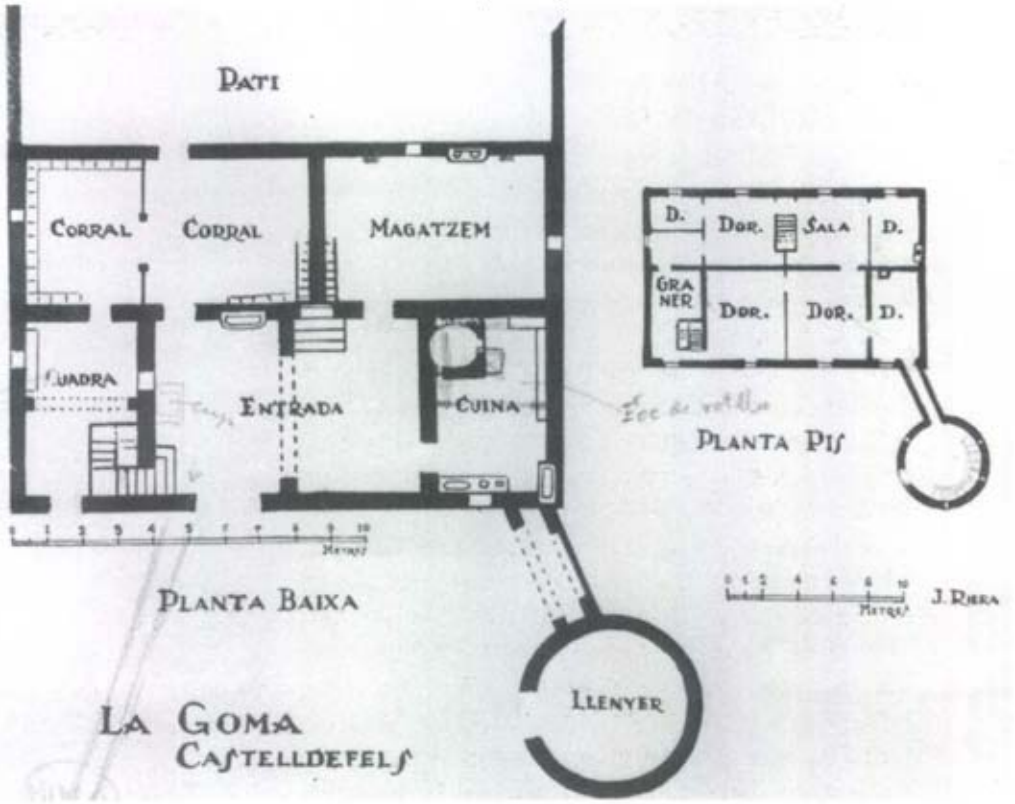

Centre Excursionista de Catalunya

12. Cal Garrofer

Carrer Església, 53

Aproximació documental

És aquesta l'única masia que resta dempeus al nucli antic de Castelldefels, i una de les més desconegudes, car no apareix en cap dels capbreus utilitzats com a font.

Ara bé, uns documents de l'any 1760 ens en donen la raó.[175] Hi apareix consignat en Pau del Garrofer, propietari de tres peces de terra aglevades: una de mitja mujada propietat eminent dels barons, a cens de 6 diners, sobre el camí que va a l'església, una altra on hi ha la casa del Garrofer, d'una mujada, propietat eminent de la rectoria de Castelldefels, a cens de 6 quartans de blat, i una tercera propietat eminent de l'abadia de Valdonzella, entre la casa del Garrofer i el camí de l'església.

Queda clar, doncs, el motiu de l'absència de can Garrofer dels capbreus senyorials: la propietat

175 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari I, caixa 11, plec «Llistat de contribuents al pagament dels delmes als barons segons el cadastre de 1760».

Pàgina següent: la masia de cal Garrofer i la torre d'Antoni Arús, el 2002.

eminent no era dels barons, sinó de Santa Maria de Castelldefels.

El mateix document ens informa que els Pau del Garrofer confessaren la primera peça de terra als barons als capbreus de 1699 i 1632, i que al capbreu de 1587 la peça fou confessada per Francesc Gorbins.

Efectivament, Francesc Gorbins confessa l'any 1587 la peça de mitja mujada que limita pel sud amb el camí que va de Castelldefels a Barcelona, i pel nord amb el camí que va a l'església i al Castell, i esmenta la peça tinguda pel monestir de Valldonzella. Tot i que hi afegeix una petita peça al Rourell, no parla en cap moment del seu mas del Garrofer.[176] És a través de les confrontacions d'altres heretats que ens assabentem del «camí que va de la casa d'en Francesc Gorbins del Garrofer a l'església».[177] Un altre esment indirecte ens parla de l'honor d'en Francesc Gorbins «que fou de Bartomeu Duran del Garrofer», difunt.[178]

176 Capbreu de 1587, confessió de Francesc Gorbins.

177 Capbreu de 1587, confessió de Jaume Arús de la Torre.

178 Capbreu de 1587, confessió de Bernat Caldes.

Fotografia: Ramon Josa

Bartomeu Duran torna a ser citat, difunt, en la declaració que el 1587 fa la seva vídua Joana Duran. Aquesta declara una «casa amb corral» que limita a l'est amb el camí que baixa de Castelldefels cap al camí ral, juntament amb set peces de terra per les quals paga anualment de cens 25 sous, 3 diners, 2 quarteres i 1 quartà d'ordi, 3 quarteres de blat, delme de tots els fruits, un sou per porc sacrificat, deu ous per cistella i dues joves, dos tragins, una femada i una podada. Aquesta «casa amb corral», actualment desapareguda, passà a mitjan segle XVII a mans d'en Miquel Mora, un destacat veí de Castelldefels que participà l'any 1640 en les corts de Pau Claris, en representació de tota la baronia d'Eramprunyà. Anant enrere, el cognom Duran apareix diverses vegades als llistats cincentistes de Castelldefels: Andreu Duran (1559), Gabriel Duran (1553), Joan Duran (1516 i 1502). També el 1497 (Gabriel Duran). És el més enrere que podem anar. Es coneix, doncs, que en Bartomeu Duran havia acumulat en vida dos masos: el mas del Garrofer i una casa propera. A la seva mort, la casa passà a la seva vídua, però can Garrofer passà a mans de Francesc Gorbins. Qui era Francesc Gorbins? Sabem que, igual que els Poch i els Parés, era també un immigrant francès,[179] i que a més de les terres consignades el 1587 era també propietari de tres peces més a Gavà. En Gorbins seguia apareixent com a propietari el 1663,[180] tot i que aleshores el mas ja era confessat pels Pau (des del 1632).

Però la masia de cal Garrofer, que actualment apareix com una única edificació, se'ns mostra, a les fotografies antigues, com un conjunt de dues o més cases. Cal, doncs preguntar-se si a més de la casa d'en Duran del Garrofer, l'actual masia incorpora alguna altra edificació antiga consignada independentment als documents.

La resposta ha de ser afirmativa, al menys a la vista del mapa del centre del poble de mitjan segle XVIII

179 Jaume Codina, *La immigració francesa al delta del Llobregat, 1400-1700*, «XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos», Ajuntament del Prat de Llobregat - Amics del Prat, 1985, p. 367

180 Capbreu de 1817, confessió de Joan Llonch

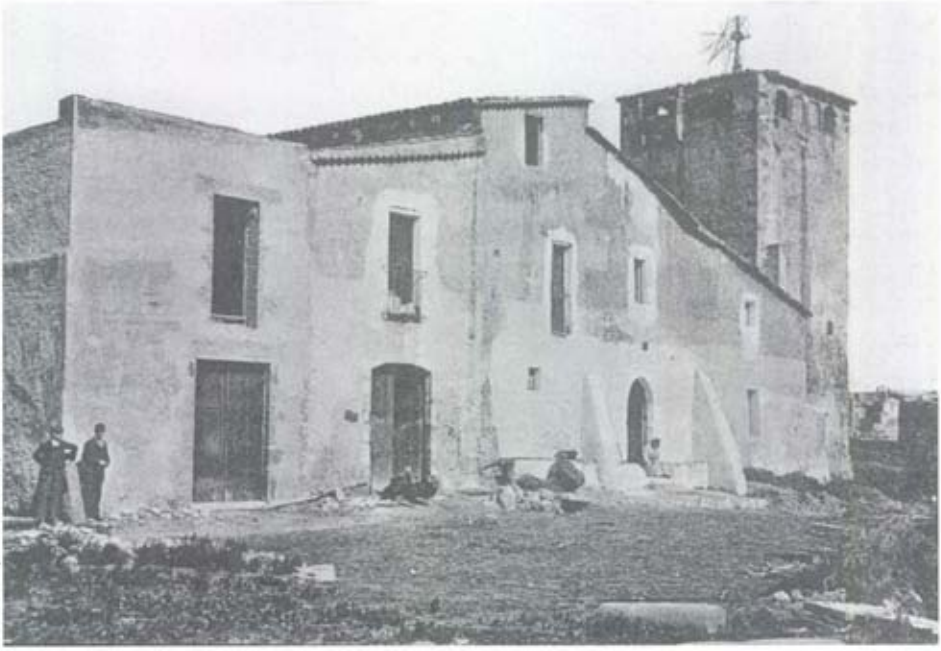

Arxiu Municipal de Castelldefels

Fotografia de principis del segle XX, abans de les modificacions de l'arquitectura de la masia. La banda dreta podria correspondre a l'heredat Calders-Colldesans-Domènech; les edificacions de l'esquerra, a la casa del Garrofer, dels Duran-Gorbins-Pau.

que curosament guarda la família Savall, i que reproduïm en aquest llibre. Allí apareixen, al voltant de la torre d'Antoni Arús, no menys de tres edificacions, sota les quals hi ha els cognoms "Domènech", "Ribera" i "Herms".

Veurem més endavant que "Herms" corresponia al barceloní Antoni Herms, que adquirí el 1724 la masia dels Arús de la Torre (ara ca n'Armand). Per tant, identifiquem les dues construccions que avui formen cal Garrofer amb les cases que el dibuix atribueix a Domènech i Ribera.

La successió de propietaris de la casa designada Domènech l'hem destriat gràcies a una anotació del capbreu de 1817, que sembla deixar sentat que a finals del segle XVI era propietat d'en Bernat Calders.[181] Bernat Calders confessà, el 1587,[182] *«tot aquell mas i barqueria o peça de terra, en la qual l'esmentat mas està construït, amb el seu hort i pou, situat (...) a la plaça de la vila»*. Les confrontacions assenyalades són: a l'est, el camí

181 Capbreu de 1817, confessió de Josep Roca.

182 Capbreu de 1587, confessió de Bernat Caldes.

Fotografia: Ramon Josa

que baixa del Castell i va a la vila i al camí reial (actual carrer d'Isaac Peral). Al sud, amb un altre camí (probablement l'actual c/ de l'Església), i amb un antic ferraginal que en aquella data era un hort regat amb sínia. Al nord, amb un pati on hi ha el pou comú, i a l'oest, amb els hereus d'en Bartomeu Duran. A més, confessa un hort proper al Castell, dues peces a la Clota, una a les Llanes, una altra als Hortets, dues peces al Rourell, una a la Estrada, i dues més al coll de Bertigues.

Després d'en Bernat Calders, la casa passà als Colldesans. Narcisa, muller de Miquel Àngel Colldesans, vengué el 17 d'agost de 1753 a Francesc Domènech, cinter de Barcelona, tota l'heretat d'en Calders. En morir en Francesc Domènech, deixà la casa a la seva filla Antònia, pel testament datat el 3 de juliol de 1762. Antònia estava casada amb Salvador Golart. El nét d'aquests, Salvador Rovira i Golart, comerciant de Barcelona, rebé en donació d'Antònia Domènech les terres d'en Bernat Calders, a principis del segle XIX.

Tot i que segons les anteriors confrontacions, la casa d'en Bernat Calders sembla estar situada al costat sud de l'actual plaça Major, en canvi el mapa de mitjan segle XVIII indica que la casa dels seus hereus Domènech cal situar-la al costat de la casa

Fotografia: Ramon Josa

dels Herms, és a dir, de la torre d'Antoni Arús. Si realment els Domènech són hereus d'en Bernat Calders, l'actual masia de cal Garrofer incorporaria l'heretat d'en Calders. És aquesta la hipòtesi que hem adoptat, tot i ser conscients que pot ser no definitiva.

Segons el mapa de mitjan segle XVIII, doncs, l'antiga casa d'en Bernat Calders, aleshores en mans dels Domènech, era una de les situades al costat de la torre d'Antoni Arús. I per tant, cal concloure que els successors d'en Francesc Gorbins i dels Pau al capdavant de la casa del Garrofer foren els Ribera.

Fotografies: Ramon Josa

L'arquitectura

La masia de Cal Garrofer,[183] anomenada també cal Garrofí o cal Garrofa, està situada al carrer Església, número 53, a la banda sud-est del turó del Castell, on es concentrava un nucli agrupat de masies, el qual esdevigué amb el pas dels segles el centre del poble vell de Castelldefels. Cal Garrofer és una de les poques masies que resta d'aquell nucli, que agrupava, a més, can Roca de Baix, La Goma, cal Queco, cal Tivalla i, especialment, ca n'Armand, enderrocada el 1981, la qual estava adossada a la banda de tramuntana de cal Garrofer. Per tant, ambdues mantenien una relació molt estreta, que les portà, possiblement, a compartir torre de defensa.

Les imatges de la casa preses al començament del segle XX, la mostren amb un aspecte força diferent del que té ara i revelen les transformacions que ha sofert amb el pas del temps.[184] Aleshores, tenia una aparença bastant irregular, que contrasta amb la imatge prototípica de masia que avui ofereix, tant pel que fa a l'estructura, basada en diverses tramades perpendiculars a la façana de diferents proporcions en alçada i amplada, com a les obertures, que lluny de buscar un ordre en la seva disposició, presentaven una configuració i unes proporcions diverses. Segons opinió de Josep Campmany, recollida en la primera part d'aquest capítol, de la documentació escrita es podria deduir que al segle XVIII aquest conjunt tenia dos propietaris i en realitat constava de dues cases juxtaposades o almenys dos habitatges. Heus aquí, potser, la justificació d'aquesta aparença inicial poc ordenada. L'ampliació del conjunt es va realitzar cap al sector de ponent i es justifica per la presència de la torre a llevant, aixecada el 1558, com es llegeix en la inscripció que encara es

183 Miquel Pèrez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985: fitxa 19.

184 *Vegeu la fotografia de la pàgina 167.*

185 «IHS. EN L'ANY 1558 ANTONI A... (m)E FEIA FER».

conserva,[185] la qual impedia l'ampliació cap aquest costat. Això permet aventurar que el nucli originari de la casa se situava en la tramada on s'obre el portal adovellat amb arc de mig punt i a les dues tramades a banda i banda d'aquesta última. Per bé que les obertures de la tramada de llevant semblen ser les més antigues, les de la crugia de ponent van ser modificades en algun moment del segle XIX. Llavors es va sobreposar a les finestres antigues un balcó i una finestra de dimensions més grans, que es devien incorporar simultàniament a la construcció de les dues tramades situades més a ponent, les quals també incorporen balconeres i portes rectangulars, que, pel tipus de construcció, correspondrien al segle XIX.

Si hom es fixa en l'aspecte actual de cal Garrofer, és evident que la seva configuració exterior ha sofert una profunda transformació. La masia ha deixat enrere la seva fesomia irregular per adoptar, en algun moment de la primera meitat del segle XX, la tipologia de planta basilical que, seguint la classificació de J. Danés, encaixaria en el tipus 3 de la segona família de masies d'estructura clàssica. Es tracta d'edificis de cossos juxtaposats, en què el central s'aixeca per damunt dels laterals amb una coberta a dos aiguavessos que té el carener perpendicular a la façana. Aquest és, doncs, l'aspecte que presenta la masia tot i haver estat escapçat, darrerament, el cos de ponent, que no s'adiu amb el seu anàleg de llevant. Pel que fa a les obertures, d'una banda es mantenen les antigues, com ara el portal d'ingrés amb arc de mig punt amb brancals adovellats, la balconera i algunes finestres amb arc a nivell i brancals amb pedra de marès vermellosa ben escairada. D'altra banda, s'hi van obrir noves finestres, com són ara les situades més a llevant de la façana principal, que fan parella amb les antigues, i la franja de petites obertures amb arc de mig punt situades al nivell de les golfes. Pel que

Servei del Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona

fa als paraments dels murs, són fets de maçoneria amb blocs relativament grans de pedra calcària poc treballada que resten amagats sota l'enlluït, mentre que les cantonades presenten carreus ben escairats de pedra de marès vermellosa que, com els elements més significatius de la fàbrica ja esmentats -portal, finestres i balconera-, deixen veure la pedra treballada.

Per últim, cal destacar que l'interior de cal Garrofer va ser objecte durant la dècada de 1960 d'una important reforma per tal d'adequar-lo a un nou tipus d'ús: pisos de lloguer. Aquesta activitat contrasta amb l'antic ús, de seu d'una explotació agrària i habitatge familiar, i amb l'aspecte exterior de casa pairal. De resultes de les profundes reformes que s'hi van fer aleshores, de l'interior no se'n pot destacar cap tret significatiu.

Fotografia: Ramon Josa

Fotografía: Ramon Josa

Arxiu Parroquial de Castelldefels

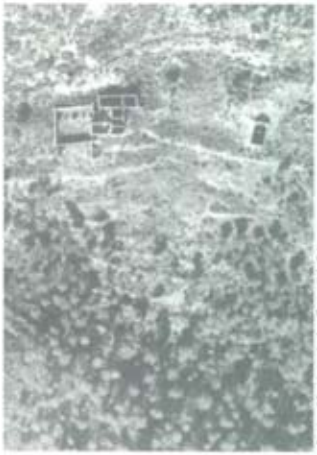

Arxiu Municipal de Castelldefels

Vistes aèries de ca n'Eimeric; la de la dreta, del 1947.

13. Ca n'Eimeric (ruïnes) Passeig Bellavista, s/n.

Aproximació documental

Aquesta masia, relacionada, atesa la denominació, amb la família dels Aymerich,[186] s'anomenava ben probablement en èpoques remotes «mas Barceló». Dels Aymerich (i dels seus successors, els Bou) ja n'hem parlat en tractar la masia de can Jover. Pel que fa al mas Barceló, ha aparegut en les confrontacions quan tractàvem de les propietats del mas de Sant Salvador dels Arenys; actualment, Can Vinyes.

Aquí hem d'ampliar les notícies que n'hi donàvem explicant que el dia primer d'abril de l'any 1391, el senyor d'Eramprunyà Jaume Marc establia a Pere Parellada, a la seva muller Ròmia i al fill d'ambdós, Berenguer, el mas Barceló, que limitava a llevant amb el puig Jaubert (algun dels promontoris de Montemar), al sud amb el camí ral, a l'oest amb el puig Tinell, i al nord amb el puig Sedal.[187] Ja hem identificat en capítols precedents aquests promontoris, la qual cosa ens deslliura de tornar-ho a fer. En tot cas, només cal afegir que l'espai delimitat correspon amb força exactitud a l'actual emplaçament de ca n'Eimeric.

186 Tot i que mantenim per als cognoms la grafia recollida als documents, per al nom de la masia hem preferit corregir la grafia tot adequant-la a la normativa acadèmica.

187 Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona, notari Francesc Fuster, 59/15, *Manual d'establiments de Jaume Marc, 1390-1399*, f. 30v-31r. Josep Campmany, *Castelldefels: el terme municipal. El terme de Castelldefels en època dels senyors feudals*. «Mar i Muntanya», núm. 62 (setembre 2000), p. 5.

Desconeixem quan els Parellada deixaren pas als Vinyes, però el cert és que als capbreus de 1587 i 1598 el mas Barceló és declarat per Pere Joan Vinyes. El mas termenava llavors a llevant amb el mas Ferrer dels Pujols (can Jover), el mas de Jeroni Viver (Cal Patxoca), i el marge i serra de l'Argelagosa. Al sud, entre d'altres, amb el camí ral, a ponent amb el mas dels Ferrer de Sant Salvador i la coma del Forn, i al nord amb els puigs Tinell i Sedal.

Com a nota a tenir en compte, tot i que no ens atrevim a extreure'n conclusions, a manca de més dades, consignem que a Gavà, a la vall de la Sentiu, hi ha un mas anomenat can Vinyes (amb una família Vinyes documentada des de 1553) que abans també havia estat de la família Parellada (documentada a finals del segle XV). Ignorem si els Parellada i els Vinyes de la Sentiu i els de Castelldefels eren família, però la coincidència de cognoms i de cronologia successòria és més que notable. En tot cas, a partir del segle XVI, sí que podem afirmar que els Vinyes de la Sentiu i els de Castelldefels eren distints.

En parlar de can Vinyes de Sant Salvador ja hem fet referència a aquesta família, i hem indicat que a mitjan segle XVII els Vinyes deixen el mas Barceló i passen a habitar el mas de Sant Salvador dels Arenys. El mas Barceló, doncs, degué passar aleshores als Aymerich, per bé que no en podem aportar cap prova documental.

Sí que sabem, però, que al segle XVIII el mas havia canviat altre cop de propietaris: el 1783 se'ns diu que havia estat de Marianna Soler, casada en primeres núpcies amb Josep Bartolí, i que l'havia deixat al seu fill Antoni Bartolí.[188] Marianna casà en segones núpcies amb Joan Campamar, que apareix també escadusserament com a usufructuari del mas.[189] Aquestes són les dades més recents que en tenim.

188 Capbreu de 1783, confessió de Josep Carbonell, àlies Dardena.

189 Capbreu de 1783, confessió de Salvador Vinyes.

L'arquitectura

Ca n'Eimeric es troba entre el límit de l'explotació de la pedrera que porta el mateix nom i el passeig de Bellavista. A causa de l'abandó de la casa, la vegetació n'ha accelerat el procés de ruïna. Es tracta d'una zona no urbanitzada, fet que ha permès que ca n'Eimeric conservi, a més de l'estructura de la casa, les altres dependències i elements propis d'una masia, com ara tancats per al bestiar, una cisterna en molt bon estat de conservació, un edifici amb un porxo a llevant, un forn, probablement de pa... Pel fet que es trobi en ruïnes es fa difícil d'enquadrar-la en la tipologia de Danés i Torras, ja que se'n conserven les parets mestres i mitgeres, però no els trespols ni les cobertes.

Fotografia: Josep Campmany

Forn de ca n'Eimeric.

A sota: vista general de les ruïnes de la masia de ca n'Eimeric.

Fotografia: Ramon Joso

A la dreta: edifici destinat a guardar el bestiar i de paller. En primer pla, les columnes que aguantaven la coberta d'un porxo.

Fotografia: Ramon Josa

A sota: vista del mateix edifici i, al fons, la torre de la Guarda o Barona dins d'un recinte hoteler.

Ca n'Eimeric presenta nombroses reformes, com la majoria de masies. En aquest cas sembla que el cos més antic es caracteritza per tenir la planta baixa de maçoneria de pedra calcària lligada amb morter de calç, mentre que el pis és de tàpia, molt erosionada. A més, la tàpia està recoberta per nombroses capes d'arrebossat blanc, per tal de protegir-la dels agents atmosfèrics.
Aquest cos central va ser ampliat amb la construcció d'un de lateral i un altre de posterior. Es caracteritzen per un alçat de maçoneria de pedra calcària lligada amb morter de calç, i encara sembla haver-hi una altra reforma, en el decurs de la qual s'hi van afegir els pisos superiors a l'element central.
Les obertures conservades daten probablement de les últimes reformes de la masia, ja que estan fetes de materials més moderns. Les portes es conserven malament, però a l'interior se n'observen dues de coronades per sengles arcs formats per diverses pedres sense escairar, una de les quals es va tapiar i va passar a ser aprofitada com a armari, ja que hi ha les empremtes dels prestatges. L'altra passà a ser l'obertura d'un forn de pa de grans dimensions, que si bé per la part interna és fet de totxo, per la part externa és una construcció cilíndrica de maçoneria de pedra calcària.
Un altre element de gran relleu és la cisterna. Conserva totes les seves parts, i a més, s'hi observa una canonada que recull l'aigua de pluja de les cobertes i la hi condueix.
A pocs metres de la masia, hi ha les restes d'un altre edifici de planta rectangular. A la part septentrional es conserven les bases de pilars fets amb maçoneria de calcària, que suportaven el pes d'una coberta d'un sol vessant, avui desapareguda, però de la qual en resten les empremtes. L'edifici presenta nombrosos recrescuts, fruit de reformes,

que s'observen en el parament. A l'interior, s'alça un altre pilar, construït de totxo, que suportava la coberta, també desapareguda. Es tracta d'una dependència probablement destinada a guardar bestiar a la planta baixa, mentre que el pis s'usava com a paller.

Els elements que podrien ajudar a datar les diferents fases de la masia són pocs. Com hem vist, la documentació més antiga coneguda sobre aquesta masia data del darrer decenni del segle XIV.[190] Tot i això, els elements que ara estan a la vista no semblen datar d'aquell moment. El cos antic, però, palesa diverses reformes que el van fer créixer en extensió i en alçària. La primera podria ser del segle XVII ben avançat i n'hi hauria hagut una altra al final del segle XVIII o començament del segle XIX. La casa ja estava abandonada, com a mínim, a mitjan segle XX, segons mostra una fotografia.[191]

L'interès principal de ca n'Eimeric rau en la conservació de les dependències perifèriques del mas, de la masia i del seu entorn natural, aquelles que s'utilitzaven per a les activitats agropecuàries, a desgrat d'una destrucció parcial de la casa pairal pròpiament dita. A Castelldefels, és l'únic indret on aquestes dependències són presents gairebé completes.

190 Consulteu l'aproximació documental d'aquest estudi.

191 Arxiu Municipal de Castelldefels. Caixa 3.

Vista aèria de l'any 1969 on s'aprecia, a dalt, el paller i, a baix, la masia.

Arxiu Municipal de Castelldefels

Fotografia: Ramon Josa

14. Cal Gall (ruïnes) Camí de Cal Ganxo, s/n

Aproximació documental

Darrera la masia de cal Ganxo, en direcció nord-oest, hi ha les ruïnes d'una petita masia anomenada cal Gall. Es tracta de l'única masia de què hem pogut documentar la construcció, que es produí en època molt recent, el 1699.

Així consta, almenys, al capbreu de 1783, que explica que en aquest indret hi ha «una casa construïda en virtut del pacte fet en l'establiment de la peça a Arús en el lloc dit Bertigues o coll de Santa Maria». L'establiment fou realitzat per Antoni Pau Duran a Francesc Arús el 22 de gener del 1699.[192] Remarquem que Antoni Pau Duran era propietari útil de la terra, que els barons tenien en propietat eminent. La cessió a Francesc Arús, doncs, era un sotsestabliment. Francesc Arús fou ben aviat substituït en la propietat d'aquesta casa per Francesc Parellada (1725), i després per

192 Capbreu de 1783, confessió d'Antoni Muntaner.

Dreta: parament on s'observen els forats de les bigues.

Fotografia: Ramon Josa

Bertomeu Petit (1783). Aquest darrer tenia per sobrenom «lo gallo» o «el gall», raó per la qual el seu habitacle passà a denominar-se d'aquesta manera. A inicis del segle XIX, el 1817, la propietat de la «casa del gall» corresponia a Ramon Tries.[193]

La casa, doncs, fou aixecada de nova planta en una peça de terra propietat d'Antoni Pau Duran. Ens aturarem un xic per donar notícies d'aquest cinteraire barceloní que, l'any 1695, havia comprat en pública subhasta les heretats dels esposos Comes-Savall repartides entre Castelldefels i Gavà. Els Comes eren els propietaris de part de les terres de Gavà que, amb el temps, esdevindrien l'actual museu i jardins adjunts. Els Savall, coneguts pel sobrenom de Savall de la Vila (per distingir-los dels Savall dels Àlbers) eren els propietaris, a Castelldefels, del mas que més endavant es coneixeria amb el nom de cal Tivalla, amb la torre anomenada de Climent Savall (avui Torreó Mediterrà). En els capbreus de 1587 i 1598, Climent Savall, del mas Savall de la Vila, declara una peça de terra a Bertigues o Coll de Santa Maria. Seria en aquest indret on anys a venir s'aixecaria el mas del Gall. Els esposos Benet Comes i Maria Savall havien unificat el quantiós patrimoni a cavall dels dos municipis, però els seus hereus no pogueren gaudir-ne.

Hem d'acabar el capítol comentant que el topònim «Bertigues» és antiquíssim, i ja apareix en un document de l'any 999.[194] En aquest document, els esposos Vives i Sponsata donen al monestir de Castelldefels una terra «complantata ad vinea edificanda» situada al lloc anomenat coma Bertiga. La

193 Capbreu de 1817, confessió de Josep Roca.

194 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat del Vallès, f. 260v, núm. 802, Ed. J. Rius (1945), vol I, p. 291, doc. 344.

complantatio era un contracte usual aleshores, pel qual el propietari d'un terreny en regalava la meitat a un pagès a canvi que aquest el plantés i conreés tot de vinya. També en la consagració de l'església de Santa Maria, d'aproximadament l'any 1100, el bisbe dóna específicament a l'església, d'entre les propietats de Sant Cugat, «terres, vinyes i mansions» a Bertigues.[195]

195 Arxiu Capitular de Barcelona, Diversorum C (c), carp. 2, núm. 1, publicat per R. Ordeig, *Inventari de les Actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes V. Anys 1101-1125*, dins «Revista catalana de teologia», núm. XIII/2 (1988) p. 399.

L'arquitectura

Ca lo Gallo o cal Gall es troba a pocs metres de la masia reconstruïda de cal Ganxo. Es conserven poques parts de la casa, ja que, com d'altres masies del terme, va restar abandonada i en aquest cas no s'ha reutilitzat com a habitatge. Testimoni de l'antic mas en són les parets mestres i mitgeres, que delimiten una construcció de planta rectangular.

A causa del seu mal estat de conservació no es pot enquadrar dins la tipologia de Danés i Torras. Tanmateix, l'altura de les parets conservades i la situació dels encaixos de les bigues de fusta que hi ha semblen indicar que la construcció tenia planta baixa i pis. La masia presenta nombroses reformes que s'aprecien en els diferents paraments.

La planta baixa està coberta de runa i l'observació només es podria fer si es dugués a terme una excavació arqueològica. A la part posterior, hi ha una estructura circular, avui reblerta fins dalt, que podria ser un pou. A ponent i fora de la casa, s'hi observen restes d'estructures destinades a la combustió, possiblement forns.

Fotografía: Ramón Jasa

Fotografía: Ramón Jasa

Fotografia: Ramon Josa

196 Veure a la primera part d'aquest estudi com sembla que la construcció de bell nou d'aquesta masia es documenta el 1699.

Com hem vist,[196] la documentació escrita situa la construcció d'aquesta masia el 1699. I, de fet, sembla l'únic cas en què la datació de l'esment documental més antic es podria adir amb les restes conservades que, d'altra banda, són poc expressives.

Centre Excursionista de Catalunya

Al fons de la imatge, a l'esquerra, s'entreveu la masia de ca n'Armand.

15. Ca n'Armand (desapareguda) Isaac Peral

Aproximació documental

El 1587, Pere Arús, de Santa Eulàlia del Papiol, Montserrat Riera de Gavà, i Pau Giner de Sant Boi de Llobregat, com a tutors i curadors del pubill (menor d'edat) Jaume Arús, fill i hereu d'Antoni Arús, reconeixen tenir, per nou establiment del baró d'Eramprunyà, la «casa amb torre, entrada i corral» situada a Castelldefels, confrontant a llevant amb el camí públic que va del Castell a la vila. Declaren tenir també al costat de la casa una peça de terra «amb corral, pallissa, era i galliner», de dues mujades i mitja, que limita al nord amb el camí que va de la casa de Francesc Gorbins del Garrofer a l'església. A més, declara també una peça contígua de 7 quarteres de sembradura, un camp anomenat «camp dels Rourells» a les Parellades, dues peces al Rourell, una al Vier, una altra de vuit mujades al pujol d'en Rovira o

197 Capbreu de 1587, confessió de Jaume Arús.

198 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció o rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 23. També Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 64.

A sota: ca n'Armand i la seva torre.

Ginebrar, i una darrera al Pou ca l'Hort. Es confessen homes propis, solius i afocats del senyor, i li prometen que tindran la casa habitada i que prestaran anualment 8 quarteres d'ordi, 2 quarteres de blat, un parell de capons, 16 sous i 6 diners, 10 ous per cistella, un sou per porc sacrificat, una jova, dues tragines, una podada i una femada, a més del delme de tots els fruits.[197] Convé assenyalar que aquesta declaració esborra (creiem nosaltres) els dubtes sobre la interpretació de la làpida de la torre de guaita del carrer d'Isaac Peral,[198] prop de can Garrofer, que diria «IHS // EN L'ANY 1558 // ANTONI A // (RU)S ME FEIA FE // ...». Interpretem la grafia «NN» com una «M» i veiem les restes molt gastades de la «R» i la «U» a la quarta línia. La «S» és perfectament visible.

Dit això, doncs, cal remarcar que estem davant de les restes de l'antiga masia dels Arús de la Torre. Ja

Centre Excursionista de Catalunya

hem parlat d'aquesta família quan tractàrem de ca n'Orbat (Arús del Racó). Coetàniament apareix també documentat un Montserrat Arús que adquirí el mas dels Folquer (cal Queco) del qual només resta actualment el torreó.

Tornant als Arús de la Torre, hem d'entendre que el mas seguí dins les propietats familiars, fins que el 5 de març de 1724 Margarida Arús i el seu espòs Bartomeu Bigarrós el vengueren a Antoni Herms, sastre de Barcelona.[199] La venda incloïa, a més de la casa, el camp contigu, tres peces al pla de Queralt, a Gavà, i una altra a Castelldefels, a l'indret denominat «pica del moro». Tot plegat era confessat el 1783 pel fabricant d'indianes Francesc Ribas *«una sola pessa junt ab la casa y altres pessas de terra de pertinencias dela heretat anomenada antes den Arus de la Torre y vui den Herms situada en lo terme de Castelldefels»*.[200] Francesc Ribas també tenia l'actual masia de can Ribas, a Gavà, als peus del Calamot. A inicis del XIX, el mas Arús de la Torre va tornar a canviar de mans, i el nou propietari s'anomenava Mólet.[201]

199 Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, carpeta A-90, plec 29, copiat a l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxa 1/1/8/3, *mas Arús de la torre*.

200 Capbreu de 1783, confessió de Francesc Ribas.

201 Capbreu de 1817, confessió de Josepa Calabuix.

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Montserrat Sanz

Fotografia: Ramon Josa

L'arquitectura

La masia de Ca n'Armand o Arnand,[202] de propietat municipal, va ser enderrocada el 1981, dos anys després de l'arribada de l'Ajuntament democràtic, perquè la façana principal amenaçava ruïna des que, com a conseqüència de l'impacte d'una bomba caiguda el 1938 en el decurs de la guerra civil, va quedar sense coberta ni trespols i no s'hi havien fet mai treballs de conservació. Va desaparèixer, per tant, una de les masies més valuoses de Castelldefels, de la qual avui només resta a l'emplaçament original la torre que la defensava i,

202 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 24.

A sota: Masia de ca n'Armand, any 1981, moments abans de ser enderrocada.
A la pàgina anterior: les restes de la masia en l'actualitat.

Arxiu Municipal de Castelldefels. Fotografia: Ramon Josa

Arxiu Municipal de Castelldefels. Fotografia: Ramon Josa

Fotografia del dia 29 d'octubre de 1981, en què la masia va ser enderrocada.

al magatzem municipal, les restes més significatives de les pedres treballades de la fàbrica.

Ca n'Armand es trobava situada al carrer d'Isaac Peral, entre el carrer de l'Església i el del Bisbe Urquinaona, amb la façana principal orientada a nord-est. A la banda de migdia, separada de la masia, hi ha avui la torre i el petit pont elevat sostingut per un arc escarser que comunicava ambdós edificis. Immediatament a ponent, s'hi aixeca cal Garrofer. La proximitat entre les dues masies fa pensar que mantenien algun tipus de vincle que les va portar a compartir torre de defensa.

Prenent com a referència les imatges antigues de ca n'Armand i la classificació de J. Danés, aquesta casa encaixa en la família III tipus 10, ja que té una planta quadrangular i coberta a quatre vessants. L'estructura i dimensions d'aquest tipus de masia li donen un aspecte noble, comú a tota la família III, que pren com a model les cases més senyorívoles

de l'època renaixentista. D'altra banda, la fàbrica i els elements més significatius de l'obra corroboren aquesta afirmació, ja que, com es veurà més endavant, les pedres treballades i la composició de les façanes presenten una factura i un equilibri propis d'un renaixement diluït.

A la masia de ca n'Armand, tot i la unitat aparent de la planta quadrangular i la coberta a quatre vessants, s'hi detectaven dues fàbriques ben diferenciades. L'una al cos de tramuntana, on hi havia dues finestres per planta amb llinda i brancals sense cap tipus de decoració. Les del primer pis eren més grans que les del segon i totes estaven

Arxiu Municipal de Castelldefels

Portal amb arc de mig punt i balcó de forja de la façana principal.

distribuïdes en el parament amb una voluntat més funcional que no pas organitzativa. A més, les pedres dels elements més significatius de la fàbrica d'aquest cos, finestres i cantoneres, presentaven un treball rústec i de poca qualitat.

L'altra fàbrica es trobava al cos de migdia i era de gran qualitat, com es dedueix de les pedres picades de les finestres i els cantons, que exhibeixen una exquisida factura per la seva regularitat i treball precís en el desbast i carejament dels carreus. A més, la composició de les façanes evidencia la presència d'un *mestre de cases* experimentat, ja que les dues d'aquest cos que donaven al carrer mostraven una successió d'elements coherents amb una intencionalitat compositiva i embellidora. Així, a la planta baixa de la façana nord-est, s'hi trobava una porta adovellada amb brancals i arc de mig punt i, a banda i banda, dues finestres de petites dimensions amb llinda; al primer pis, a la

Arxiu Municipal de Castelldefels

planta noble, s'hi obrien grans finestres rectangulars verticals amb llinda, brancals i escopidor delicadament motllurat amb pedres molt ben escairades properes a la manera renaixentista. Sobre la porta es va incorporar un balcó d'època set-centista, mentre que a la segona planta, a les golfes, hi havia un alineament de finestres acabades en arc de mig punt de totxo posat a sardinell i separades per pilars que unificaven el cos de l'edifici, donaven personalitat a les golfes i alhora restaven pes al conjunt de la fàbrica.

Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona

El fet que el coronament de la torre presenti un alineament de finestres similars,[203] fa sospitar que van ser un bon model, per bé que les que hi havia a la façana sud-est de la masia, a diferència de les de la façana nord-est, presentaven un motlluratge que reforçava la presència d'aquest element.
Tanmateix, el tret més significatiu del cos meridional era el balcó situat a la façana nord-est sobre la porta principal. El treball de forja que s'hi observava i en especial les cartel·les en forma de voluta, també de forja, així com la ceràmica decorada amb motius

203 El coronament de la torre d'en Gabriel Folcher, situada a poca distància, presenta un alineament d'arcs idèntics. Però si les dues torres, aixecada l'una el 1560 i l'altra el 1558, tenen entre arc i arc un bloc de pedra massissa a manera de pilar, els que apareixen a la masia són d'obra de maçoneria, fet que delata la presència d'una mà distinta i, potser, un distanciament en el temps en la seva realització.

Centre Excursionista de Catalunya

geomètrics en ziga-zaga a la part inferior, revelen un possible origen set-centista, per la qual cosa es degué incorporar posteriorment, tot modificant una finestra més antiga, com era comú a l'època.

Quant a la cronologia del cos situat a migdia, la seva construcció o, més ben dit, reconstrucció data del 1627, tal com figurava en la inscripció de la llinda: «IHS 1627». Aquesta data és coherent amb la tipologia de les finestres i el plantejament general de l'obra del cos de migdia,[204] moment en què és possible que s'hi incorporés també el balcó. El treball rústec de les pedres picades i la manca d'organització en la disposició de les obertures podrien delatar, pel que fa al cos de tramuntana, que era el nucli més antic de la casa.

Quant al conjunt de la fàbrica, és d'obra de maçoneria de pedra calcària sense carejar arrebossada de color blanquinós. Els elements més vistosos, com són les cantonades, la porta amb arc de mig punt, les finestres i el balcó, són de pedra de marès rogenca de Begues, els quals, juntament amb la torre, on el tractament de la fàbrica és similar per la presència de la pedra vermellosa i l'arrebossat blanquinós, degueren constituir un conjunt monumental molt interessant del qual, avui per avui, només en resta lamentar la pèrdua.

Com es pot veure en la primera part d'aquest capítol el mas és esmentat per primer cop a la documentació escrita el 1587. Com se sap, la torre que el defensava va ser bastida el 1558. Per tant, és de suposar que, tant aquesta casa com la de cal Garrofer -esmentada per primer cop el 1497- ja hi eren quan es va aixecar l'element militar. El cos de migdia de ca n'Armand, d'aquesta manera, continuaria l'expansió constructiva d'aquest conjunt, ja dins el segle XVII, en un moment de puixança general.

204 La reconstrucció la devia efectuar, doncs, la família dels Arús de la Torre.

Pàgina anterior: carrer que condueix a ca n'Arnand, que apareix al fons.

Fotografia: Javier Clemente

Torre de can Valls de la Muntanyeta.

16. Can Valls de la Muntanyeta (desapareguda) Parc de la Muntanyeta

Aproximació documental

Al mig de l'actual nucli urbà s'aixeca un petit promontori anomenat la Muntanyeta, que en temps passats va acollir una masia de la qual queden unes poques ruïnes.[205]

Ara bé, aquest topònim és relativament modern. Fins al segle XVIII es coneixia el promontori com a puig de Guardiola.

Aquest topònim de Castelldefels no és únic al terme d'Eramprunyà. Trobem un mas Guardiola a Begues i un altre a Viladecans, tots dos recollits en mapes del segle passat. I documents antics denominen també amb aquest nom un altre mas de Gavà, situat a Bruguers (can Ramoneda, actual restaurant Solior).[206] Possiblement el mas de Castelldefels és el mas Guardiola venut al monestir per Berenguer de Feixa i el seu fill Bernat l'any

205 Anna Vollmer i Alfonso López, *Primeros resultados de las excavaciones arqueológicas llevadas a cabo en «la Muntanyeta» de Castelldefels*, «Primeres Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat. Pre-actes», Castelldefels 1989, p. 192-204.

206 Capbreu de 1587, confessió de Climent Maniu.

1181.[207] Dada rellevant: signa el document un Ticiò de Feixa que no dubtem a identificar amb Ticiò, senyor de Castelldefels des del 1178. Pocs anys després, el 1200, el seu fill Guillem Ticiò ven unes terres al monestir situades a Guardiola,[208] encara que en aquest document el topònim Guardiola es diu que es troba al terme parroquial de Sant Pere de Gavà. Tres altres esments del topònim són més difícils de localitzar: un mas Guardiola està documentat el 1094,[209] potser es tracta del que hi havia a Bruguers, però potser és a Sant Climent (el mas es localitza indeterminadament al terme d'Eramprunyà).[210] Un document cent anys anterior, de 966, recull la donació de Lobeto al monestir de Santa Maria d'una terra situada a Guardiola.[211] És, per cert, el primer esment documental al monestir de Castelldefels. I una altra donació al monestir de terres situades a Guardiola es produeix l'any 997.[212] Potser tots es refereixen al mateix indret de Bruguers. Certament, a Bruguers (l'antic Sitjar) es documenta una casa fortificada,[213] que potser és aquesta Guardiola dels documents antics. En tot cas, la documentació és confusa i les conclusions que se'n puguin treure, provisionals.

Més ferma és l'aparició documental d'un altre topònim Guardiola, situat segur a Castelldefels: el 29 de gener de 1254, el castlà d'Eramprunyà Guillem de Terrassa, sa muller Saurina de Santa Oliva, i llur fill Jaume de Terrassa, cedeixen a Ramon Ticiò «qualsevol qüestió, dret i demanda que tinguessin en un puig anomenat de Guardiola, situat en l'honor de Ticiò anomenat Alberells, prop de Castelldefels». A canvi d'aquesta cessió, reben 80 sous.[214] És, doncs, una localització precisa: els Alberells apareixen també documentats molt antigament. És aquest un topònim castelldefelenc que ja es troba recollit fa més de mil anys: concretament el 25 de gener de

207 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat, f. 265v, núm. 824, Ed. J. Rius (1947), vol. III, p. 287, doc. 1138.

208 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat, f. 268, núm. 830, Ed. J. Rius (1947), vol. III, p. 259, doc. 1234.

209 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat, f. 265, núm. 821, Ed. J. Rius (1946), vol. II, p. 413-414, doc. 754.

210 En aquest encomanament feudal apareix un Mir Bardina, fill d'un Bardina amb terres i masos localitzats a la parròquia de Sant Climent de Llobregat.

211 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat, f. 273, núm. 841, Ed. J. Rius (1945), vol. I, p. 71, doc. 85.

212 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat, f. 264, núm. 820, Ed. J. Rius (1945), vol. I, p. 274, doc. 326.

213 Arxiu de la Corona d'Aragó, Diversos, Sentmenat (olim Monacals 3510). *Inventari de documents de la baronia d'Eramprunyà i Castelldefels*, f. 35, doc. 208 (any 1322/1323).

214 Arxiu de la Corona d'Aragó, Diversos, Sentmenat (olim Monacals 3510). *Inventari de documents de la baronia d'Eramprunyà i Castelldefels*, f. 97, doc. 597.

977.[215] En aquella data, els marmessors del testament de Vives cedeixen al monestir de Santa Maria de Castelldefels una terra situada en aquest indret.

Després d'aquesta llarga excursió documental, tornem al mas que ens interessa. L'any 1587 Beneta Planes, vídua de Bartomeu Ferrer de la Creu, confessava el «mas anomenat Guardiola, però ara Ferrer de la Creu (...) amb els corrals i la torre».[216] Aquesta declaració ens lliga, doncs, l'antiquíssim mas Guardiola als Ferrer de la Creu. Dels múltiples Ferrer de Castelldefels ja n'hem parlat en una altra ocasió, però val la pena deixar escrit aquí que al llistat de 1559 apareix un Joan Ferrer de la Creu sens dubte pare del Bartomeu Ferrer de la Creu difunt ja el 1587. Un antecessor seu, Berenguer Ferrer, confessava l'any 1460 el «mas de la Guardiola», i explicava que li pertanyia com a fill i hereu de Pere Ferrer, pel seu últim i vàlid testament tancat el 6 de març de 1430. Certament, un Pere Ferrer declara tenir, el 1427, un mas al lloc anomenat Guardiola.[217] Tots aquests documents apuntalen sense cap mena de dubte la localització castelldefelenca d'un mas al puig de la Guardiola. Un mas que a finals del segle XVI tenia una torre de defensa.

Amb Beneta Planes, vídua, la nissaga dels Ferrer s'exhaureix. Al capbreu de 1598 ja és Bernat Valls, pagès de Castelldefels, usufructuari de Paula (la pubilla dels cònjuges Bartomeu Ferrer i Beneta Planes?), qui confessa «el mas dit Guardiola, però ara Ferrer de la Creu (...) amb corrals i torre».

Ja tenim, doncs, els Valls establerts a l'antic mas Guardiola. La família adoptarà el sobrenom «de la Creu», per diferenciar-se d'altres Valls (Valls de la Pallissa, Valls del Racó). Els Valls de la Creu apareixen documentats als segles XVII i XVIII.[218] Per acabar, cal fer esment que les restes arqueològiques de la masia mostren que fou

215 Arxiu de la Corona d'Aragó, Cartulari de Sant Cugat, f. 276v, núm. 854, Ed. J. Rius (1945), vol. I, p. 92, doc. 121.

216 Capbreu de 1587, confessió de Beneta Planes.

217 Capbreu de 1427, confessió de Pere Ferrer.

218 Neus Lorenzo, *Entre mar i muntanya. Breu història de la parròquia i vila de Castelldefels*, Ajuntament de Castelldefels i Parròquia de Santa Maria de la Salut, Castelldefels 1989, p. 64.

saquejada, i probablement destruïda, en els anys de la guerra dels segadors, probablement arran del desembarcament de tropes castellanes documentat el primer d'agost de 1651.[219]
L'any 1700, la masia encara era declarada per Montserrat Valls de la Creu, però poc després passà a mans dels Bou: el 1783 confessa el mas Jaume Bou i Carbonell, àlies *Escolà*, propietari de la botiga coneguda més cap ací com can Bou, i explica que el té en qualitat d'hereu de Montserrat Valls de la Creu.[220] A causa del sobrenom del nou propietari, la torre també rebé el nom de «torre escolana».

219 Anna Vollmer i Alfonso López, *Primeros resultados de las excavaciones arqueológicas llevadas a cabo en «la Muntanyeta» de Castelldefels.*, «Primeres Jornades d'Arqueologia del Baix Llobregat. Preactes», Castelldefels, 1989, p. 198; Josep Campmany, *Castelldefels i la mar*, Ajuntament de Castelldefels, 1998, p. 81-82.

220 Capbreu de 1783, confessió de Jaume Bou i Carbonell.

L'arquitectura

Avui en dia l'indret on es va aixecar Can Valls de la Muntanyeta es troba dins de la zona boscosa del parc de la Muntanyeta. De la masia en queden les fonamentacions dels murs recolzades sobre la roca. En canvi, la torre es conserva dempeus.[221]

221 Per a més informació, consulteu en aquesta mateixa col·lecció: Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 68-69.

Restes de la masia de can Valls; es veuen l'alçat del pis de tàpia i les cantoneres de marès.

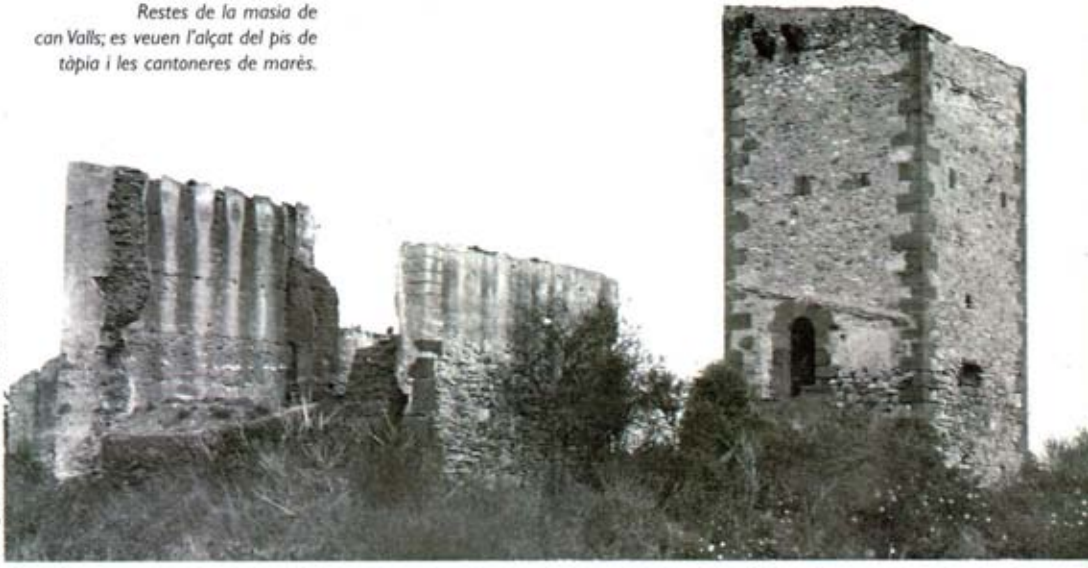

Arxiu gràfic GREHIC, cessió Barbara Schwarz

Arxiu gràfic GREHIC cessió Adela Garcia

Torre de can Valls, el 1930.

Una fotografia antiga, en la qual apareixen les restes de les parets de la masia, és l'únic testimoni que en queda.[222] Es tracta d'un edifici de planta rectangular, que sembla tenir un afegitó per la part de llevant. De fet, és en aquesta banda on hi ha la porta que comunicava el pis de la masia amb la torre. L'alçat de la planta baixa és de maçoneria de pedra calcària, lligada amb morter de calç i sorra amb les cantoneres de marès. Sembla que la masia, en un moment avançat, es va unir a la torre amb un cos secundari, d'aquesta forma s'hi va eliminar el pont llevadís. Aquest cos tenia una coberta d'un sol vessant, l'empremta de la qual encara es conserva a la façana meridional de la torre.

Gràcies a les excavacions dutes a terme al turó de

222 Agraïm la col.laboració del GREHIC, que amablement ens ha cedit fotografies antigues, entre les quals hi ha l'esmentada de can Valls.

la Muntanyeta, l'any 1988, sota la direcció del senyor Alfonso López Borgoñoz i la senyora Anna Vollmer, es van obtenir més dades sobre la masia. Aquesta investigació va documentar, a més d'una possible ocupació del turó en època ibèrica, una ocupació o bé de la baixa edat mitjana o bé d'inicis de l'edat moderna[223]. Les troballes d'escòria de ceràmica que podrien documentar l'existència d'un forn, i les restes d'una premsa de vi, ens donen informació de l'economia de can Valls. Sembla que la masia va ser abandonada a mitjan o finals del segle XIX. Tot i que posteriorment va poder ser utilitzada parcialment com a residència de l'artesà Eladio Gandía.[224]

Poc podem dir de la cronologia d'aquest mas, ja desaparegut, a través de les restes arquitectòniques, només entrevistes, en algunes fotografies. La documentació escrita, però, tractada en la primera part d'aquest capítol, ens proporciona abundants dades, que el fan remuntar al segle XII. Segurament, coincideixen amb les restes trobades a l'excavació de fa uns anys. La torre, com ja hem dit en un altre lloc, és típica de les construccions d'aquesta mena fetes al nostre poble als decennis centrals del segle XVI i cal tenir en compte que el cos més antic de la casa pairal hi era anterior i va ser reformat i ampliat quan aquest element ja no complia la seva funció militar, al segle XVIII avançat o al XIX.

223 Per a més informació sobre les excavacions, consulteu Anna Vollmer i Alfonso López, *Primeros resultados de las excavaciones arqueológicas llevadas a cabo en «la Muntanyeta» de Castelldefels*, «Primeres Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat. Pre-actes», Castelldefels 1989.

224 Bàrbara Schwarz, *Biografía de un torreón*, «El Torreó» Butlletí del Grup de Recerques Històriques de Castelldefels, núm.4 (2001), p.4.

17. Cal Moliner (desapareguda)

Carrer Major, 41

Aproximació documental

Un cop acabat el repàs de les masies que resten dempeus encara o en ruïnes, parlarem d'una de desapareguda, però de la que encara se'n conserven fotografies. Aquesta masia, situada a la banda nord de la plaça Major de Castelldefels, havia estat als segles XIX i XX el punt neuràlgic del poble. Així ho indica el mapa del nucli de Castelldefels de la segona meitat del segle XVIII, que a l'indret on confluïxen el «camí que baixa del castell a la vila» (actual carrer d'Isaac Peral) i el «camí de Barcelona» (actual carrer de l'Església) pinta una masia amb torre amb la llegenda «hostal». Una casa que, a més d'hostal i taverna, era la seu municipal: «*las casas del Ayuntamiento son las mismas que sirven de meson*», se'ns diu el 1789.[225] El mateix informe indica que «*frente el mesón hay una plazuela*», primera referència escrita a la plaça Major. La primera notícia segura relacionada directament amb aquesta casa porta la data de 28 de desembre de 1719. Aquell dia, el batlle i regidors de Castelldefels demanaren un préstec de 440 lliures per comprar les cases de Rafael Ballester i Maria Rafart,[226] que no eren altres que cal Moliner. Amb aquesta adquisició, el municipi local guanyà una seu estable i en propietat, a més d'una nova font d'ingressos regulars, ja que l'hostal passà a formar

225 Jaume Codina, Josep Moran i Mercè Renom, *El Baix Llobregat el 1789. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*. Curial i Ed. Pub. Abadia de Montserrat, Barcelona 1992, p. 97.

226 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 2, Caixa 1, Correspondència, carpeta 1.5, plec de documents de 1774.

227 Jaume Codina, Josep Moran i Mercè Renom, *El Baix Llobregat el 1789. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, Curial Ed. Pub. Abadia de Montserrat, Barcelona 1992, p. 99.

228 Arxiu Baronia Eramprunyà, citat a l'Arxiu Josep Soler i Vidal, fitxa 4/35/15/1, *Castelldefels: taverna i revenduria, 11 de desembre 1687.*

part dels béns propis del municipi, junt amb la carnisseria, fleca i taverna.[227] Cadascun d'ells era regentat per un particular, el que guanyava la subhasta que anualment feien els regidors de l'Ajuntament. L'adquisició de 1719 posava fi a una llarga rècula de conflictes amb els particulars que l'havien muntat. El conflicte venia d'enrere: l'11 de desembre de 1687, els jurats havien obtingut dels barons la potestat d'impedir l'obertura de cap hostal al poble, ja que feia la competència a la taverna.[228] Pel que sembla, aquesta atribució no fou aplicada, i el conflicte entre hostalers i municipi anà en augment fins al moment de l'adquisició.

L'hostal-taverna adquirí popularitat al segle XVIII. És l'indret on s'aplegaven els jornalers i petits pagesos cada nit, i ben aviat es convertí en l'antre de diversió local: «*La taverna y Hostal tots los dias y nits és fet una casa de joch y un camaret de menjar y beurer per los amos de casas y mossos seus; de forma que los majors danys en Castelldefels hixen*

Masia i torre de cal Moliner, cap al 1900.

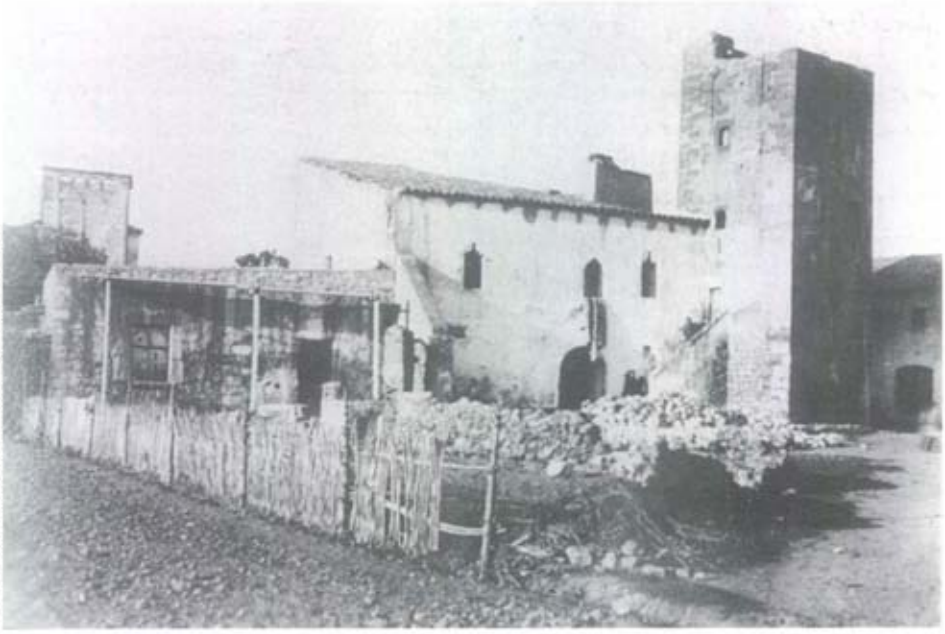

Servei del Patrimoni Arquitectònic Local. Diputació de Barcelona

del jugar, y desbauxes se fan en lo hostal y taverna, essent lo Batlle y Regidors los que ensenyen lo camí als demés vehins, y lo Batlle percebeix 8 ll. tot al any per les cartes que deixa tenir al hostaler, tot lo que es contra las reals ordres».[229] La casa devia estar força malmesa el 1782, ja que aquell any el governador de Barcelona hi ordenava fer obres.[230]

I abans de 1719? Probablement, atès que el mas tenia torre (l'únic element que s'ha conservat), caldria identificar cal Moliner amb la casa que els esposos Joan Figueres i Margarida van confessar al capbreu de 1587:[231] un mas amb la seva gleva de terra de 3 mujades «i amb la torre que hi ha construïda, situat a la parròquia de Santa Maria de Castelldefels, al lloc denominat Alberells, al costat de puig de la Guardiola». En parlar de can Valls de la Muntanyeta ja hem parlat del topònim Alberells, que es remunta al segle X. El tornem a trobar l'any 1427, quan Ferrer Gener, fill de Ferrer Gener, confessa un mas a Alberells.[232] I altra vegada un Ferrer Gener confessa el mas situat als Alberells, a Castelldefels, el 1460.[233] Ha de ser aquest mas Gener d'Alberells «al costat del puig de Guardiola», propietat de diversos Antoni Gener esmentats als llistats de 1497, 1516, 1553 i 1559, el que declara Joan Figueres l'any 1587. Els Alberells, doncs, s'estenien al llarg de l'actual carrer de l'Església, entre l'actual plaça Major i el puig de la Muntanyeta, i cal Moliner havia estat, molt abans, el mas Gener de Castelldefels.

L'heretat dels Figueres comprenia, a més de cal Moliner, una peça campa als Alberells, al costat de casa, una vinya de tres mujades, una peça campa a les Tàpies, al costat del camí de la serra (possiblement es refereix al camí que anava des de Castelldefels al Pla de les Basses), i cinc peces més entre les quals una conreada de cànem. Les prestacions senyorials eren les habituals: 3 lliures, 12 sous i 10 diners, una gallina, tres capons i una

229 Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, Caixa 1, plec 43, *Relació de l'estat de la baronia, any 1746*, transcrit a l'AJSV, fitxes 4/65/146/1-3.

230 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 2, Correspondència, caixa 2 *Correspondència 1780-1799*, carpeta 1782.

231 Capbreu de 1587, confessió de Joan Figueres.

232 Capbreu de 1427, confessió de Ferrer Gener.

233 Capbreu de 1460, confessió de Ferrer Gener.

Centre Excursionista de Catalunya

quartera de blat cada any, els habituals 10 ous per cistella, 1 sou per cos de porc matat, i dues joves, dues tragines, una femada i una podada. Joan i Margarida es declaren «homes propis, solius i afocats» del senyor de Castelldefels.

L'arquitectura

La masia de cal Moliner, també coneguda com a can Jubany o l'Hostal Gran, actualment desapareguda, estava adossada a la torre que avui resta dempeus al número 41 de la plaça Major, fent cantonada amb el carrer d'Isaac Peral. Aquest element és conegut amb el nom de torre de la plaça Major o de cal Moliner i data de mitjan segle XVI.[234] El conjunt es trobava al sud-est del turó del Castell, on, originalment, tot i el caràcter dispers del poblament del terme, hi havia un nucli concentrat de masies, com ara can Roca de Baix, La Goma, ca n'Armand, cal Garrofer, cal Queco i cal Tivalla. Cal Moliner va ser enderrocada a la dècada del 1960. Al seu lloc s'hi van aixecar edificis d'habitatges i l'era esdevingué l'actual plaça Major. Ara, gràcies a unes fotografies antigues, s'ha pogut recuperar la memòria de l'edifici original i de la reforma que hi va tenir lloc cap al 1900.

Tal com mostra la imatge que presentem, la masia de cal Moliner era de planta rectangular, disposava de planta baixa i pis i d'una coberta a un sol vessant. La façana principal estava orientada a sud-est, mentre que a banda i banda dels murs capcers s'hi adossaven les construccions annexes, la torre de defensa a llevant i una caseta a ponent. Perpendicular a aquest grup de construccions i limitant l'era pel nord-est, hi havia un graner adossat a la torre. D'acord amb la classificació de masies elaborada per Josep Danés, la de cal Moliner gairebé encaixaria en la primera família, ja que té la façana principal paral·lela al carener. La manca, però, dels dos vessants de la teulada i dels tres cossos

234 Per a més informació sobre la torre, consulteu en aquesta mateixa col·lecció: Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 62.

A la pàgina següent: masia de cal Garrofer, a l'esquerra; i masia de cal Moliner, a la dreta, un cop reformada la seva façana.

paral·lels a la façana l'allunya del prototipus d'estructura clàssica i fa que tingui una aparença de gran simplicitat estructural.

Si es posa atenció en la primera imatge fotogràfica coneguda de cal Moliner, captada cap al 1900, abans de la reforma, s'hi observa que la façana principal presenta un cert ordre en la disposició de les obertures, basat en un eix central i dominant on es troba la porta d'ingrés amb brancals i arc de mig punt adovellat. A sobre de la porta figura una finestra simple acabada en arc conopial, mentre que a banda i banda n'hi ha unes altres que culminen en arcs més complexos, també conopials i el del cantó esquerre lobulat. Això fa sospitar que el nucli originari d'aquesta masia es devia trobar en aquest eix central reformat o reconstruït al segle XVI, tot i que datava, almenys, d'un segle abans.[235] Posteriorment, s'hi devien afegir els cossos laterals, primer el situat a la banda de ponent i després, en algun moment a partir del segle XVII avançat, el cos de llevant, la qual cosa va determinar que la masia restés a tocar de la torre de defensa.

235 El primer esment d'aquest edifici en la documentació escrita data del 1427, tal com es pot veure al quadre sinòptic de la primera part d'aquest llibre.

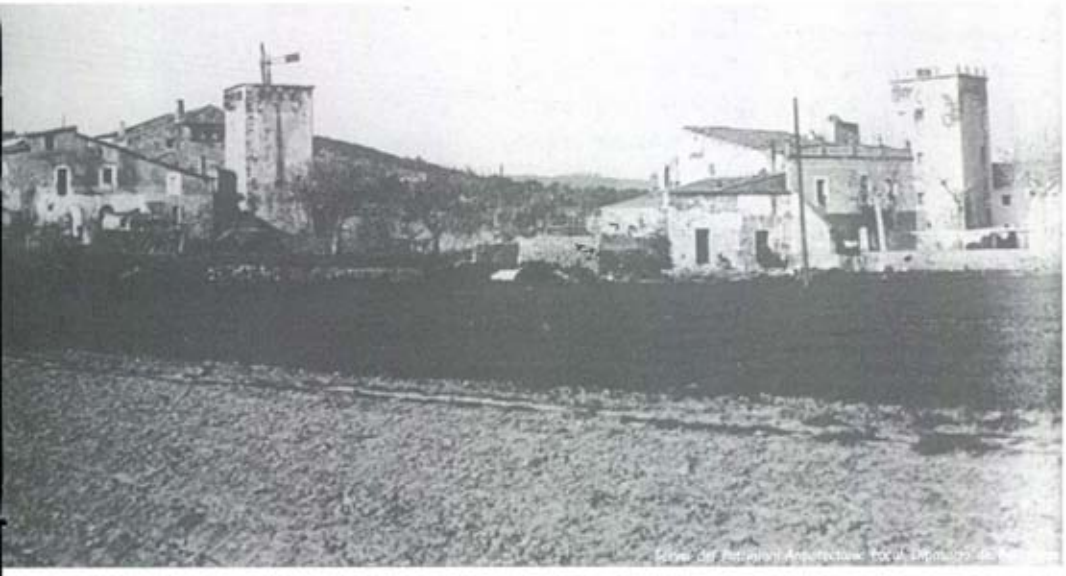

Adossada a la façana, hi ha l'escala d'obra que permetia accedir a aquest element per una porta, la qual es devia obrir un cop el perill de les incursions dels pirates barbarescos ja havia cedit. La torre és de planta quadrada i consta de cinc nivells. Hi destaquen la porta, situada a la banda de ponent del primer pis i actualment tapiada, i una finestra trilobulada situada a sud-est, així com també les diferents espitlleres repartides pel cos de l'element.

Els murs de la masia, en la foto que ens serveix de guia, es troben coberts d'un enlluït de color blanquinós. Cal pensar, però, que, com la torre i la majoria de masies de Castelldefels, el paredat devia ser de pedra calcària poc treballada, mentre que les cantonades i els elements més significatius de la fàbrica, portes i finestres, devien ser de pedra de marès rogenc picat.

Si s'observa ara la segona imatge, de l'any 1927, es comprovarà que l'aspecte de cal Moliner havia patit una nova transformació, d'acord amb els gustos del final del segle XIX. Així, les finestres conopials van deixar lloc a unes altres de rectangulars i verticals i la finestra central va esdevenir un balcó, mentre que la porta d'ingrés mantenia el característic arc de mig punt. Al capdamunt de la façana, a manera de coronament, hi havia un acroteri que combinava ampits ondulats i pedestals de maó rematats per una esfera i una punta de llança. La façana havia estat enlluïda de nou i pintada amb voluntat organitzativa i decorativa dels paraments. Pel que fa a les construccions annexes, la torre va patir una reforma que la va apropar molt a l'aspecte actual. Així, si a la primera imatge el coronament presentava un aspecte ruïnós, en aquesta apareix coronada per una imposta. La caseta adossada al mur capcer de ponent, tampoc no es va lliurar de les reformes i presentava una teulada nova tot i

que la façana no va modificar-se, tret de la finestra que es va convertir en porta. L'escala i la porta d'accés a la torre van desaparèixer; la porta es va transformar en una finestra, i és possible que llavors el pas s'hi realitzés per l'interior de la casa des del primer pis, com ho indicaria la presència d'una petita porta acabada en arc de mig punt adovellada que ha quedat al descobert a ponent, amb l'enderrocament de la casa.

Tot i les reformes efectuades a cal Moliner, s'hi van mantenir certs trets de l'antiga construcció, com ara la teulada a un sol aiguavés, la porta adovellada amb arc de mig punt, el contrafort i el caràcter excèntric dels eixos de les obertures, que fan pensar que aquestes reformes van incidir més en l'epidermis decorativa de la masia que no pas en la seva estructura principal.

Imatge presa el desembre del 1927.

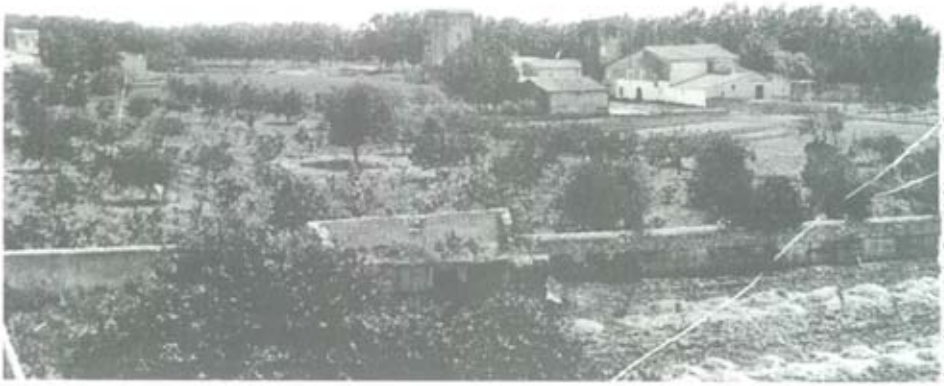

Arxiu Municipal de Castelldefels: cessió Carmen Vilas

18. Cal Queco (desapareguda)

Carrer Arcadi Balaguer, 106

Aproximació documental

Cal Queco era una de les masies de primera hora de l'antic monestir de Santa Maria de Castelldefels. Els seus antics propietaris, tal com testimonia una inscripció a la torre quadrada que és l'únic element que ens resta de la masia, foren amb tota probabilitat els veïns cognomenats Folcher o Folquer.

El primer membre d'aquesta nissaga que documentem a Castelldefels ho és en una data tan llunyana com el 1365. El 19 de març d'aquell any, el senyor de Castelldefels Berenguer de Relat establia en aquest mas a Arnau Folquer. El 7 de març de 1394, Arnau el deixava en herència al fill Pere Folquer. Al seu torn, aquest darrer el deixà, per testament data el 8 de desembre de 1422, al fill anomenat també Pere. Fou aquest qui el confessà al capbreu de 1427. Pere el deixà,

Pàgina següent: en primer pla, masia de cal Ballester i torre de Gabriel Folcher, seguides de la torre d'en Climent Savall, sense la masia de cal Tivalla, ja enderrocada al segon quart del segle XX.

testamentàriament, al seu fill Joan, el 10 de gener de 1451. En el capbreu de 1460, Joan Folquer el confessa tot indicant –dada rellevant– que limita al sud amb el «litoral marí», preciosa indicació sobre l'extensió que aleshores tenia el braç de mar que cobria aquesta part del delta del Llobregat. El mas és aleshores confessat junt amb una peça al Pou ca l'Hort, una peça al Pla de Queralt i dues peces al Tascal de Gavà.

En Folquet apareix al llistat de veïns de Castelldefels de 1497, i Joan Folquer apareix al de 1516. El 1553 i el 1559 és Gabriel Folquer el que surt als llistats. Amb tota probabilitat, ell va ser el que encarregà la construcció de la torre de defensa, que porta una inscripció amb el seu nom i l'any 1560.

Al capbreu de 1587 ja és Elisabet Folquer, vídua de Gabriel Folquer, qui declara la casa amb torre i gleva de terra de quatre mujades

Arxiu Municipal de Castelldefels

A més de la casa, Elisabet confessa una peça de 7 quartans situada al costat de la casa, la inevitable peça de terra campa al Rourell, i una llarga llista de 15 peces més de terra escampades pel veí terme de Gavà. El cens prestat era de 26 sous, dos capons, 1 quartera i 1 quartà d'ordi, 3 quarteres de blat, i dos jornals de jova, una femada, una podada, deu ous per a la cistella, i un sou per porc sacrificat durant l'any, a més de dues lliures de cera per a l'altar major de Santa Maria. Elisabet reconeix que és «home propi, soliu i afocat» dels barons, i que els ha de prestar jurament d'homenatge i fidelitat. Al mateix capbreu s'especifica que una peça d'una quartera al costat de la casa havia estat sotsestablerta a un immigrant occità, Antoni Calvari, on hi havia aixecat una petita barraqueta («*domuncula*», diuen els documents). En concepte de cens en nua percepció, pagava anualment als Folquer 2 sous de moneda barcelonina. Al costat, prop del mar, Antoni Calvari declarava també una petita peça de 3 quartans sembrada de cànem.

L'any 1598, però, el mas ja ha deixat de ser dels Folquer. Totes les peces de terra i la casa amb la torre quadrada són ja declarades per Montserrat Arús, sobrenominat "de la Vila", per distingir-lo dels Arús del Racó i dels Arús de la Torre. També la petita caseta del costat de cal Queco havia canviat de llogater: ara la tenia en Joan Montalbà, un altre immigrant occità.

Els Arús de la Vila continuaren en possessió del mas al llarg dels segles XVI i XVII. Ja hem parlat de les famílies amb aquest cognom en parlar de ca n'Orbat (Arús del Racó) i ca n'Armand (Arús de la Torre). Poc més sabem dels Arús de la Vila. L'any 1783, a la declaració de la veïna masia de cal Tivalla, hom especifica que allí on el 1598 hi havia en Montserrat Arús de la Vila, ara hi ha de propietari en Miquel Ballester, candeler de cera de Barcelona. Els Ballester estan documentats a Castelldefels el

Arxiu Municipal de Castelldefels

Masia de cal Queco; darrera, la fàbrica de l'empresa Rocalla.

Pàgina següent: vista de la façana principal de cal Queco, segon quart del segle XX.

1719 en relació amb la masia de cal Moliner (Rafael Ballester, també candeler de cera de Barcelona, i la seva esposa Antònia), i amb la masia de La Goma, (propietat de l'argenter barceloní Llor el 1817, casat amb Antònia Ballester), però poca cosa més en sabem.

L'arquitectura

La masia de cal Queco,[236] que va ser enderrocada cap al 1963, es trobava al carrer d'Arcadi Balaguer, número 106, amb la façana principal orientada a nord-oest. Actualment, en l'espai que ocupava hi ha una plaça presidida per la torre que la defensava, que estava al costat de llevant i que escapà de l'enderroc gràcies al decret del 22 d'abril de 1949 pel qual es van declarar monuments nacionals tots els castells i torres d'Espanya. Aquest mas formava part del nucli originari del poble de Castelldefels, ja que es trobava inclosa dins el grup de masies situades a la banda sud-est

236 Miquel Pérez et *alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 2.

Arxiu Municipal de Castelldefels

dels peus del turó del Castell. Molt a prop seu i alineada amb el mateix carrer d'Arcadi Balaguer, hi havia la masia de cal Tivalla. Val a dir que per aquest carrer passava antigament el camí Ral de València o carretera de València, com consta en el mapa de la baronia d'Eramprunyà, de mitjan segle XVIII.[237] En el decurs dels segles, la masia va tenir diversos noms. Un es troba en el fogatge del 1553, on figura com a propietari Gabriel Folcher, personatge que set anys més tard, el 1560, va fer aixecar la torre de defensa i el seu nom n'apareix a la inscripció de la façana de ponent.[238] Al començament del segle XX, s'anomenava cal Ballester, però encara hi ha el record de l'apel·latiu antic, cal Folquer, variant de Folcher.[239] Una última denominació de la masia, l'origen de la qual es desconeix, és cal Queco o cal Quero.[240]

Aquesta construcció encaixaria en la família II tipus 2 de les masies d'estructura clàssica tipificades per Josep Danés, és a dir, dins una classe d'edificis que presenten el carener perpendicular a la façana i dos vessans laterals. Aquesta família és la més generalitzada a Catalunya i també la que ofereix més possibilitats de variació, com és el cas de les masies de cal Garrofer o can Roca de Dalt, que pertanyen a la primera variant d'aquest tipus. En les imatges de cal Queco preses el primer quart del segle XX, la casa presenta una asimetria en els dos pendents de la teulada. Aquest fet no és gens estrany en l'arquitectura popular a causa de l'ampliació de les construccions mitjançant la juxtaposició de cossos paral·lels.[241] A Castelldefels, però, es dóna una conjuntura particular, ja que l'ampliació de les masies està condicionada per la presència de la torre de defensa. La naturalesa militar d'aquestes construccions va fer que s'aixequessin inicialment aïllades de la masia; un cop passat el perill més gran dels atacs dels pirates barbarescos, al segle XVIII,[242] en les ampliacions

Vista posterior de cal Queco.

237 Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà (Gavà). Còpia, Arxiu Municipal de Castelldefels. Reproduït a Campmany, *Castelldefels i la mar*, Ajuntament de Castelldefels, 1998. p. 42. Vegeu el que diem a la nota 284.

238 «IHS. XPS./ GABRIEL. FOL./ CHER. PER. ELL./ E PER. LOS. SEVS./ MDLX.» Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 56-57.

239 Centre Excursionista de Catalunya. *Estudi de la masia catalana*. Registre fotogràfic 3483, 3325.

240 Miquel Pérez et *alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 2.

241 Moner, Pla, Riera, *La Masia: historia y tipología de la casa rural catalana*. «2c Construccion», Ed. Grupo 2c, núms. 17-18, Barcelona, 1976, p. 40-41.

Arxiu Municipal de Castelldefels

242 Josep Campmany (*Castelldefels i la Mar*, Ajuntament de Castelldefels, 1998, p. 75-76, 85-86, 93-94) aporta documentació per creure que els atacs dels pirates a la costa de Castelldefels van mantenir-se durant tot el segle XVII i XVIII, per bé que durant aquest últim segle els atacs eren ja molt esporàdics. D'altra banda, al document de constitució de la confraria de la Mare de Déu de la Salut (1716) a l'església de Santa Maria del Castell, s'estableix que aquells membres del col·lectiu que siguin segrestats pels «moros» —els pirates barbarescos— seran redimits pels altres confrares. Queda clar, així, que les incursions no havien acabat al segon decenni del segle XVIII. Potser, per això, el 1734, en ampliar el Castell, encara s'hi va fer un cos molt fort precedit d'un pany emmerletat i d'una torre prou voluminosa.

243 Per a més informació sobre la torre, consulteu en aquesta mateixa col·lecció: Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 54-57

de les masies de Castelldefels es tendeix majoritàriament a unir la casa amb la torre, que queda integrada com un element més de l'explotació agrària o com una ampliació de l'habitatge, perdent, així, el caràcter purament defensiu. És per això que a cal Queco s'anul·là el pont llevadís que permetia l'accés a la torre i s'encaixà un cos nou entre els dos elements per unir-los. Així, la comunicació amb el torreó es realitzava per l'interior de la masia, com passa també a cal Garrofer. En ambdós casos, resten encara a les torres les portes tapiades d'accés al pis inferior, una de situada al nivell del terra, i a sobre, la que dóna accés a la resta de pisos.[243] Aquesta darrera porta permet afirmar, per la presència d'unes mènsules a la base, que indiquen que hi havia hagut un pont llevadís que comunicava la torre amb la masia, i d'un matacà a sobre que en protegeix l'accés, que degué ser l'accés natural a l'element defensiu. D'altra banda, la porta situada al pis

Centre Excursionista de Catalunya

Vista posterior de cal Queco, a l'esquerra, i de cal Tivalla, a l'extrem dret de la imatge.

inferior i acabada en arc de mig punt, que es contradiu amb la funció defensiva de la torre, fa sospitar que va ser oberta posteriorment.

Pel que fa a la masia pròpiament dita, presentava tres nivells. A la planta baixa hi havia la porta d'ingrés amb arc de mig punt i brancals adovellats; a banda i banda s'obrien dues finestres amb llinda a diferents nivells i de proporcions desiguals.[244] Al primer pis, destinat a habitatge, hi havia dues finestres i un balcó, el qual, atesa la seva factura i senzillesa, es degué incorporar al segle XIX.[245] Va ser obert sobreposant-lo a una finestra que ja hi havia, la qual feia parella amb les altres dues, que presentaven llinda i brancals adovellats i escopidor motllurat. Al segon pis, que corresponia a les golfes, s'hi observaven tres obertures ovalades. Quant a la fàbrica, era de pedra calcària poc treballada, per bé que l'enlluït del mur no permet afirmar-ho amb rotunditat, mentre que els elements més significatius, com ara la porta, les finestres i les cantoneres, eren de pedra de marès rogenca ben escairada, tot i que, com al primer pis, es van enlluir de color blanquinós.

A grans trets, cal Queco no és pas una masia excepcional, ja que, tant la seva tipologia, més aviat prototípica i molt comuna en les nostres terres,

244 En la imatge de cal Queco que presenta l'enlluït amb descrostats apareix entre la porta d'ingrés i la finestra situada a ponent una porta tapiada amb arc de mig punt de totxo col·locat a sardinell.

245 Un bon exercici per al lector és comparar el balcó de ca n'Armand, datat del final del segle XVIII, amb aquest.

com les obertures, sense decoració ni rigorosament disposades, no permeten destacar-ne cap tret particular. No es pot dir el mateix de la torre de defensa, la façana de ponent de la qual té una finestra de gust renaixentista amb arc conopial i guardapols motllurat amb dos mascarons de bona factura, element decoratiu que «tan acurat, només apareix en aquesta torre».[246] Tot plegat pot indicar que la casa experimentés la coneguda reforma del segle XVI, que fins i tot podria haver estat una reconstrucció, i potser altres de posteriors. En tot cas, però, s'ha de tenir en compte que el primer esment a la documentació escrita data del 1365, tal com s'especifica en la primera part d'aquest capítol.

246 Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 54.

Cal Queco, des del darrere

Centre Excursionista de Catalunya

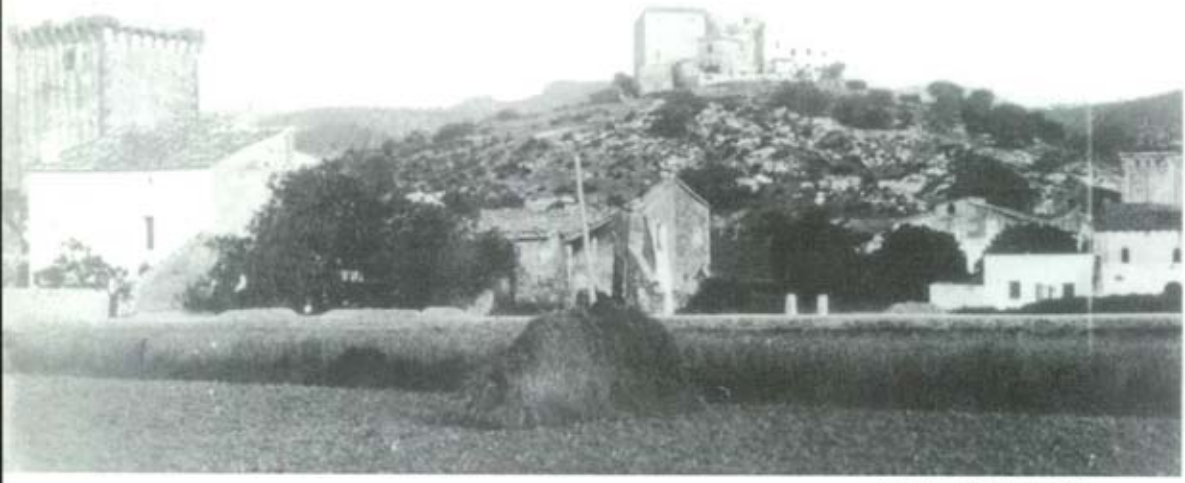

Arxiu Municipal de Castelldefels

19. Cal Tivalla (desapareguda)

Carrer Arcadi Balaguer, 116

Aproximació documental

La masia de cal Tivalla, de la que avui només en resta el torreó que la flanquejava (el «*torreó mediterrà*»), era conegut anys enrera amb el nom de mas Savall de la Vila. Era un dels més antics de Castelldefels.

El 10 de novembre de 1127 es publicava el testament sagramental de Berenguer Bonfill, propietari de terres a Gavà, pel qual concedia al seu fill Oller el mas de Rafeguera, amb pertinències. En el llit de mort, manava als seus que fessin més construccions al tros que envoltava el mas.[247] El 17 de març de 1143, en fer el testament, el castlà d'Eramprunyà Guillem Ramon de Santa Oliva cedí al monestir de Sant Cugat unes terres a Castelldefels i el molí de Rafeguera.[248]

Són aquests dos apunts pertinents en relació a cal Tivalla perquè al capbreu de 1427 Jaume Savall

247 Arxiu Corona d'Aragó, *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, f. 136, doc. 438, Ed. J. Rius, vol. 3, p. 81-82, doc. 890.

248 Arxiu Corona d'Aragó, *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, f. 266, doc. 827, Ed. J. Rius, vol. 3, p. 128-129, doc. 946.

Pàgina anterior: panoràmica de Castelldefels on, a l'esquerra, s'observa la masia de cal Tivalla, posteriorment enderrocada.

confessa tenir el Mas Savall, anomenat Rafeguet, a l'indret anomenat Rafeguera, a Castelldefels.

Tot fa pensar, doncs, que el mas de can Tivalla, antigament cal Savall de la Vila, havia estat al segle XII un antic molí, aixecat probablement pel fill de Berenguer Bofill. Podem aprofundir un xic més encara, perquè a les fotografies de principis del segle XX que ens han pervingut apareix una gran bassa o safareig al costat de la masia, construcció que podríem relacionar amb l'esmentat molí. Cal afegir, també, que el topònim Rafeguera és d'origen

Masia de cal Tivalla i torre de Climent Savall.

àrab, i sembla estar relacionat bé amb un indret on es pagaven els peatges dels ramats que creuaven determinades zones,[249] bé amb un indret on es pagava a les autoritats les parts que els corresponien dels naufragis i troballes al mar.[250] Ambdues explicacions són plausibles en el nostre cas, ja que l'aprofitament de les troballes del mar està documentat, a favor dels habitants de Castelldefels i Gavà, ja l'any 1011,[251] i l'aprofitament de forma intensa de les marines i pantans d'aquesta part del delta per a pastures sembla també plausible a partir del segle VI.[252] D'altra banda, el fet que el molí de Rafeguera estés en propietat dels Santa Oliva seria indicatiu que probablement aquesta família, castlans d'Eramprunyà, havien també obtingut la castlania de Castelldefels entre el decret d'expulsió dels monjos de 1117 i la infeudació de Tició de 1178.[253]

Tornant als Savall, en la confessió de 1427 Jaume Savall explica que el mas li havia pervingut per herència del seu pare, Bartomeu Savall (testament del 26 de setembre de 1379), i a aquest per herència de l'avi, de nom també Jaume (testament data el 28 de juny de 1348). Aquest darrer rebé el mas per casament amb la pubilla Rusquet (casats a 2 de les nones de desembre de 1347) i herència del seu sogre Francesc Rusquet (1332, 1348). En Rusquet l'havia comprat a Guillem Costa l'1 de març de1332.

Arxiu gràfic GREHIC, cessió Barbara Schwarz

249 *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden 1976, Ed. J. F. Niermeyer, p. 881. J. Balari, *Orígenes Históricos de Cataluña*, Barcelona 1899, p. 515.

250 Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, (1883-87).

251 Arxiu Corona d'Aragó, *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, f. 268, doc. 831, Ed. J. Rius, vol. I, p. 80-81, doc. 436.

252 J. M. Palet, *Gavà i el Pla de Barcelona entre l'època ibèrica i l'antiguitat tardana* actes de les «Jornades Roma a Gavà», Associació d'Amics del Museu de Gavà, 2001, p. 15-16.

253 J. Campmany, *El terme de Castelldefels en època dels senyors feudals. El terme municipal de Castelldefels*, «Mar i Muntanya», núm. 62 (setembre 2000), p. 5.

Jaume Savall, el propietari del mas el 1427, el deixà en herència al seu fill, Bernat Savall, el 15 de març de 1432. Fou Bernat qui el confessà al capbreu de 1460, juntament amb vuit peces de terra: una junt al mas Sacort, una altra damunt del mas Terrades, tres més al Rourell, i una altra a Gavà, a l'indret anomenat *camp cristià*.

A la llista de 1497 apareix un Llàtzer Savall, probable successor d'en Bernat, i a la de 1516 ja n'hi ha dos, de nom Bernat. Probablement un pertanyia als Savall de la Vila i l'altre als Savall dels Àlbers. Aquest darrer mas no l'hem pogut localitzar (potser corresponia a ca n'Arrufat, una masia a cavall de Castelldefels i Gavà que apareix encara assenyalada als mapes dels anys seixanta del segle XX), tot i que restà dempeus al llarg de tota l'edat moderna. També són dos Savall els que apareixen als llistats de 1553, mentre que al llistat de 1559 només n'apareix un, Climent Savall, batlle de Castelldefels, que hem d'identificar forçosament amb el propietari que, segons la inscripció, edificà l'any 1558 la torre quadrada que flanquejava la masia.

Al capbreu de 1587, Climent Savall confessa, a banda del mas, les tres peces al Rourell, més una altra al mateix lloc anomenada el Budell, una altra anomenada el Quadronet, una altra Serra Blanca, la feixeta de la casa d'en Pujades, i una peça a *Bertigues*, o coll de Santa Maria, a més de nou altres peces a Gavà. L'any 1598 confessa ja cinc peces al Rourell: les tres de 1427, el Budell, i les Parellades, a més de la Serra Blanca i la del coll de Bertigues. Després d'aquesta data documentem Antoni i Violant Savall (1632), la publilla Anna Savall (1633), casada amb Joan Mateu, i un altre Climent Savall (1663). El 1695, els executors testamentaris de Maria Savall, casada amb el cabalós hereu Benet Comes de Gavà, venen en pública subhasta cal Tivalla al cinteraire i inversor barceloní Antoni Pau Duran. D'aquest, pel testament de 1739, la casa

passa als fills fra Francesc (de nom seglar Joan) i sor Josefa (del convent de l'ensenyança de Barcelona). Ambdós, per documents respectius de 1744 i 1752, reunucien als drets sobre el mas en favor d'una tercera germana, Maria Antònia Duran, casada en primeres núpcies amb Tomàs Barqueró, i en segones núpcies amb Antoni de Muntaner. El segon espòs és nomenat hereu pel testament de Maria Antònia, de 1768, i finalment el 1796 els executors testamentaris d'Antoni de Muntaner venen la finca a Francesc Ferrer. El 1802, aquest darrer la ven a Joan Baptista Paris, comerciant català establert a Roma.

El 1824, Joan Baptista Paris i tots els altres cedeixen tots els drets a Melcior Planes i Crehuet, destacat liberal i propietari del Baix Llobregat. Melcior Planes, que arrodoní les seves propietats amb béns desamortitzats, és un dels darrers propietaris dels que tenim notícia, en aquesta llarga sèrie que comença al segle XII.

L'any 1851, per acabar, eren els seus usufructuaris (Domènec Camps i Fàbregues, Andreu Bes i Domènec i Gertrudis Baus vídua d'Amat) els que sotsestablien «el mas Savall amb la seva casa i torre» al veí de Gavà Joan Bargalló. El mas limitava, a llevant, amb la carrera que portava al mar, i a cerç amb la «casa comuna» (l'Ajuntament) de Castelldefels mitjançant la carretera de Barcelona a Sitges.

L'arquitectura

La masia de cal Tivalla o cal Tivallar,[254] enderrocada entre 1918 i 1926, es trobava situada al carrer Arcadi Balaguer, número 116. La façana principal estava orientada a nord-oest i adossada a la torre anomenada d'en Climent Savall pel costat nord-est, la qual encara resta dempeus.[255] Cal Tivalla i cal Queco, molt a prop l'una de l'altra, quedaven alineades amb el camí Ral de València o carretera de València, part del

254 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 3.

255 Per a més informació sobre la torre, consulteu en aquesta mateixa col·lecció: Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p. 58-60.

traçat de la qual segueix avui el carrer Arcadi Balaguer. Malauradament, tot i la llarga recerca duta a terme, no s'ha trobat cap imatge de cal Tivalla dempeus en què aparegués la façana principal, on es concentraven els elements més significatius, fet que en dificulta l'estudi. Amb tot, el material recopilat permet deduir que la masia tenia el carener i els dos vessants de la coberta paral·lels a la façana, per la qual cosa correspon a la primera família tipus I de les masies d'estructura clàssica classificades per Josep Danés, tot i que es desconeix si disposava dels tres cossos juxtaposats que caracteritzen aquesta mena d'edificis. A més, es dedueix que tenia tres plantes i que possiblement al nivell de les golfes hi havia una alineació de finestres acabades en arc de mig punt i separades per pilars, a través de la presència d'un pilar motllurat i per l'arrencada d'un arc, que

Vista de la torre de Climent Savall un cop enderrocada la masia.

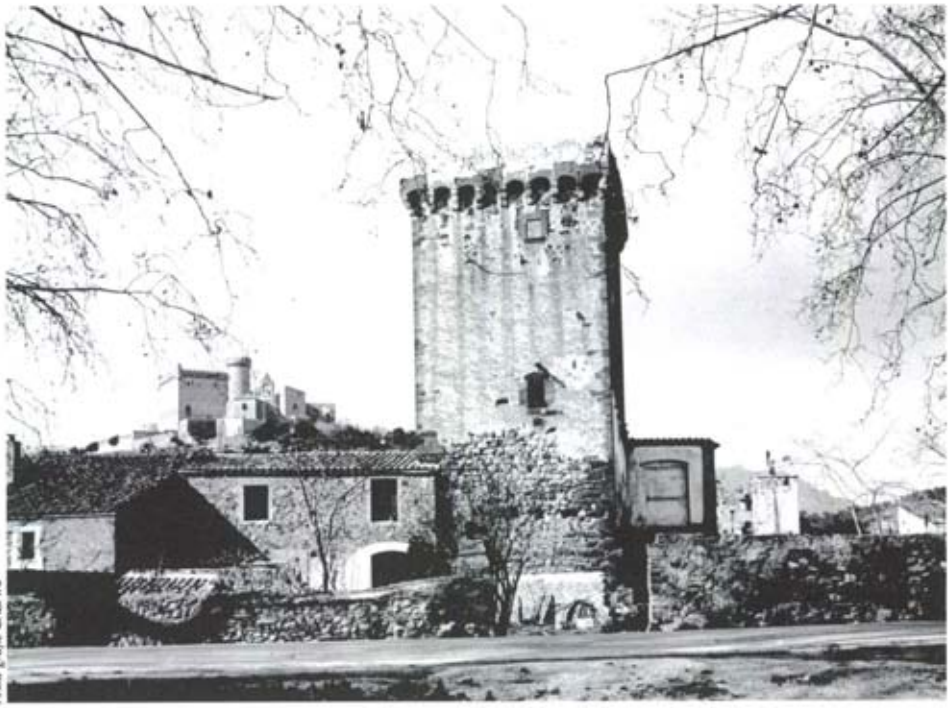

Arxiu gràfic GREHIC

són similars als que hi havia a ca n'Armand. Tal com mostra la imatge, la masia va quedar adossada a la torre amb la incorporació d'un nou cos, en el qual s'hi obria un balcó de grans dimensions amb llinda plana i brancals adovellats de bona factura.

Amb la informació que es disposa, certament, és difícil anar més enllà, encara que, posats a aventurar hipòtesis, es podria dir que la masia de cal Tivalla feia parella estilística amb la de ca n'Armand, com confirmarien la possible presència d'una línia de finestres amb arcs i pilars motllurats i un balcó que segueix la manera renaixentista amb les pedres ben tallades. Per tant, és molt possible que fos reformada entre els segles XVI i XVII, ja que, segons la documentació escrita, el seu origen, molt remot, cal situar-lo el 1127.[256]

256 Vegeu el quadre sinòptic de la primera part d'aquest capítol.

Centre Excursionista de Catalunya

En darrera instància caldria destacar el fet que als segles XVI i XVII cal Tivalla era propietat de la família Savall, molt important a Castelldefels, per la qual cosa és probable que la casa respongués a les seves expectatives, ja que a mitjan segle XVI Climent Savall va ser el batlle de la vil·la, comitent de la torre de defensa del seu mas[257] i impulsor de les reformes al vell Castell medieval de Castelldefels per fer-lo operatiu contra els pirates, amb la construcció del recinte quadrangular i les corresponents torres, dutes a terme a mitjan segle XVI. Així doncs, és plausible pensar que amb la pèrdua de tot rastre de la casa hagi desaparegut una de les masies de millor factura de Castelldefels.

257 A la inscripció situada a la façana sud-oest de la torre es pot llegir: «JHS. AY/1558. CLIMENT SAVALL BALLE MA FETA PER MA DE IHOA FONT» Albert López, *El Castell i les torres de defensa*, Ajuntament de Castelldefels, 2000, p..58.

Pàgina anterior: vista de la torre de Climent Savall en primer pla, sense la masia de cal Tivalla; al fons, la masia de cal Queco i la torre de Gabriel Folcher.

20. Can Llopart (desaparegut)

Passatge del Pilar, 34

Aproximació documental

Parlarem ara d'aquesta masia, desapareguda ja fa anys, que estava situada al barri de Vista Alegre.

Es tractava de l'antic mas de Francesc Llavaneres, usufructuari de sa muller Bartomea, declarat el 1587 i el 1598 juntament amb cinc peces de terra: una al Llopart, l'altra al Guimerar, l'altra al coll de Santa Maria, i dues més al Rourell.[258] Pagava de cens dues quarteres i mitja d'ordi, una i mitja de blat i 8 sous, a més del delme. Es declarava també «home propi, soliu i afocat».

Aquest mas passaria el 1619 als Puig, i el 1632 ja era confessat pels Amat.[259] Indiquem que Pere Pau Amat és jurat de Castelldefels el 1648 i oïdor de comptes el 1645.[260] Al capbreu de 1700, Teresa Ferrer, vídua de Miquel Ferrer, confessa un «Mas Llopart» que probablement és aquest.[261] El 1760 aquest mas era de n'Isidre Serra.

258 Capbreus de 1587 i 1598, confessions de Francesc Llavaneres.

259 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 1, caixa 11, plec «Llistat de contribuents al pagament dels delmes als barons segons el cadastre de 1760».

260 Arxiu Municipal de Castelldefels. Armari 1. Caixa 9. Comptabilitat mpal. Ms de comptes 1645-1688

261 Cabpreu de 1700, confessió núm. 28, nota a l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, *Apunts de la baronia, primera època*, full 16.

Anant enrere en el temps, hem de fer referència al mas Costa del Llopart, esmentat el 1460, propietat de Jaume Costa. Aquest el tenia des del 1427 com a hereu de Bonanat Costa, que al seu torn l'havia comprat el 1390. El mas era declarat junt amb sis peces de terra, al Puig de Gall, a la roca Foradada, a la Perellada, al Guimerar, prop del mas d'en Bussot i a les feixes de Gavà. Pel mas, Jaume Costa es declara home propi, soliu i afocat, i presta joves, tragins, femada, podada i batuda a l'era, un sou per porc sacrificat, deu ous per cistella, 7 sous i 15 diners i a més està subjecte a remença.[262] Era, doncs, un mas dels de primera hora, pertanyent al circuit del monestir de Castelldefels.

262 Capbreu de 1460, confessió de Jaume Costa.

Desconeixem si el mas Costa del Llopart s'hauria d'identificar amb can Llopart, ca la Seca o cal Mersó (les tres masies del barri que documentem en aquest treball). En tot cas, els censos i prestacions que es declaraven el 1460 no corresponen als que pagaven cap d'aquests tres masos en èpoques posteriors. Potser és un quart mas, sense rastre documental modern, o potser hi va haver una redempció de censos coincidint amb la fi de les guerres remences i la sentència de Guadalupe de 1486.

L'arquitectura

La masia de can Llopart es trobava al passatge del Pilar, número 34, al barri de Vista Alegre, a la part baixa de la serra que porta el mateix nom. Malgrat figurar al Catàleg del patrimoni arquitectònic de Castelldefels (número 31),[263] va ser enderrocada a finals dels anys vuitanta del segle XX.

263 Miquel Pérez et *alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985(Inèdit): fitxa 31.

Es tracta d'un edifici documentat des del segle XVI, situat a prop de cal Mersó, encara que aquest darrer apareix des d'abans als textos històrics. Tot i això, la seva estructura és ben senzilla i recorda, de molt a prop, la que tenia la recentment

desapareguda masia de ca la Seca, situada no gaire lluny. Es tracta d'una construcció de paredat de pedra calcària unida amb morter de calç o fang en què ni tan sols s'hi adverteixen pedres cantoneres més grans un xic treballades, com és habitual en altres construccions d'aquesta mena. A l'única foto que posseïm, la qual apareix al *Catàleg* de 1985, es pot veure que l'edifici tenia planta baixa i pis i culminava en una teulada a dues aigües amb carener longitudinal. Tenia molt poques obertures, a penes un parell a la façana de llevant i unes altres tres a la principal, sempre segons l'única imatge que en queda. Totes les finestres eren rectangulars i amb escopidor motllurat, cosa que les fa assimilables a un ampli ventall cronològic, al llarg dels segles XVII i XVIII. La porta principal, situada a la planta baixa i flanquejada per dues d'aquestes obertures en el pis, era de dimensions no gaire considerables i acabava en un arc entre rebaixat i carpanell, poc típic, potser del segle XVIII. D'aquesta mateixa centúria o bé de la següent, com el de cal Mersó, datava un rellotge de sol, situat en posició central al pis, sobre la porta i entre les finestres, pintat en el poc espai de les façanes de la casa que estava enlluït. Al cantó esquerre, pel costat de ponent, l'edifici principal tenia adossades algunes dependències secundàries.

Com es pot veure, ens trobem davant d'una construcció molt senzilla, que en recorda d'altres de la zona que hem anomenat en algun capítol d'aquest llibre barri de can Llopart, el qual, als anys trenta del segle XX, encara agrupava cinc cases. Des del punt de vista arquitectònic resulta poc eloqüent i costa de classificar-la i datar-la, sobretot si això es vol fer a partir d'una sola fotografia. Tanmateix, respon molt bé a una classe de construcció agrícola eminentment utilitària i adaptada a les necessitats més elementals d'una família pagesa, feta amb els materials del país i de

fàcil manteniment, l'estructura i les dimensions de la qual són hereves d'una tradició constructiva simple i sostenible, que diríem ara, la qual cal remuntar-la a l'alta edat mitjana.

21. Cal Mersó (desapareguda) Carrer Mollet

Aproximació documental

Cal Mersó corresponia probablement a l'antiga masia de can Gomar del Llopart. Ho entenem així perquè el 1587 Bernat Gomar declarava aquest mas juntament amb el seu «corral, bassa i gleva de terra»,[264] i cal Mersó disposava, fins al seu enderrocament, d'una espaiosa bassa i safareig que havia cridat l'atenció dels estudiosos que redactaren el Pla Especial i Catàleg. El 1587, el mas es confessa juntament amb una mujada de terres al Rourell.

El 18 d'octubre de 1590, Bernat Gomar feia testament i deixava tot el mas a la seva filla Eulàlia, casada aleshores amb Marc Pinyol.[265] Així, al capbreu de 1598, el mas era declarat per en Marc Pinyol.[266] La vídua Eulàlia el llegava, pel testament datat el 6 d'octubre de 1616 davant del rector de Castelldefels, al fill segon Jeroni Pinyol, en haver mort l'hereu Joan. És aquest Jeroni qui confessa el mas els anys 1612 i el 1632. En aquesta ocasió, a més del mas i la inevitable peça al Rourell, es confessen 10 peces més de terra al terme de Gavà. Jeroni Pinyol va morir sense fills. Pel testament del 12 d'agost de 1638 fet davant del rector de Castelldefels Josep Amell, deixava totes les propietats a la neboda Marianna, esposa de Pere Espinós, passamaner de Barcelona.

264 Capbreu de 1587, confessió de Bernat Gomar.

265 Arxiu Municipal de Castelldefels, mecanoscrit de Josep Costa, *Recopilación de notas históricas y antecedentes sobre el castillo de Aramprunyà y su término (reclamación judicial)*, vol. I (1975) p. 10-11.

266 Capbreu de 1598, confessió de Marc Pinyol.

Arxiu gràfic GREHIC: cessió Francesc Capocés

Marianna, al seu torn, deixà el mas al seu fill Nicasi Espinós, en virtut del testament datat el 8 de gener de 1695 davant del rector de Castelldefels Jeroni Sellés. Al capbreu de 1699 Nicasi Espinós, agricultor amb propietats a Gavà, confessava el mas Pinyol amb els mateixos censos de dues centúries abans: 2 quartans de blat de tragí per la festa de Sant Pere i Sant Feliu d'agost, 13 lliures i 6 sous pel Nadal, i una jova, dos tragins, una femada i una podada, a més d'1 sou per cos de porc occit, 10 ous per cistella, i el delme de tots els fruits.[267]

Pel que sembla, els Espinós devien dividir l'heretat, ja que l'any 1760 dos propietaris apareixen relacionats al llistat de contribuents al cadastre: Jeroni Espinós, amb una caseta i una petita gleva de 9 quartans de sembradura, i Joan Carbonell, amb el mas i gleva de 5 mujades i 19 quarteres, el camp al coll de Guimerà de dues mujades i mitja, i un altre camp proper a can Vinader, d'una mujada

267 Arxiu Baronia Eramprunyà, carpeta 14, citat a l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxes 1/1/66, *ca n'Espinós*.

i 19 quarteres. Pel que sembla, els Carbonell adquiriren part de l'heretat dels Gomar del Llopart abans del 1700, a través d'un sotsestabliment.[268] A finals del segle XVIII, els Espinós van vendre la seva part de l'heretat als Valls de la Pallissa, en concret, a Margarida Valls, vídua en primeres núpcies de Josep Sadurní i hereva de Pere Valls. A través d'aquesta, la caseta passaria als Alaió del Prat, igual que l'antiga masia de can Valls de la Pallissa. Aquest altre mas (ca n'Alaió), que estava situat prop de la riera dels Canyars, encara estava dempeus als anys seixanta del segle XX.

Si anem enrera, abans de 1587, els Gomar estan documentats a Castelldefels en diverses ocasions. El 1502 és el primer cop que apareixen, i ens trobem amb Joan Gomar, Bartomeu Gomar i Sebastià Gomar. El 1516, a aquests tres se'ls afegeixen Jaume i Gabriel Gomar. A la llista de 1553 s'esmenten Joan i dos Bernat Gomar. I a la de 1559 hom parla de Joan i Bernat Gomar. El primer té l'afegit Gomar de la Marina, i el segon Gomar del Llopart. El mas Gomar de la Marina correspon a una masia situada al Rourell, esmentada per primer cop el 1427 propietat de Jaume Areny. Aquest declara una casa situada a les Llanes, limítrof amb el mar per la banda de migdia.

268 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 1, caixa 11, plec «Llistat de contribuents al pagament dels delmes als barons segons el cadastre de 1760».

L'arquitectura

Aquesta masia, avui desapareguda, es trobava al carrer Mollet del barri de Vista Alegre. Malgrat ser una de les que figuren al fogatge del 1587 i formar part del grup dels masos més antics del poble, tal com s'explica en aquest mateix capítol, des del punt de vista morfològic la coneixem poc. A hores d'ara, només en tenim dues fotografies. L'una figura al catàleg del patrimoni arquitectònic de Castelldefels, format el 1985,[269] i de l'altra, n'hem pogut disposar gràcies a l'amabilitat del senyor Javier Clemente.

269 Miquel Pèrez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 29.

Família Vilardell, a la porta de la seva masia.

Arxiu gràfic GREHIC. cessió Francesc Capacés

L'edifici que, malgrat estar catalogat, va desaparèixer a finals dels anys vuitanta presentava, poc abans, un aspecte que, de ben segur, s'allunyava força de la seva configuració inicial. Hi destacava la façana principal, reformada probablement al segle XVIII i també al XIX fins adquirir l'aparença que tenia aleshores. Aquest pany indicava que la casa, o més ben dit el nucli principal, era utilitzat com a habitatge, ja que tenia al voltant altres construccions secundàries, disposava de planta baixa, pis i terrat. A la planta hi havia la porta principal, al bell mig i acabada en arc carpanell, a la qual s'accedia a través d'uns graons; la forma de l'arc suggereix la reforma del segle XVIII a què

hem fet esment. Les dues finestres que flanquejaven l'accés eren rectangulars encara que dissimètriques i desiguals. La del cantó esquerre era gairebé quadrada i la del cantó dret estava tapiada; a més, eren de diferents mides. Tot i això, en els dos casos tenien un escopidor de pedra i el perímetre, sobretot en la de l'esquerra, semblava fet del mateix material. Aquestes característiques fan que, tipològicament, es poguessin remuntar fins al segle XVII o XVIII. A l'extrem dret de la planta baixa de la mateixa façana, hi havia una tercera finestra, molt menys explícita, també rectangular.
Ja a la planta pis, destacaven dos balcons, un de col·locat sobre la porta principal i l'altre a la dreta, sobre la finestra tapiada de la planta baixa. Les obertures dels buits eren ben senzilles, rectangulars, i les balconades pròpiament dites, decorades amb motllures i envoltades de sengles reixes no gaire historiades. Tot plegat no és gaire classificable, encara que, atesa la posició del balcó de sobre la porta principal, quasi enganxat a l'arc que coronava aquest accés, potser es podria pensar que hi era posterior i, per tant, del segle XIX. La façana culminava en un ampit dotat d'un ràfec inferior que li feia de decoració i, per la mena de composició, també semblava característic del segle XIX, moment en què la façana havia estat objecte d'una profunda reforma i s'hi havia posat el rellotge de sol, que ostentava la data del 1868. Aquest element, alhora pràctic i ornamental, el trobem en un bon nombre de masies del poble, en algun cas també amb la data inscrita, com ara el de can Roca de Dalt, que s'hi va posar el 1792.
A la foto més recent que disposem, que deu datar de la dècada dels seixanta o dels setanta del segle XX, el coronament de la façana ha canviat. En aquell moment, s'havien fet obres a la coberta, que havia passat de terrat a teulada a dos vessants amb el carener longitudinal, seguint l'eix de la construcció,

Arxiu gràfic GREHIC cessió Francesc Capoces

Família Vilardell.

que anava d'est a oest. En aquesta imatge es comprova, a més, que l'edifici principal de la masia tenia quatre crugies, tres d'il·luminades amb les obertures que s'han descrit i una de cega. Potser és una mica aventurat plantejar-ho, però sembla com si la crugia més occidental hagués estat un afegitó posterior a les altres.

Res no sabem dels paraments d'aquesta casa perquè, en les úniques fotos que la reflecteixen una mica fidelment, apareix enlluïda i pintada de blanc. Tanmateix, en una tercera il·lustració, en què apareixen els cossos del voltant, versemblantment utilitzats com a graners, estables o dependències per a la transformació de les primeres matèries agrícoles, es veu que, en general, les construccions, com és habitual a Castelldefels, són de paredat de pedra calcària local més o menys enlluïda, que culmina en teulades de diverses orientacions. Finalment, en el *Catàleg del patrimoni*, tantes vegades esmentat, es diu que la masia tenia safareig i pou.

Fotografies: Ramon Josa

Masia de ca la Seca.
A l'esquerra de la imatge s'observa l'edifici del cup de vi adossat.

22. Ca la Seca (desapareguda)

Carrer Agustina de Aragón,48

Aproximació documental

D'acord amb el que indica el mapa del nucli de Castelldefels, de la segona meitat del segle XVIII, probablement cal identificar aquest mas amb el que confessava Pere Valls l'any 1587. Aquest declarava, com a usufructuari de la seva muller, el mas anomenat d'en Vedell, també dit d'en Gilabert, abans d'en Guau i abans encara Cases Jussanes, situat a Castelldefels, juntament amb 9 peces més de terra (entre les que hi ha una a les Llanes, tres al Rourell, una altra a l'indret denominat la Rompuda, i dues més prop del Castell, a l'indret anomenat el Trull). Per tot això ha de pagar 37 sous, 6 diners i un parell de gallines per Nadal, 4 quarteres i 7 quartans d'ordi i 8 quartans de forment per Sant Pere i Sant Feliu d'agost, a més del delme dels fruits, dues joves, dos tragins, una femada i una podada.[270]

270 Capbreu de 1587, confessió de Pere Valls.

D'un altre mas medieval també anomenat Cases Jussanes ja n'hem parlat en tractar la masia de cal Maties. Dèiem allí que aquell altre mas, situat a l'actual barri del Poal, s'anomenaria després mas Çacalm, i un cop abandonat i rònec s'ajuntaria a les propietats de cal Maties.

En canvi, el mas que estem tractant aquí sembla que no va quedar mai deshabitat. Els Guau o Grau apareixen documentats en relació també a ca n'Orbat, el 1427, i el 1460. Pel que fa als Gilabert, apareixen als documents a la primera meitat del segle XVI: Bertomeu Gilabert el 1502 i en Gilabert el 1516. En canvi, a la segona meitat ja ens apareixen els Vedell o Vadell: Joan Vedell el 1553 i 1559, i la

Imatge de ca la Seca un cop enderrocada la meitat de la masia, juliol de 2001.

vídua Ponça Vedell el 1587. A través de Joan Vedell, una branca d'aquesta família enllaçà amb els Esquer, pagesos de Gavà que tenien la masia de la vall de la Sentiu coneguda actualment com a can Flocant. Els seus descendents, Vedell, Vadell o Badell en foren propietaris fins poc després de 1700.

Si el 1587 el mas era d'en Pere Valls com a usufructuari i probable gendre de Ponça, al capbreu de 1598 el mas és ja confessat per Vicenç Rovira, com a usufructuari de la seva muller, hereva d'en Valls. Es confessen les mateixes peces de terra i les mateixes prestacions, amb el significatiu afegit de 10 sous per guaita de la torre de mar, nova imposició introduïda a partir de la construcció de la torre Barona, cap al 1583.[271]

Després dels Rovira, que encara confessen el mas als capbreus de 1618 i 1632, l'heretat passaria als Coscollana. La masia apareix dibuixada al mapa del nucli de Castelldefels de finals del segle XVIII, i porta la inscripció «Coscullana». Aquesta família està documentada a Castelldefels des de mitjan segle XVIII. Trobem Pere Coscollana (1746), Josep Coscollana (1756) i Pere Coscollana, aquest darrer ja al 1760.[272] El 1779 trobem Anton Coscollana,[273] i encara el 1808 els trobem esmentats, quan els germans Josep i Ambròs venen als Llonch una peça de terra de tres mujades de vinya i arbres situada al Bruguerar, a Gavà.

L'arquitectura

Ca la Seca es trobava al carrer d'Agustina de Aragón, número 48 del barri de Vista Alegre. En començar l'estudi de les masies, ca la Seca es trobava enderrocada parcialment, a l'espera d'un estudi arqueològic que, malauradament, no va arribar mai, a causa de la seva demolició sense avís per part dels seus propietaris, l'any 2002. En els darrers temps, estava dividida en diversos habitatges de reduïdes dimensions, cosa que n'havia modificat l'estructura interna.

271 Capbreu de 1598, confessió de Vicenç Rovira.

272 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 1, caixa 11, plec «Llistat de contribuents al pagament dels delmes als barons segons el cadastre de 1760».

273 Arxiu Municipal de Castelldefels, Armari 2, Correspondència, caixa 1, carpeta 1.5, plec «documents de 1779».

274 Esquema reproduit a Barbany, Cantarell, Dantí, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

Segons la classificació de Danés i Torras, l'edifici encaixava en la família I tipus I,[274] ja que el carener era paral·lel a la façana principal, la coberta a dues aigües i tenia planta baixa i pis. La configuració externa de la casa semblava no haver patit reformes importants i conservava la configuració rectangular de la planta, probablement original. Després de l'enderroc parcial de la primavera del 2001, en començar a redactar aquest capítol, a la tardor del mateix any, encara en restaven alguns elements arquitectònics dempeus, com ara els arcs de marès rogenc, que segurament haurien ajudat a sostenir la planta alta, feta de tàpia. En canvi, les de la planta baixa eren de paredat de pedra calcària unida amb morter de calç, com a la part de tramuntana de la masia que, en aquell moment, es conservava.

Malgrat l'aparença externa de la casa, a causa de l'arrebossat blanc i dels nombrosos afegitons, la paret oriental conservava gairebé l'aspecte original i s'hi observaven clarament dos paraments diferents. En la part més baixa el paredat era de calcària sense treballar i s'hi entreveien unes filades de pedres col·locades a manera d'espina de peix, que recordaven l'aparell anomenat *opus spicatum*. A sobre, la fàbrica era de maçoneria de pedra calcària, posada sense cap ordre, amb les cantoneres de marès vermell. Tot plegat ben característic de les construccions del segle XVI a la nostra vila.

Un cos de planta gairebé quadrada s'adossava a la façana principal. Possiblement es tractava d'un cup de vi, al qual correspondria una finestra rectangular de grans dimensions, tapiada.

Últimament es van obrir diverses portes a l'edifici a causa dels nombrosos habitatges en què s'havia dividit.

Al primer pis cal destacar la sala principal, a la qual s'accedia per dues portes de marès vermell, amb

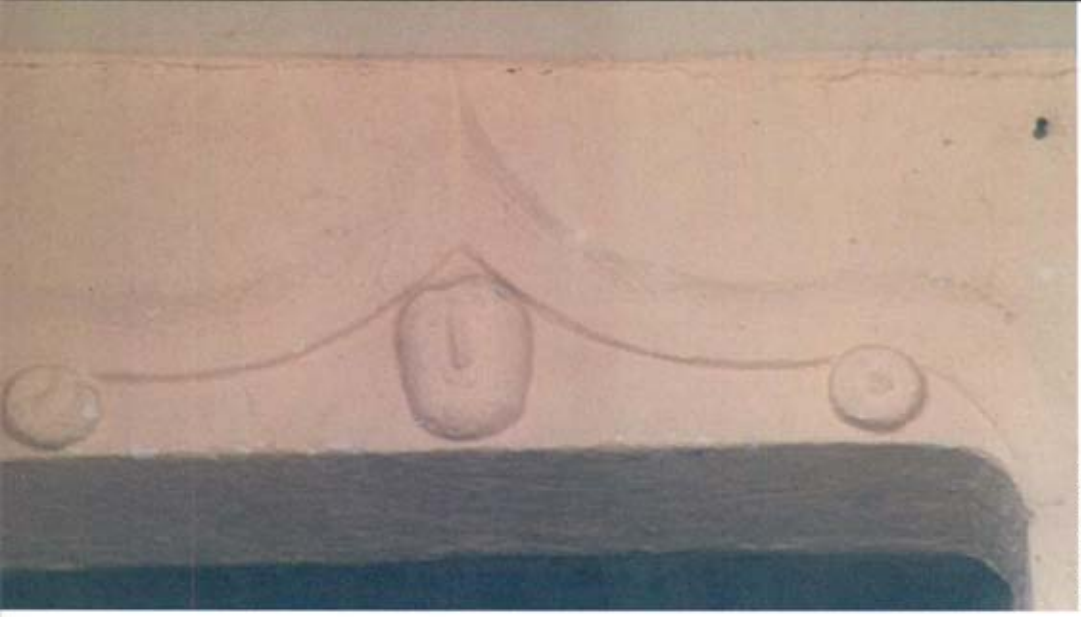

Fotografia: Ramon Josa

un arc conopial a la llinda i la representació, també en relleu, del cap d'un querubí. La sala estava dividida en dos espais diferents, com a resultat de les compartimentacions internes fetes poc abans, que ja s'han esmentat. Aquesta sala s'obria a l'exterior a través de dues finestres de marès rogenc, com els altres elements arquitectònics de rellevància que hi ha a la casa: arcs, cantoneres i portes. Es tractava de finestres d'estil renaixentista molt característiques del segle XVI, de les quals també trobem nombrosos exemples dins l'arquitectura popular de Castelldefels. La llinda era plana i coronada per un arc conopial i amb decoració de carasses. Els brancals eren de carreus i l'escopidor treballat amb motllures. A sota d'aquests elements s'entreveia l'espitllera.

Estava previst que abans d'acabar-se d'enderrocar aquest edifici, que no figurava al *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic de Castelldefels*, format el 1985, s'hi pogués fer una recerca arqueològica que esclarís la seva evolució històrica i sobretot el seu origen. L'aparició d'un parament semblant a l'*opus spicatum* a la façana oriental de la casa era força interessant. A questa manera de posar la pedra està documentada des de molt antic a Catalunya, i també es troba a nombroses construccions populars, com ara barraques de vinya, molt més recents. En

A dalt: detall de l'arc conopial, de la carassa i dels botons de la llinda de la finestra de la façana principal.

A sota: detall del parament, on s'observa a sota la part més antiga de la masia; a sobre, les cantoneres de marès del segle XVI. Adossat hi ha el cup de vi.

A la dreta: finestra renaixentista amb una espitllera a sota.

275 Vegeu quadre sinòptic a la primera part d'aquest llibre.

aquest cas, però, podria haver palesat l'antigor de la masia, ja que el paredat típic del segle XVI, de pedra calcària amb marès a les cantoneres, estava situat per sobre d'aquesta mena d'espina de peix que, a més, no anava acompanyada dels blocs de marès situats als angles de la fàbrica. Tot plegat indica que ca la Seca, malgrat haver estat reformada, potser gairebé reconstruïda, a la segona meitat del segle XVI, com va passar a moltes altres cases del poble, tenia un origen més antic. El seu primer esment documental el 1427 confirma, almenys parcialment, aquesta sospita.[275]

Cal lamentar que de l'enderroc sense cap mena de supervisió a què ha estat sotmesa la masia el gener de 2002 per part del propietari, només s'han salvat dues finestres de marès decorades. Amb la seva desaparició s'han esvaït, a més dels elements arquitectònics, aspectes historicoartístics irrecuperables i únics que només d'una manera molt parcial, es podrien conèixer mitjançant una futura excavació al solar.

Josep Campmany i Guillot,
Albert López i Mullor, Josep Puigdemont i Vinyals,
Montserrat Sanz i Borràs

LES BOTIGUES

Arxiu Municipal de Castelldefels

Aproximació documental a les botigues

Capítol a banda mereixen, a Castelldefels, les petites construccions de la plana, del segle XVIII majoritàriament, relacionades amb els pescadors i llurs instal·lacions.

Tot i que ja des del segle XVI hi ha referències a les barraques de la platja, al segle XVIII els barons impulsaren diversos establiments de cases d'obra a la zona: El 27 d'octubre de 1725 els barons establien a Francesc Carbonell un tros on més endavant hi construí «*una barraca vulgarment anomenada lo Magatzem gran*».[276] Aproximadament en les mateixes dates, Francesc Esteve de Puigdegall estava establert en uns terrenys arenosos a la platja de mar, on hi edificà unes «*barracas o botigas*».[277] El 14 de maig de 1743, els barons establien a Francesc Nadal «*una casa y una barraca*» que termenaven a llevant amb el Magatzem gran de Francesc Carbonell.[278] Anys després, el 28 de maig de 1751, els barons establien a Pau

276 Arxiu Municipal de Castelldefels, capbreu de Castelldefels de 1783, notari Cavallol, confessió de Jaume Bou, peça 2.

277 Arxiu Municipal de Castelldefels, capbreu de Castelldefels de 1783, notari Cavallol, confessió de Jeroni Barba Ferrer, peça 1.

278 Arxiu Municipal de Castelldefels, capbreu de Castelldefels de 1783, notari Cavallol, confessió de Jaume Bou, peça 1.

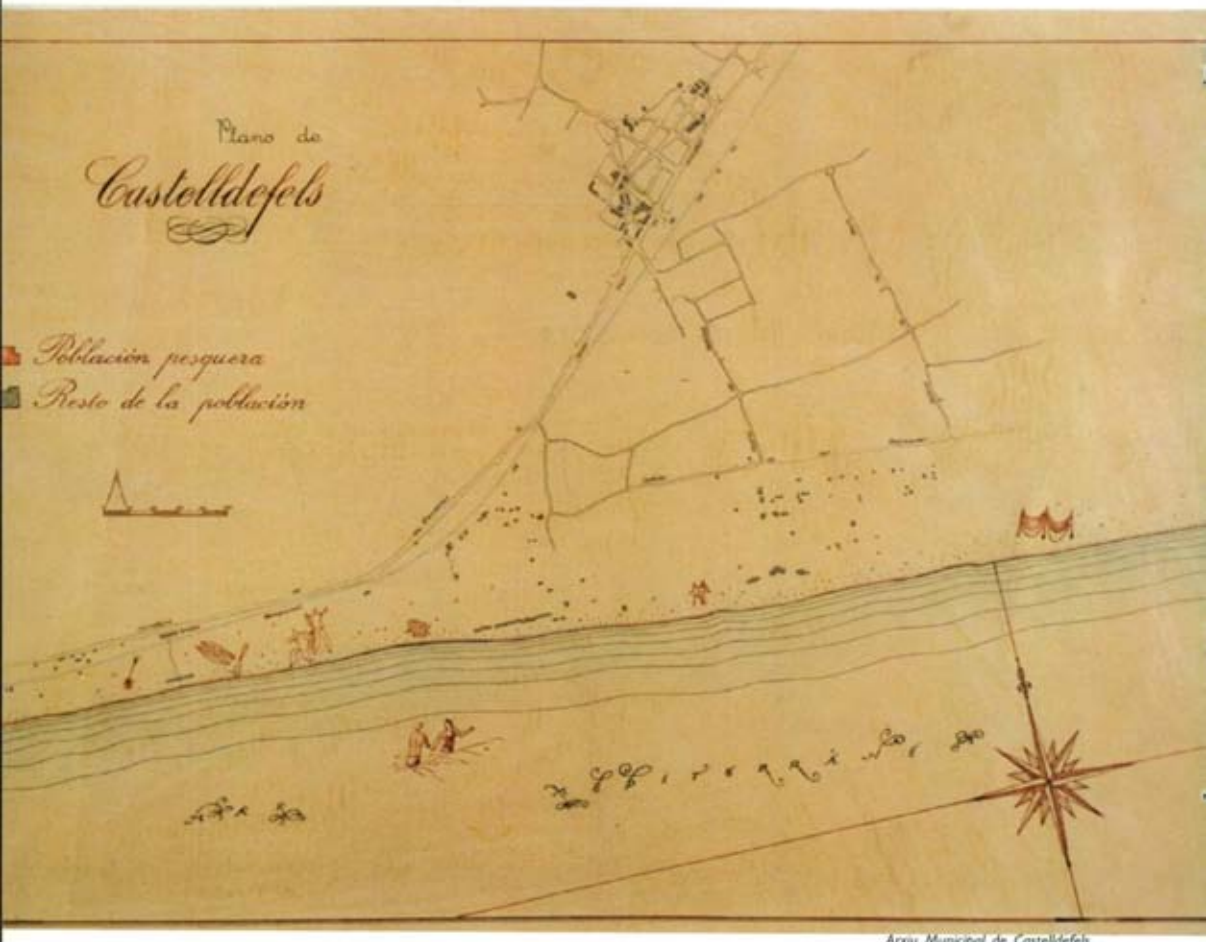

Arxiu Municipal de Castelldefels

A dalt: plànol d'ubicació de les cases de pescadors (en vermell), d'aproximadament el 1940.

A la pàgina següent: plànol i dibuix de la façana d'una de les botigues de pescadors de Castelldefels.

Nom actual	1r. esment	situació	estat	Noms antics
A. Ca la Rossa i can Canyelles	1751	Botigues	Conservada	Salavert (?)
B. Cal Pinxo	1764	Botigues	Conservada	Bou (?)
C. Can Ferret	1751	Botigues	Desapareguda	Ferrer
D. Can Ferret	1598	Botigues	Desapareguda	Joan Aymerich
E. Can Bou	1725/1743	Botigues	Desapareguda	Carbonell / Nadal

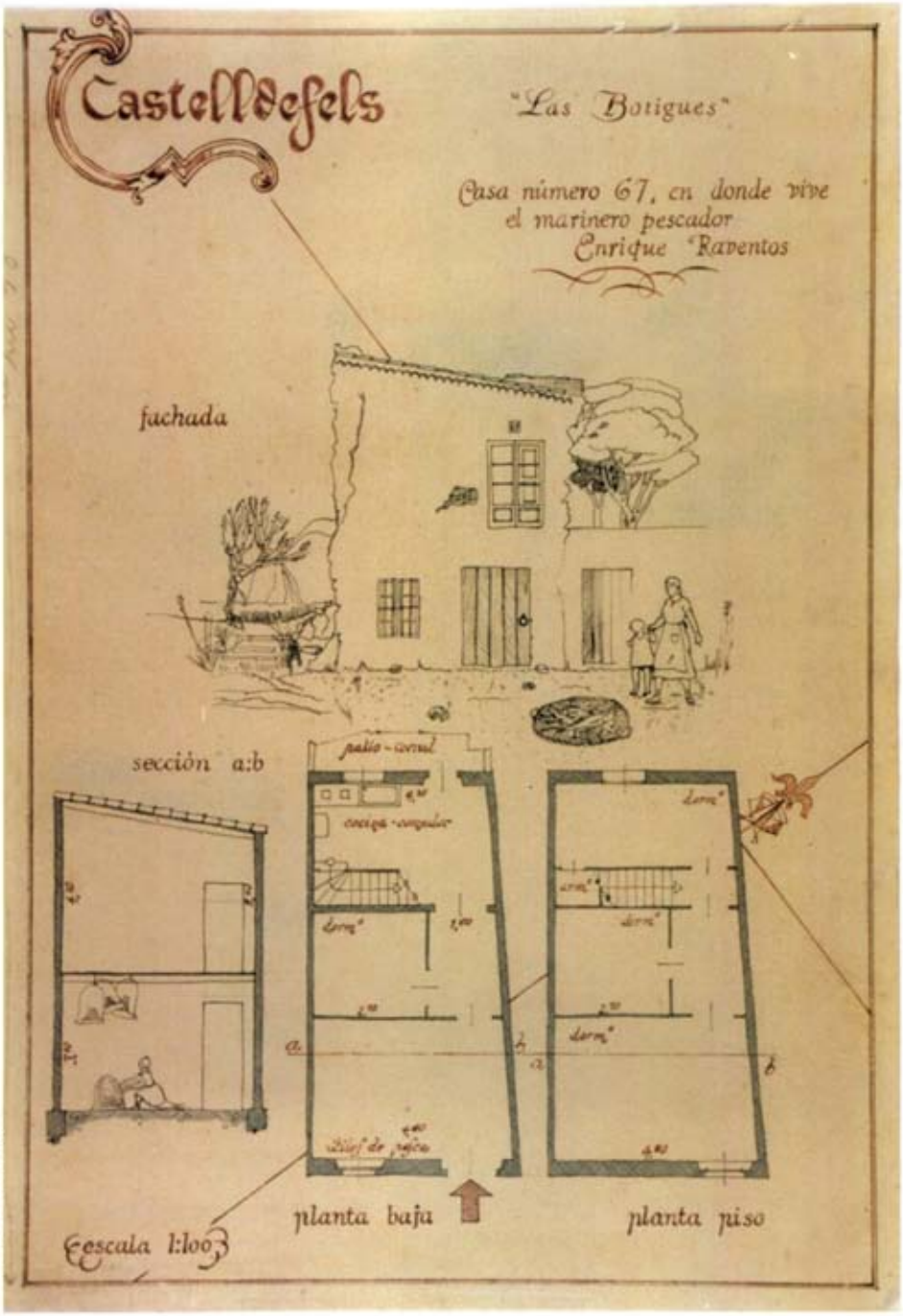

Arxiu Municipal de Castelldefels

Salavert «*un tros de terra arenós*» situat a la platja del mar, on hi aixecà «*dos casetas o barracas, la una al costat de la altre*».[279] El mateix dia, els barons establien a Lluís Ferrer, pagès de Castelldefels.[280] En aquesta escriptura els barons concedeixen al pagès un «*trosseum terrae arenosum, vulgo arenal*» de dues centes per dues centes canes (equivalents a 10.25 Ha), situada «*in littore maris, circa diversas alias domunculas sive Botigias*», i en la qual terra hi ha una «*domuncula seu Botigia (...) constructa cum uno portali versus mare*». I encara el 14 de gener de 1764 Jaume Bou, fill de Miquel Bou, pagès de la Torre del Garraf, rebia en establiment un altre tros de terra arenosa on hi aixecaria una barraca. El mateix dia, Isidre Mestre, pagès, rebia un tros de terra colindant on edificaria la seva botiga.

De totes aquestes edificacions, testimonis del passat mariner de Castelldefels, varen arribar a finals del segle XX algunes construccions escadusseres:

- Ca la Rossa i can Canyelles, sembla que edificades el 1769,[281] que corresponen molt probablement a les dues casetes construïdes per Pau Salavert al tros de terra que li havia estat establert el 1751.
- Dues altres casetes adossades construïdes a finals del segle XVIII als trossos establerts el 1764 a Jaume Bou i Isidre Mestres, de les que potser la primera correspon a l'actualment coneguda com cal Pinxo.
- Cal Ferret, actualment desapareguda, que probablement corresponia a la casa establerta l'any 1751 a Lluís Ferrer.
- Dues casetes adossades més que amb el temps configuraren la casa que era coneguda com can Bou, que probablement correspon a la unió dels dos establiments de terra contigus fets el 1725 i el 1743 a Francesc Carbonell (la «*botiga gran*») i Francesc Nadal, respectivament, i que a finals

279 Arxiu Municipal de Castelldefels, capbreu de Castelldefels de 1783, notari Cavallol, confessió de Joan Pau Salavert.

280 Còpia d'aquesta escriptura a l'arxiu particular de l'autor.

281 Neus Lorenzo, *Entre mar i muntanya*, Ajuntament de Castelldefels i Parròquia de Santa Maria de la Salut, Castelldefels 1989, p. 90

del segle XVIII s'havien acumulat per herència en mans de Jaume Bou i Carbonell, àlies *Escolà*. Entre aquestes edificacions marineres podríem també esmentar la botiga que hi havia sota la Torre de la Guarda. En concret, fem referència a «aquelles cases, de nou fetes i edificades» que, amb la gleva de dues mujades, estaven situades el 1598 al lloc dit el Portinyol, i eren propietat de Joan Aymerich.[282]

282 Capbreu de 1598, confessió de Joan Aymerich.

A sota: fotografia de la botiga d'Enrique Raventós, el plànol de la qual hem vist a la pàgina 245.

En aquella data, les terres de la nova casa limitaven, a llevant, amb terres de Pere Nadal, abans mas Ferrer dels Pujols i Virginal (aquest mas avui s'anomena can Jover), al sud el mar, «al lloc anomenat la platja del Poll», a l'oest altra vegada terres de Pere Nadal que foren del mas Ferrer, i al nord el camí reial «comunament anomenat el coll de la Guàrdia». El cens que Joan Aymerich paga per aquesta casa i terra és petit: només 6 diners i el delme dels fruits. Signa com a testimoni de la declaració, entre d'altres, Joan Falaguer, «mariner de la parròquia de Castelldefels».

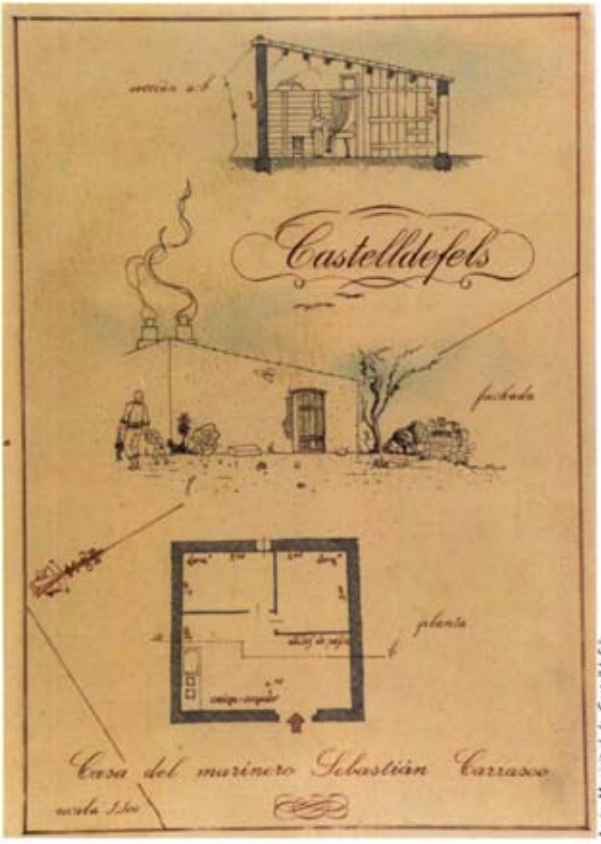

Arxiu Municipal de Castelldefels

A l'esquerra: un dels plànols de botigues de pescadors conservats.

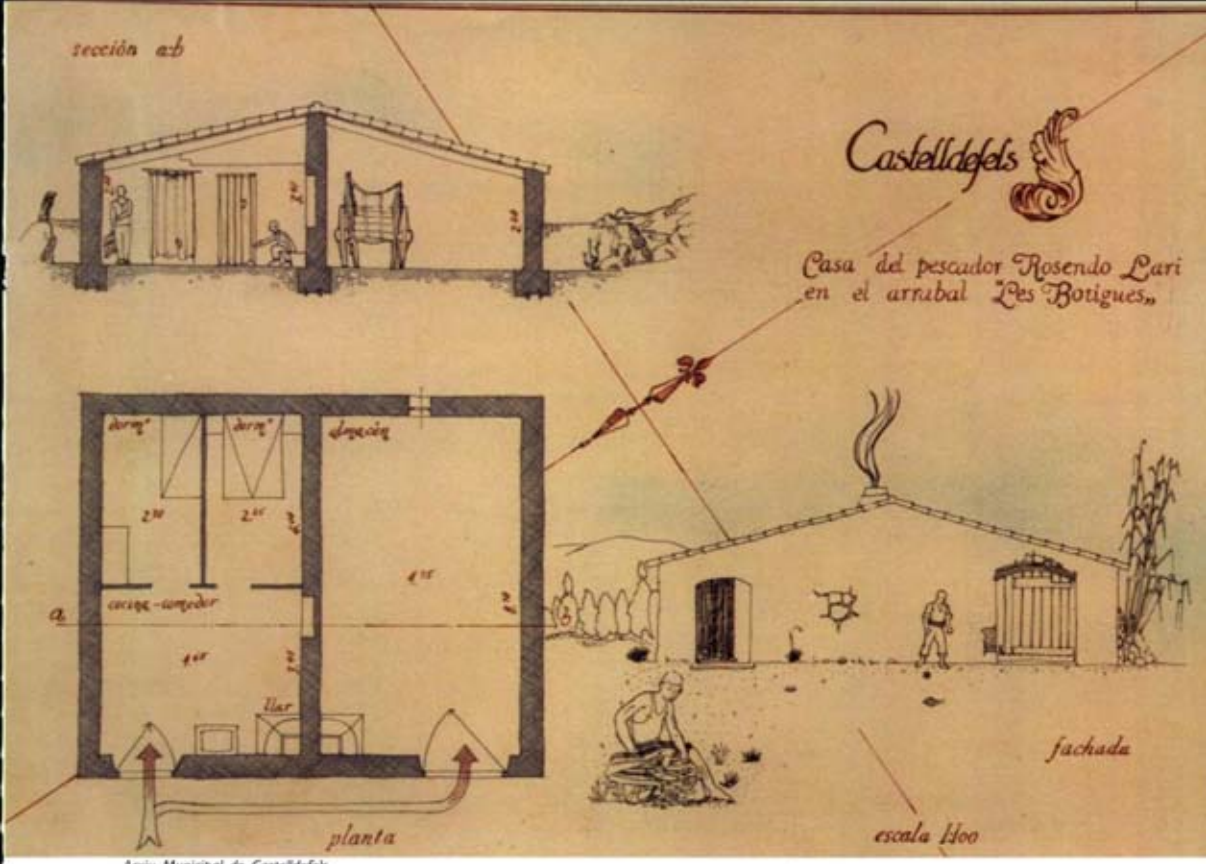

Arxiu Municipal de Castelldefels

Representació tècnica de la botiga del pescador Rosendo Lari, de la qual es conserven també fotografies (veure pàgina següent).

El fet de situar al nord el coll de la Guàrdia ens ajuda a situar la casa de Joan Aymerich a l'entrada de Bellamar, perquè aquest coll devia ser la petita elevació que hi ha just a sota el turó de la torre Barona. La «platja del poll» sembla identificable amb l'indret on devia desguassar a mar el torrent de Bellamar.

L'esment de Joan Aymerich ens fa recollir un altre esment, de la mateixa època i d'un indret ben proper: el 1598 Joan Aymerich apareix designat com a «pagès de la Torre del Mar de Castelldefels».[283] Aquesta nota fa referència al petit habitacle que hi havia al costat de la Torre de la Guarda de mar, les ruïnes del qual encara es poden veure en fotografies antigues.[284] Un nou esment ens confirma que els Aymerich foren establerts pels barons també en aquest indret: el 1758 Pau Aymerich de Castelldefels s'hi estava a cens de vuit dotzenes d'escombres de palma i la desena part dels fruits conreats.[285]

283 Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona. Notari Antoni Seriol, 526/2, *secundus liber aprisorum*, f. 118r.

284 Josep Campmany, *Castelldefels i la mar*, Ajuntament de Castelldefels, 1998, p. 100.

285 Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà, notari Manuel Teixidor, citat a l'Arxiu de Josep Soler i Vidal, fitxa 1/1/166/2, *Torre de la Guarda*.

Els Aymerich, un cognom que mai abans de 1598 havia estat present a Castelldefels, prosperaren, i possiblement al segle XVIII adquiriren l'antic mas anomenat Barceló, avui denominat ca n'Eimeric. Entroncats amb els Bou per via femenina, arribaren a configurar una de les famílies més riques del terme. Així, el 1783, Salvador Vinyes, en declarar les seves propietats, fa referència a dues mujades que s'havien segregat de la seva heretat i que aleshores eren en mans de Llorenç Bou i Aymerich, pagès i batlle de Castelldefels.[286]

286 Capbreu de 1783, confessió de Salvador Vinyes.

Arxiu municipal de Castelldefels

Arquitectura de les Botigues

A Castelldefels hi ha un altre tipus de construcció, anomenada barraques o botigues, que des del punt de vista arquitectònic té poc a veure amb les masies, raó per la qual les considerem a part. En primer lloc, cal tenir en compte que van néixer com a cases de pescadors, fet que genera unes necessitats diferents a les d'una explotació agrícola, tot i que, vista la seva configuració habitual, en algunes com ara cal Pinxo o ca la Rossa i can Canyelles, qui hi vivia també les va utilitzar per a tasques derivades de la producció agrícola.

La primera referència a les *barraques* la trobem en un mapa de la baronia de l'Eramprunyà[284] on se n'indica l'existència. Es tracta de sis cases situades prop del mar, a l'actual zona de can Bou i del barri de les Botigues. És precisament al segle XVIII que apareixen dades documentals, recollides en la primera part d'aquest capítol. D'altra banda, és també en aquests documents que apareix el nom de botigues: «*domuncula seu Botigia*», « (...) *circa diversas alias domunculas sive Botigias*», el qual ha perdurat fins als nostres dies i ha donat nom al barri, tot i que a la documentació escrita s'utilitza indistintament el nom de barraca o botiga.

Les referències més recents a les botigues es troben a l'Arxiu Municipal de Castelldefels. Consten d'una sèrie de plànols d'algunes d'aquestes cases i la seva situació en un mapa del

284 Josep Campmany *(Castelldefels i la mar*, Ajuntament de Castelldefels, Castelldefels, 1998, p. 42.) l'atribueix al 1590, però probablement el mapa correspon a la primera meitat del segle XVIII. Vegeu, del mateix autor: *Gavà en el segle XVI. Mutació senyorial i afirmació comunal*, «Materials del Baix Llobregat», núm.7 (2002), p.89, nota 62.

A l'esquerra: interior de la botiga del pescador Rosendo Lari.

Imatge fotogràfica de la botiga coneguda com Cal Pescador.

Fotografia: Ramon Josa

terme, reproduït a la pàgina 244 d'aquest llibre. Aquestes il·lustracions acompanyen un informe elaborat per la *Dirección General de Arquitectura* del *Ministerio de Gobernación*, als anys quaranta del segle XX, per tal de tractar de millorar les precàries condicions de vida dels pescadors.

Actualment hi ha només dos exemples d'aquest tipus d'edifici. Són les cases conegudes com a cal Pinxo i ca la Rossa i can Canyelles, als quals hem dedicat un apartat específic per a cadascun, però sabem que a començaments del segle XX se'n comptabilitzaven una quinzena, ara ja desaparegudes.

Tal i com mostren els plànols conservats a l'Ajuntament, podem distingir formalment tres tipus de botigues. Totes, però, tenen trets comuns, com ara les petites dimensions, que oscil·len entre els 35 i els 90 m^2, estan aixecades amb materials austers i assumeixen tècniques constructives característiques del segle XVIII en endavant, com és ara l'ús de l'arc rebaixat, l'escala a la catalana

sobre aresta i els materials com el maó i els paredats de maçoneria. Pel que fa a les obertures, presenten també gran simplicitat per la manca d'elements decoratius; són essencialment rectangulars perfilades als murs amb maó o amb la tècnica de maçoneria i sostingudes per un arc rebaixat o per una llinda, que en alguns casos podia ser de fusta.

La construcció es resolia utilitzant el popular sistema de dos murs de càrrega amb una separació entre si que va dels quatre als cinc metres, i que permet cobrir tot l'espai amb biguetes de fusta de mides discretes, perpendiculars als murs. Aquest és el cas de la casa número 67,[285] mentre que les altres dues -botiga número 61 i la casa del pescador Rosendo Lari- són construccions de dos crugies materialitzades, també, amb murs de càrrega que permeten solucionar la coberta de dos vessants d'una manera molt simple.

Pel que fa a l'organització interna de la casa, hi ha un aprofitament màxim de l'espai per la inexistència de passadissos o distribuïdors, funció que passa a tenir la cuina-menjador, des d'on s'accedeix als dormitoris o a l'estable, en cas d'haver-n'hi. Pel que fa al magatzem, hi ha una clara voluntat de segregar-lo de l'habitatge a causa de la manca de comunicació interior entre ambdós, i de l'exterior per l'absència de finestres. Això explicaria el seu ús per guardar-hi els estris de pesca i com a dipòsit momentani de peix.

Tot i tractar-se de construccions molt senzilles, que fàcilment es podrien menysprear, val la pena destacar-ne certes característiques que en els nostres temps ens són més familiars, com ara la *racionalització* de la distribució interior, que ratlla amb l'experiència del mínim espai, o bé la capacitat de resoldre tècnicament la casa amb la màxima eficàcia de temps, diners i materials.

285 Aquesta numeració apareix al mapa amb la situació de les botigues i als plànols de detall conservats a l'Arxiu Municipal de Castelldefels.

Fotografia: Ramon Josa

Ca la Rossa i can Canyelles

Es troba situada al passeig del Pi Tort dins el barri de les Botigues,[286] en un indret on la vegetació és molt abundant i espessa, entre l'autovia de Castelldefels i la via del tren. Actualment, ca la Rossa (també anomenada cal Ros) i can Canyelles està deshabitada, i, a causa del seu abandó, la teulada i el sòl de la primera planta s'han ensorrat; les restes de runes, però, han estat retirades.

Ca la Rossa i can Canyelles, segons la classificació de Danés i Torras pertany a la família II tipus 2, ja que la coberta és a dues aigües, amb el carener perpendicular a la façana principal i amb planta baixa i pis.[287] Està orientada a sud i la façana principal és a migdia. Només en aquesta paret es conserva parcialment l'arrebossat blanc que la recobria. De fet, a la part superior, sota el carener, hi havia un rellotge de sol, avui dia gairebé imperceptible. La mateixa façana meridional

286 Miquel Pérez *et alii*, *Catàleg i pla especial de protecció i rehabilitació del patrimoni arquitectònic*, Ajuntament de Castelldefels, 1985 (inèdit): fitxa 30.

287 Esquema reproduit a Barbany, Cantarell, Danti, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

Arxiu Municipal de Castelldefels

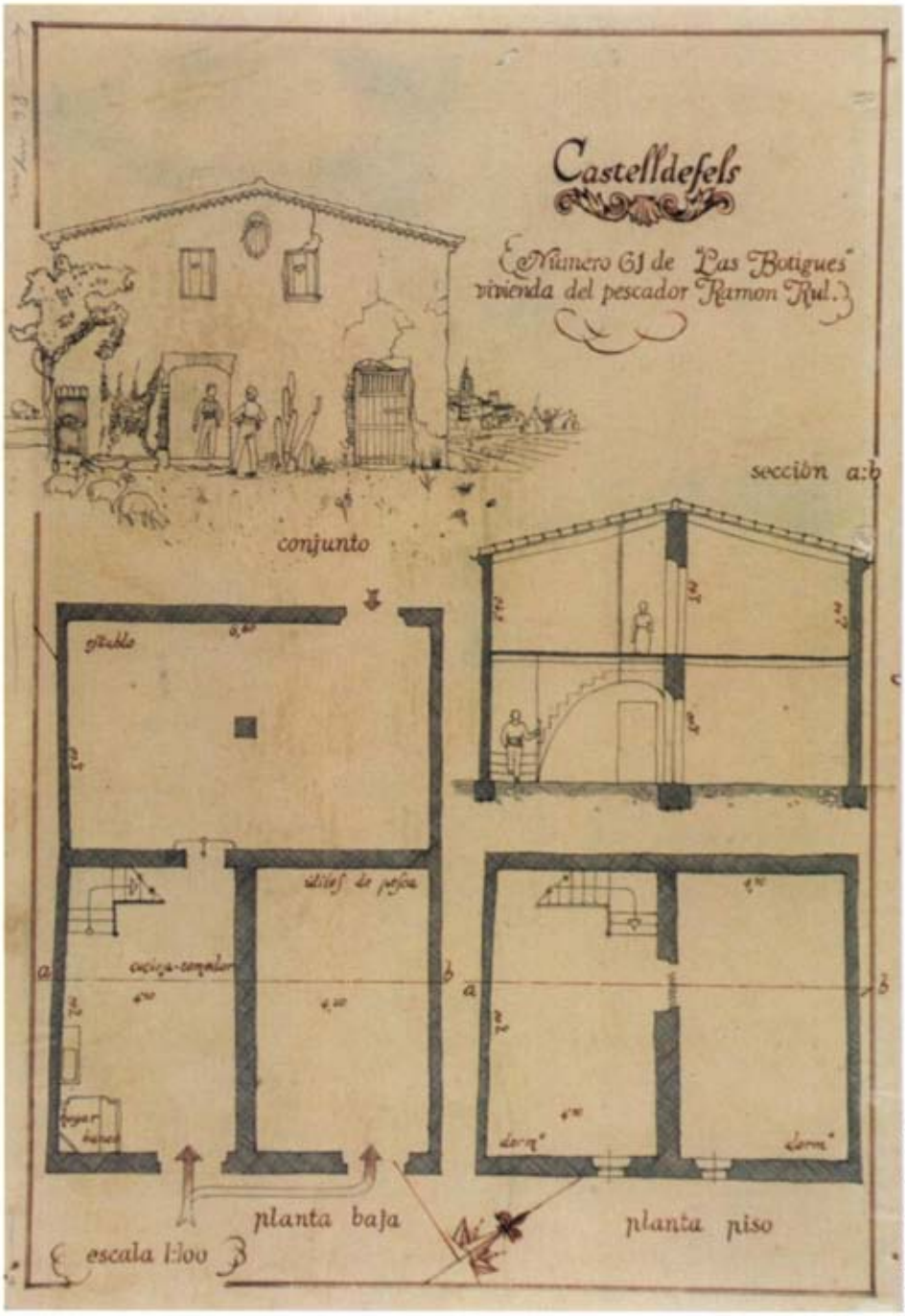

Arxiu Municipal de Castelldefels

Arxiu gràfic GREHIC: cessió Rosa Julve Rul

presenta dues portes, que comuniquen els dos espais de la planta baixa. A questes obertures estan fetes de totxo tant als brancals com a la llinda. Les dues finestres són rectangulars sense cap decoració i una que té ampit, potser és més antiga que l'altra. El parament d'aquesta façana és de maçoneria de pedra calcària de diferents mides i distribuïda en filades irregulars. Les altres parets de la construcció no tenen obertures, llevat d'una porta en el costat septentrional.

La casa per la banda occidental té cossos adossats en molt mal estat de conservació. El paredat presenta el mateix tipus de maçoneria que la resta de l'edifici, format per pedres irregulars de calcària lligades amb morter de calç disposades de forma irregular. Per la part oriental hi ha un altre cos annex, on hi ha un cup de vi. La finestra per on s'hi abocava el raïm està a migdia de la construcció i ara roman tapiada, tot i que a la banda de llevant hi ha una obertura triangular. La botiga conserva

altres elements que n'evidencien el caràcter agrícola, com ara un safareig i un pou, davant de la façana principal, que ara roman gairebé coberta per la vegetació. Tot i això el seu estat de conservació és força bo.

Fotografia: Ramon Josa

Estat actual de la botiga, coberta per la vegetació .

Fotografia: Ramon Josa

Fotografia: Montserrat Sanz

Foto superior: cup de vi.

La planta de la casa és rectangular. Pel que fa a la seva distribució interior, hi ha dos espais d'iguals dimensions a la planta baixa i al pis. Cadascun dels situats a la planta baixa té una porta que el comunica amb l'exterior a través de la façana principal. Per la porta més oriental s'entra a un espai independent, que no comunica ni amb el primer pis ni amb cap altre. Probablement, feia la funció de magatzem. La cuina, també situada a la planta baixa, comunica amb un espai de planta rectangular amb un pilar al mig, que corresponia als estables. A més d'entrar-hi per la cuina, s'hi podia accedir per la porta de la façana nord. Presenta una coberta a una sol vessant, orientada de nord a sud. Només conserva una finestra, feta amb tres totxos disposats en forma triangular.

A l'Arxiu Municipal de Castelldefels, es conserva un plànol de la masia que formava part d'un informe fet als anys quaranta per iniciativa del *Ministerio de Gobernación*, per tal de millorar aquesta mena

Fotografies: Ramon Josa

Fotografies: Ramon Josa

A dalt i a l'esquerra: forn de pa.
A dalt i a la dreta: porta d'entrada a la cuina vista des de l'interior.

de cases. S'indica que la construcció estava en el número 61 de "les Botigues". També facilita el nom del qui hi habitava: el pescador Ramon Rul. El plànol mostra les mesures de construcció, les funcions de cada habitació i un dibuix de la façana principal. Així, indica que l'espai independent de la planta baixa esmentat abans estava destinat a guardar els estris de pesca. En canvi, el del costat, al qual s'accedia per la porta occidental, s'utilitzava com a cuina i menjador. En el mateix dibuix hi ha una llar de foc, immediatament a l'esquerra de la porta. Ara ha desaparegut i només se'n dedueix la situació per les restes de sutge a la paret. Al costat, hi havia una aigüera que també s'ha perdut. S'hi conserva, però un forn de pa, probablement de principis del segle XIX; està adossat a la paret de ponent del cos principal i té l'orifici d'alimentació en forma de semicercle a la cuina-menjador.

El plànol indica igualment que al fons de la cuina es trobaven les escales que accedien al pis. Actualment, d'aquestes escales només en queda l'empremta a la paret. La divisió del pis és la mateixa que la de la planta baixa, és a dir, en dos espais rectangulars separats per una paret de tàpia i comunicats per una porta. Aquests dos espais feien la funció de dormitoris.

La botiga, segons el tipus de parament i els materials de construcció, sembla ser de cap als decennis centrals del segle XVIII.[288] Altres indicis d'aquesta cronologia els trobem en els estables i el cup de vi, que presenten una finestra feta amb tres rajols disposats en forma triangular, característica d'aquella època. La façana de les portes suggereix la mateixa data. Cal Pinxo i ca la Rossa i can Canyelles, són bons exemples de botigues, cases construïdes al pla, molt a prop de la platja, que eren ocupades per pescadors que compaginaven aquesta dedicació amb l'activitat pagesa. A hores d'ara, aquestes dues són els únics exemples de botigues que resten dempeus.

288 De fet, Neus Lorenzo indica l'any 1769 com a data de la seva construcció. Neus Lorenzo, *Entre mar i muntanya,. Breu història de la parròquia i vila de Castelldefels*, Ed. Ajuntament de Castelldefels - Parròquia de Santa Maria de la Salut, Castelldefels, 1989, p.90.

Fotografies: Ramon Jovo

Foto de la cuina i, al fons, marques de les escales que accedien al primer pis i la porta que comunicava amb els estables.

Fotografies: Ramon Josa

Façana principal de la botiga de cal Pinxo.

Cal Pinxo

Es troba a l'avinguda de la Constitució, número 296 interior, als peus del barri de Montemar. Orientada de nord-est a sud-oest, la casa s'alça al peu del mateix turó on hi havia la recentment desapareguda botiga de can Ferret. L'edifici es troba en mal estat, ja que només se'n conserven els murs perimètrics i la paret mestra interna. L'autopista A-32 i la via del tren el separen de ca la Rossa i can Canyelles, amb la qual té moltes semblances arquitectòniques.

Es pot classificar en la família II tipus 2 de la classificació de Danés i Torras,[289] que caracteritza aquelles construccions que posseeixen carener perpendicular a la façana principal i coberta a dos vessants, amb planta baixa i pis. Sembla que per la part posterior s'hi adossa un cos, malgrat que la vegetació existent hi impedeix l'accés. A la façana principal té una porta d'entrada i una finestra molt malmeses, a la planta baixa, i dues finestres més

289 Esquema reproduït a Barbany, Cantarell, Dantí, *De la Balma a la Masia*, Ed. Museu de Granollers, Granollers, 1996, p.117.

petites, al pis. En el costat occidental d'aquest segon nivell hi ha una petita obertura de forma triangular construïda amb tres rajols. Pel que fa a les altres, estan construïdes amb totxos i no es conserven bé. El parament de la casa, malgrat que la façana estigui emblanquinada, s'entreveu en certes zones i consisteix en un paredat de pedra calcària disposada de forma irregular i lligada amb morter de calç. A causa de l'abandó, el primer element que va desaparèixer va ser la coberta, la qual ara és gairebé inexistent. Era de teules àrabs sostingudes per un encanyissat i bigues de fusta. Per la porta principal s'accedeix a un espai de la planta baixa on hi ha l'escala que portava al pis, el trespol del qual s'ha ensorrat. Les dues estances regulars i simètriques en què es divideix la planta s'utilitzaven, l'una com a cuina i l'altra com a magatzem. La distribució interna de la casa sembla ser igual a la planta baixa que al pis, tot i que el mal estat en què es troba no permet observar-hi més divisions. L'únic mur intern que es conserva és la paret mestra que sostenia el carener de la coberta. El parament interior també és de maçoneria de pedra calcària irregular, com el de les parets externes.

A sota: porta del primer pis, que comunicava les habitacions.

Fotografia: Montserrat Sanz

Són moltes les semblances entre cal Pinxo i ca la Rossa i can Canyelles. Al primer cop d'ull, semblen gairebé iguals. Totes dues presenten una mateixa disposició dels elements arquitectònics, com el carener perpendicular a la façana principal, la planta rectangular, la mateixa distribució interna, la coberta a dues aigües. Les dues, a més, tenen planta baixa i pis i les obertures són similars. Sembla que es tracta dels dos únics exemplars de botigues que ens han pervingut. La distribució interna i l'aparença se'n poden copsar a través dels dibuixos conservats a l'arxiu municipal que presentem en tractar de ca la Rossa i can Canyelles.

Glossari

Arc conopial: format per quatre quarts de cercle tangents entre si.
Arc de mig punt: format per un semicercle, amb el centre a la llinda d'arrencada.
Arc rebaixat: arc circular traçat en una obertura de compàs major que la meitat de la seva llum, el centre del qual està situat per sota de la llinda d'arrencada.
Brancal: cadascun dels dos costats d'un portal o d'una finestra.
Cantonera: cadascuna de les pedres tallades que formen la cantonada d'un edifici.
Carener: aresta horitzontal feta de teules a la part més alta d'una teulada de dos vessants.
Carreu: pedra tallada en forma de paral·lelepípede rectangular i escaires vius, utilitzada per a la construcció de murs.
Clau: dovella o peça central que clou un arc o una volta.
Coronament: acabament o adorn que es posa a la part superior d'un edifici.
Cos: conjunt de parts que componen una construcció fins a la cornissa.
Crugia: espai comprès entre dues parets mestres d'una casa.
Dovella: cadascuna de les peces de pedra picades amb les quals es construeixen les llindes, els arcs i les portes.

Enlluït: darrera capa que es dóna a una paret per deixar-la llesta o a punt de pintar.
Escopidor: peça ressortida i col·locada horitzontalment inclinada a la part baixa d'una finestra, d'un balcó o d'una porta forana, perquè escupi l'aigua de la pluja.
Espitllera: obertura molt estreta feta en sentit vertical a un mur, amb la finalitat de poder mirar-hi sense ser vist.
Fàbrica: qualsevol construcció feta amb pedra, maons, totxo,... i morter.
Finestra geminada: nom que es dóna al conjunt de dues finestres iguals, unides per una columna o pilastra (mainell) comuna a les dues obertures.
Llinda: pedra d'una sola peça que clou la part superior d'un portal o d'una finestra.
Maçoneria: obra feta de pedres picades o mig picades i morter de calç i grava.
Mascaró o **carassa**: escultura en forma de cara humana o d'animal que es posa com a ornament.
Masia: Casa de camp adscrita a una finca rústica de conreu.
Merlets: prismes d'obra que, per a defensa, s'alçaven al cim d'un mur, d'una torre, amb espais entremig.
Motllura: element decoratiu de relleu i de perfil uniforme que serveix per adornar obres d'arquitectura.
Opus spicatum: manera d'aparellar les pedres d'un parament en forma d'espina de peix.
Parament: mur, paret.
Paredat: paret o mur fet de pedres irregulars col·locades amb morter o en sec.
Sardinell: sèrie de maons posats de cantell.
Tàpia: paret feta de terra humida i repastada i maçonada dins un motlle.
Vessant: part de la teulada des del cavalló fins a la volada.

MASIES DE CASTELLDEFELS

1. CAN VINYES
2. CAN JOVER
3. TORRE FAEL
4. CAL MATIES
5. CAN N'ORBAT
6. CAN ROCA DE DALT
7. CAL TIESSO
8. CAL GANXO
9. CAL VINADER
10. CAN ROCA DE BAIX
11. LA GOMA
12. CAL GARROFER
13. CA N'EIMERIC
14. CAL GALL
15. CA N'ARMAND
16. CAN VALLS DE LA MUNTANYETA
17. CAL MOLINER
18. CAL QUECO
19. CAL TIVALLAR
20. CAN LLOPART
21. CAL MERSÓ
22. CA LA SECA

ESTAT DE CONSERVACIÓ

- CONSERVADA
- RUÏNES
- DESAPAREGUDA

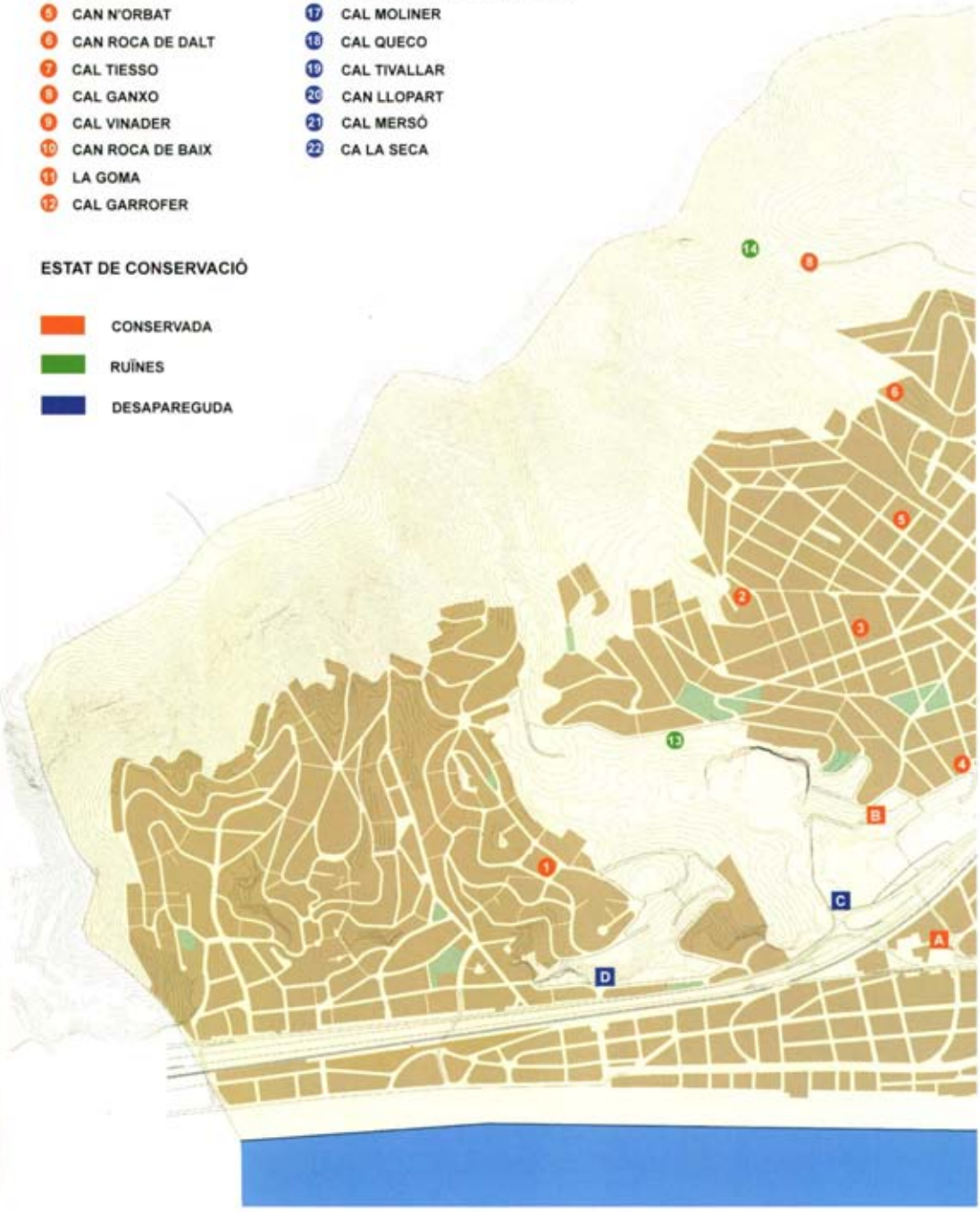

BOTIGUES

- A CA LA ROSA I CAN CANYELLES
- B CAL PINXO
- C CAN FERRET
- D CASES D'EN JOAN AYMERICH
- E CAN BOU

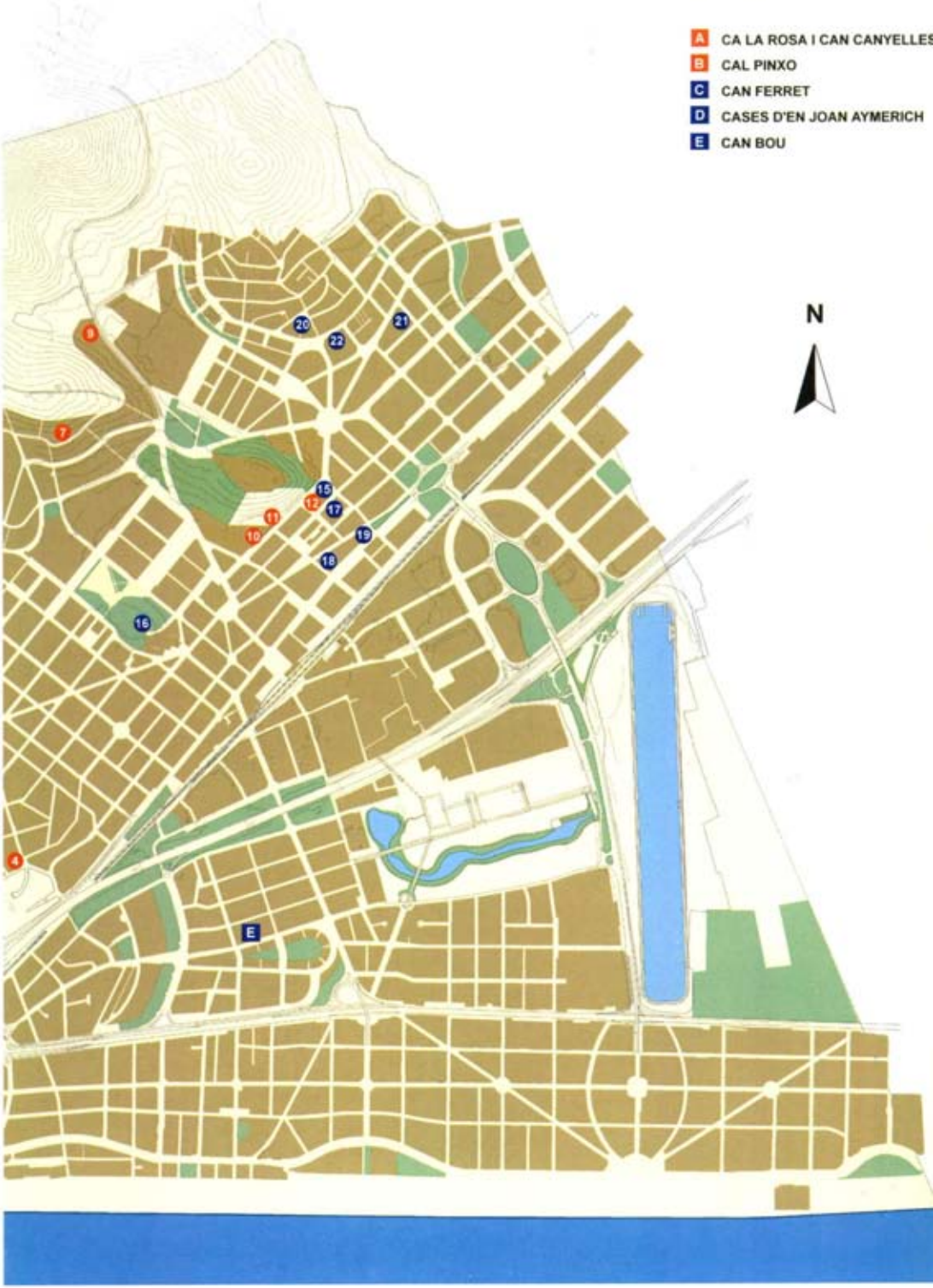

AJUNTAMENT · CASTELLDEFELS ·